

TAVŞANLI'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

İbrahim Etem Yücel

Kütahya - 2011

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TAVŞANLI'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Danışman
Prof. Dr. Ali TORUN

Hazırlayan
İbrahim Etem YÜCEL

Kütahya-2011

Kabul ve Onay

İbrahim Etem YÜCEL'in hazırladığı "Tavşanlı'da Eski Türk İnançlarının İzleri" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2011

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Ali TORUN		
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACEHAN		
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER		

Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak çalıştığım “ Tavşanlı’da Eski Türk İnanışlarının İzleri ” isimli çalışmamın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı bir davranışta bulunmadan ve herhangi bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan hazırlandığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada göstermiş olduklarımdan ibaret olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /2011

İbrahim Etem YÜCEL

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Kütahya-Tavşanlı'da dünyaya geldi. İlkokulu ve ortaöğrenimini Tavşanlı'da tamamladı. 2003 yılında Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kayıt yaptırdı. 2008 yılında aynı bölümden mezun oldu.

2008 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında başladığı yüksek lisans eğitimine başladı. Mezun durumdadır.

ÖZET

TAVŞANLI'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

YÜCEL, İbrahim Etem

Yüksek Lisans Tezi / Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali TORUN

Aralık, 2011, 104 sayfa

Toplumlar, tarih sahnesinde izler bırakırken birçok unsurla yolları kesişmiş, bazen kesişen yolları takip etmişler bazense bu yolların kisvesine bürünmüşlerdir. Zamanın, insan ve toplum yaşamına mecburî kıldığı bu kesişmeler, sosyal, siyasî, coğrafi gibi ana etkenlerin yanı sıra akrabalık ve ticaret gibi yan etkenlerle pekişmiştir.

Türkler de pek çok toplum gibi tarihî süreç içerisinde farklı inanışların, dinlerin ve kültürlerin etkisi altına girmiş, bu unsurları kendi kalıtsal özellikleriyle etkilemiş aynı zamanda da etkilenmiştir. Genel olarak; bakıldığında ise; Türklerde, diğer kültürlerle etkileşim olmasına rağmen Türklüğe ait asıl inanış öğeleri değişmemiş sadece yüzeysel bazı etkilerle zenginleşmiştir. Bu durum ise; Türk kültürünün sağlam temellere sahip olduğunu ve etkileşimlerin, değişimden çok, kültürün zenginleşmesine yardımcı olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde; Tavşanlı'nın; tarihî, coğrafi, kültürel, ekonomik, iklimsel ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Bundaki maksadımız, çalışmamızın ana konusuna geçmeden önce çalışma yaptığımız alan hakkında bilgi sahibi olmamızdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde; tarih boyunca Türklerin etkileşim içinde bulunduğu dinler ve bu dinlerin Türk kültüründeki silinmez izleri tespit edilmeye çalışıldı. Üçüncü bölümde ise; Türklerin belki de binlerce yıl benimsediği ve halen de çoğu Türk topluluğunda farklı kimliklerle yaşatılan, Gök Tanrı Dini'nin izlerinin geçmişten günümüze hem ülkemizde hem de yörede tespitine çalışılmıştır.

Dördüncü bölümümüzde ise; insan hayatının geçiş dönemleri; evlenme, doğum, ad alma, nişan, düğün ve ölüm gibi insanî, aynı zamanda da sosyolojik olaylara yer verilerek, kısmen de bu olayların tahlillerine çalışılmıştır.

Genel itibarıyla; çalışmamız, yöredeki inanışları tespiti çalışmış, tarihten günümüze kadar uzanan köprüye yeni ilmekler kazandırmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma sonucunda görülmüştür ki: Türkler; hareketli mizaçlarıyla pek çok kültür dairesinin sınırlarını aşmış ve kültürlerinin etkilenmesinden daha fazla, diğer kültürleri etkilemişlerdir. Tüm bunları yaparken de benliklerinden ve kalıtsal özelliklerinden ödün vermeden, kimliklerini koruyarak yapmışlardır. Çalışmamızın sonucunda, elde ettiğimiz verilere de dayanarak yukarıda belirttiğimiz görüşlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk, İnanç, Tavşanlı.

ABSTRACT**TRACES OF ANCIENT BELIEFS OF TURKS IN TAVŞANLI****YÜCEL, İbrahim Etem****Master's Thesis/ Turkish Language and Literature Department****Supervisor : Asst. Prof. Ali TORUN****December, 2011, 104 pages**

Societies, while they were leaving traces, they concured lots of facts sometimes crossing paths had follow-up or sometimes were wrapped guise of these roads. Time, the intersections of human and community life has made compulsory, social, political, geographical factors such as the home side, as well as factors such as reinforced kinship and trade. Historical society in the process, such as Turks, many different beliefs, religions and cultures came under the influence, also affected by these factors have affected their genetic characteristics. In general, is concerned, the Turks, the interaction with other cultures, although the actual belief of the elements of Turkishness, some effects changed only slightly enriched. In this case, Turkish culture and the interactions that have solid fundamentals, a change too, to help show that the enrichment of culture.

In the first part of our study; provides information about historical, geographical, cultural, economic, climate and social structure of Tavşanlı. This one ours the purpose of our study, the main issue before the study is that we have information about our area.

The second part of our study, the interaction of the Turks throughout history, the religions and the religions in the indelible traces of Turkish culture were to be determined. In chapter three ;Turks, perhaps thousands of years and is currently adopted by most of the Sky God religion to continue to adopt the Turkish community in our country and our region traces from the past and tried to identify. In the fourth section, he depicted the transition period in human life science, marriage, birth, name-making, engagement, wedding and death, such as humanitarian, but also in sociological facts given in part, these evets were analysed.

As General; study, our region has worked to determine beliefs, dating back to the present date, the bridge is designed to give the new loops. The results showed that: the Turks; with moving humors transcends the borders of many cultures and cultures of the office due to a further, influenced other cultures. Selves and in doing all this without sacrificing the features inherited, have made preserving their identity. As a result, we obtained data on the basis of the opinions mentioned above were reached.

Key Words: Eski Türk, İnanç, Tavşanlı.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TAVŞANLI'NIN TARİHİ, COĞRAFİ VE KÜLTÜREL, EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI

1.1. TAVŞANLI'NIN TARİHİ	4
1.1.1. Türklerden Önce	4
1.1.2. Türk Dönemi	5
1.1.2.1. Fetih Dönemi.....	5
1.1.2.2. Osmanlı Dönemi	5
1.1.2.3. İşgal Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi	7
1.2. TAVŞANLI'NIN COĞRAFİ YAPISI	7
1.2.1. Coğrafi Konumu	7
1.2.2. Yüzey Şekilleri.....	8
1.2.3. İklim.....	8
1.2.4. Akarsular	8
1.2.5. İskân ve Nüfus Hareketleri	9
1.3. TAVŞANLI'NIN KÜLTÜREL YAPISI	9
1.3.1. Antik Eserler	9
1.3.2. Camiler.....	10
1.3.2.1. Ulu Cami	10
1.3.2.2. Kavaklı Cami	10
1.3.2.3. Kurşunlu Cami	11
1.3.2.4. Arapzâde Cami	11
1.3.2.5. Çavuş Cami	11
1.3.2.6. Keşkekçi Cami	12
1.3.2.7. Moymul Aşağı Cami	12
1.3.3. Türbeler.....	12
1.3.3.1. Arslan Bey Türbesi.....	12
1.3.3.2. Dede Bâli (Mülayim Dede) Türbesi.....	13
1.3.3.3. Sarı İsmail Dede (SULTAN)	13
1.3.3.3.1. Anlatılar	14
1.3.3.3.2. İnanç ve Uygulamalar	18

1.3.3.4. Terzi Dede	18
1.3.3.4.1. Anlatılar	19
1.3.3.4.2. İnanç ve Uygulamalar	19
1.3.3.5. Şaban Dede.....	20
1.3.3.5.1. Anlatılar	20
1.3.3.5.2. İnanç ve Uygulamalar	21
1.3.3.6. Ekmekçi Dede (Somuncu Baba)	21
1.3.3.6.1. Anlatılar	22
1.3.3.6.2. İnanç ve Uygulamalar	23
1.3.4. Tarihi Hamamlar	24
1.3.5. Çeşmeler	24
1.3.6. Köprüler	24
1.3.7. Tavşanlı Müzesi	24
1.3.8. Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi	25
1.3.9. Dil – Kültür ve Edebiyat	25

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRK DİNLERİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR VE ESKİ TÜRK DİNLERİ

2.1. TÜRKLERİN ESKİ DİNLERİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR	31
2.2. TÜRKLERİN GİRDİĞİ BAŞLICA DİNLER	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖK TANRI DİNİ VE İYELER

3.1. TANRI / TÜRK TANRISI / İYELER / KAM / KİŞİOĞLU	36
3.1.1. Tanrı / Türk Tanrısı	36
3.1.2. İyeler / Kam / Kişioğlu	38
3.1.2.1. Koruyucu İyeler	38
3.1.2.1.1. Umay / Umacı / Öcü.....	38
3.1.2.1.2. Ana Maygıl	40
3.1.2.1.3. Ak Ana / Ak Ene	40
3.1.2.2. Kötü (Kara) İyeler	41
3.1.2.2.1. Erlik	41
3.1.2.2.2. Alkarısı	43
3.1.2.3. Gökle İlgili İyeler.....	45
3.1.2.3.1. Gök İyesi	45
3.1.2.3.2. Güneş İyesi	47
3.1.2.3.3. Ay ve Yıldızlar İyesi	49
3.1.2.4. Yer İyeleri	50
3.1.2.4.1. Dağ İyesi.....	50
3.1.2.4.2. Taş ve Kaya İyesi.....	53
3.1.2.4.3. Orman / Ağaç / Bitki İyeleri	55
3.1.2.4.4. Yer İyesi	57

3.1.2.4.5. Su İyesi	59
3.1.2.4.6. Ev / Eşik / Od – Ocak İyesi ve Kültleri	61
3.1.2.4.6.1. Ev / Eşik İyesi ve Kültleri	61
3.1.2.4.6.2. Od / Ocak İyesi ve Kültleri (Ateş İyesi ve Kültleri)	63
3.1.2.4.7. Kişioğlu / Ata-Ruh İyesi (Töz / Tös / Arvak / İya Kil / Emeget)	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAYATININ SAFHALARIYLA İLGİLİ KÜLTLER VE İNANÇLAR

4.1. GEÇİŞ TÖRENLERİ.....	68
4.1.1. Doğum	68
4.1.1.1. Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekleri	68
4.1.1.1.1. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalma	68
4.1.1.1.2. Hamilelik Dönemi İnanç ve Uygulamaları.....	69
4.1.1.2. Doğum Sırası İnanç ve Uygulamaları	70
4.1.1.3. Doğum Sonrası İnanç ve Uygulamaları	71
3.1.1.3.1. Ad Koyma.....	73
4.1.1.3.2. Diş Hediği (Fediği).....	74
4.1.2. Evlilik ve Evliliğe Bağlı İnanç ve Uygulamalar	74
4.1.2.1. Evlilik ve Evliliğe Bağlı İnanç ve Uygulamalar	74
4.1.2.2. Yörede Evlilik ve Aile Sistemi	75
4.1.2.2.1. Kız Görme ve Kız isteme	75
4.1.2.2.2. Nişan.....	76
4.1.2.2.3. Düğün / Gelin Çıkarma	76
4.1.3. Ölüm / Mezar / Yas Törenleri	78
4.1.3.1. Eski Türklerde Ölüm, Mezar ve Yas Törenleri	78
4.1.3.2. Yörede Ölüm, Mezar ve Yas Törenleri.....	81
4.1.3.2.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Törenleri	81
4.1.3.2.2. Ölüm Sırası İnanç ve Törenleri	82
4.1.3.2.3. Ölüm Sonrası İnanç ve Uygulamaları	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	86
DİZİN	90

KISALTMALAR

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
a.g.a.	Adı geçen Arşiv
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.m.	Adı geçen makale
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
AKÜ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ank.	Ankara
AÜ	Ankara Üniversitesi
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D	Dresten
DB	Diyanet Başkanlığı
hızl.	Hazırlayan
İst.	İstanbul
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KB	Kültür Bakanlığı
KK	Kaynak Kişi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MFD	Milli Folklor Dergisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TD	Türk Dili
TDK	Türk Dil Kurumu
TFA	Türk Folklor Araştırmaları

TK	Türk Kùltürü
TKAE	Türk Kùltürü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
UTFKB	Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri
V.	Vatikan
Y.	Yıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

TEZİN KONUSU, AMACI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

TEZİN KONUSU

Üzerinde çalıştığımız saha, tarihî yönden önem arz eden ve birçok tarihî kaynakta ismi geçen önemli yörelerden biridir. Yöre, kendine has kültürel dokuya sahip olmanın yanı sıra, yerli halk tarafından da inanış ve uygulamaların işlevselliğinin sürdürüldüğü bir yerdir. Kültürel etkileşimin hızlandığı günümüz dünyasında yöre inanış ve uygulamalarını araştırıp gün yüzüne çıkarmayı önemli bir ihtiyaç olarak gördük.

Tezimizin ismini “Tavşanlı’da Eski Türk İnançları’nın İzleri” olarak belirledik, ancak; tam olarak merkeze bağlı kalmayarak, folklorik yönden kaliteli veriler edinebileceğimiz bazı köyerimize de uzandık. Amacımız; yöredeki kültürel zenginliği, özellikle de alanımız olan inanç ve uygulamalar çerçevesinde ele almak ve saptamak olmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Türk kültürü unsurları arasında, hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dinî inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve halende olmaktadır. Dinî inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki müessiriyeti, bütün cemiyetler için söz konusudur ve sadece Türklere mahsus bir hal değildir. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmî de olsa hayatiyeti, semavî dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir.

İslâmiyet öncesi Türk hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır. Tarihî kaynaklardan etnografik malzemedен gelen bilgilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Türklerin hayat tarzlarına bağlı olarak tarihî süreç boyunca muhtelif dinî inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Farklı zamanlarda oluşan ve hayata karışan bu inançları, yaşadıkları ve hayata geçirildikleri biçimleriyle ifade etmek, yazıya alınmamış olmalarından dolayı mümkün değildir. Bundan dolayı biz onları, ancak elimize geçen bilgiler çerçevesinde sadece tarif ve tasvir etmeye çalışabiliriz. Semavî dinlerden önceki devreye ait Türk inançlarını, bugünkü görüntülerine bakarak, biz, bir “İnanç Yumağı”

şeklinde ifade etmek istiyoruz. Farklı zamanların farklı inançlarından oluşan bu inanç yumağı, tarihin bilinmeyen devirlerinden itibaren Orta Asya Türklerinin, atalarımızın hayatında örülmeye, oluşmaya başlamıştır. Bu inançların kimi öylesine güçlü ve öylesine dinamik bir karaktere sahip olmalıdır ki, günümüze kadar ve günümüzde, semavî dinlere rağmen varlıklarını korumaktadırlar.¹

İnançlarımızın, varlığını korumasını da kültürümüzün güçlü köklere sahip olmasına borçluyuz. Bildiğimiz gibi kültürümüz sadece inanç ve uygulamaları değil, gelenek, görenek, yazılı ve sözlü edebiyatın da yanında giyim kuşam ve her türlü araç gereci de bünyesinde barındırmaktadır. Ve tüm bu unsurlar Türk'ün yaşam felsefesini oluşturmaktadır. Çalışmamızda buradan yola çıkarak; toplumsal ruhumuzun kökenlerine inerek eski kültürümüzle, onun köklerinden beslenen günümüz Türk kültürünün yöredeki izlerini saptamaya çalıştık. Bunu yaparken de bir plan dahilinde genelden özele yöntemiyle yapmaya çalıştık. Tüm çabamız kimliğimize işlemiş inançların saptanması ve bu inançların eski kültürle ilişkisini kurmaya çalışmaktan öteye geçmemiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmamıza başlamadan önce belirlemiş olduğumuz konu üzerinden bibliyografya çalışması yaptık, daha sonra çalışmamızı yaptığımız alanla ilgili kullanabileceğimiz, bilgi, belge ve çalışmalara ulaştık. Ulaştığımız tüm kaynaklardan gerekli olan fişlemelerimizi hazırladıktan sonra önceden hazırlamış olduğumuz plan dahilinde tezimizin yazım safhasına geçmiş olduk. Alana çıktığımızda fotoğraf makinesi, ses kayıt cihazı, notlarımızı ve görüşlerimizi yazmak için kullandığımız ajandamız, ayrıca; önceden belirlemiş olduğumuz, kaynak kişilere yönelteceğimiz sorular yanımızdaydı. Kaynak kişilerimizi mümkün olduğunca yöre kültürüne vakıf kişilerden seçtik. Düğün, nişan, doğum ve bunlarla ilgili inanışlar için kadınlardan, ölüm ve sosyal hayatla ilgili bilgi sahibi olmak için erkek kaynak kişilerden yararlandık. Derlememize merkezden başladık ve birkaç yakın köyü de buna dahil ettik. Elde ettiğimiz verileri çözümledikten sonra planımız sırasınca fişleyerek tezimizin gerekli yerlerinde kullandık. Fişlememizi ayrıntılı olarak yaptık ki doğru noktada doğru seçimi yaparak hataya mahal vermeyelim. Daha sonra tezimizin yazım aşamasına geçtik.

---

¹Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Başkanlığı Yay., Ank.,1998, s.1

BİRİNCİ BÖLÜM
TAVŞANLI'NIN TARİHİ, COĞRAFİ VE KÜLTÜREL, EKONOMİK VE
SOSYAL YAPISI

1.1. TAVŞANLI'NIN TARİHİ

1.1.1. Türklerden Önce

Tavşanlı ve çevresinde yaşamış eski uygarlıkların tarihi M.Ö 4000'li yıllara kadar gitmektedir. Bir başka ifadeyle Tavşanlı'da yerleşim tarihi günümüzden 6007 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Tavşanlı ovasının yapılan araştırma ve arkeolojik kazılar sonucunda İlk Madenler Çağından beri yerleşim sahası olduğu anlaşılmıştır.

Tavşanlı-Tunçbilek'te 1977 yılında Boyalık ve Gevence mevkieinden çıkan buluntular, Kalkolitik Dönemden (Taş-Maden Devri/4000-3000) kalmadır.

Kalkolitik dönem sonrasında Tunç Devrine (M.Ö.3000-2000) ait kalıntılar Kayı Köyü'nde bulunmuştur. Atatürk, 1928 yılında Kayı köy yakınlarındaki höyükte araştırma ve kazı yaptırmıştır. 1987 yılında Kayaboğazı Barajındaki ikinci adacıkta toprağın altından Tunç Çağına ait (M.Ö.3000) yanık buğday parçaları çıkmıştır. Çıkan bu yanık buğdaylar, Tavşanlı Müzesinde sergilenmektedir. Yortan Kültürünün (Bakır Çağ) bezekli kaplarının Tavşanlı'da bulunmuş olması çok önemlidir. M.Ö. 2000 dolaylarında, Kaneş ve diğer İç Anadolu yerleşmelerinde çarkta yapılmış tek renkli bir seramik türü görülür; yüzey araştırmalarına göre bu türün ataları, kuzeybatı Anadolu'da, özellikle Tavşanlı'da görülmüştür. Tavşanlı Harmancık yolu arasında 8. yüzyıldan kalma, halkın Delikli taş dediği bir Frig mezarı vardır, bu da zamanında Friglerin bölgede hakim olduklarını gösterir.²

Kuruçay, Göbel, Çardaklı, Tepecik köylerini kapsayan sahada (halk arasında Palanga adı verilen) antik bir yerleşim yeri bulunur. 2006 yılında Çardaklı Mahallesi yakınlarında ortaya çıkartılan 100 m²lik mozaik, Roma dönemine ait bir evin kalıntılarıdır. Bu mozağin tahrip olmamış kısmı ise 52 m²'dir. Çıkan bu kalıntının en önemli özelliklerinden birisi de üzerinde cam mozaiklerin olmasıdır. Ayrıca; Moymul Mahallesi, Dedeler ve Bey Köyü civarında höyükler ve gizli tünellerin olduğu bilinmektedir. Bunların dışında tarihte Tavşanlı'yı ziyaret eden Hamilton, Texier, Perrot, Munro ve Körte gibi tarihçilerin eserlerinde de Tavşanlı'ya ait bazı kalıntı ve kitabelerden bahsedilmektedir.

² Ömer Faruk Dinçel, **Tavşanlı**, 2009, Tavşanlı, s.1.

1.1.2. Türk Dönemi

1.1.2.1. Fetih Dönemi

Tavşanlı, Germiyanogulları'nın 1260 yılında Kütahya'ya gelmelerinden çok önce (1118 yılından önce) Yörüklerin gelip yerleştiği bir yerleşim yeridir. Tavşanlı'nın en eski camisi olduğu bilinen ve hayırsever bir Yörük tarafından yaptırıldığı bilinen Kavaklı camisinin yapım kitabesinde h.511 yani miladi 1118 yılı okunmaktadır. Malazgirt Zaferi'nden 47 yıl sonra veya Germiyan Aşireti'nin 1260 yılında Kütahya'ya gelmelerinden 142 yıl önce Tavşanlı'da Kavaklı Cami inşa edilmiştir. O halde Germiyan aşiretinin henüz Kütahya'ya gelmediği bir dönemde Tavşanlı da Türk yerleşiminin olduğunu söyleyebiliriz.

Yörenin tamamen Türk hakimiyetine girmesi ise; Germiyan dönemine rastlar. Tavşanlı'ya yerleşmiş bazı Yörük boyları hakkında Fevzi Coşkun'un³ ileri sürdüğü görüşe göre; Kayı Boyu'ndan Karakeçili Aşireti çoğunlukta olmak üzere, Dodurgalar, Avşarlar, Alayuntlar, Kızıklar, Kınıklar, Bayatlar, Karluklar, Sarı keçili ve Kızıl keçililer olmak üzere bir tasnif yapmıştır. Bu tasnif yer isimlerine göre düzenlenmiş olabileceği için bir ihtimal bu boylar Tavşanlı'ya yerleşmiş olabilirler. Coşgun, Peçeneklerin de bu bölgeye yerleştiğini Böcen, Becen, Becenek isimli köylerden çıkarımda bulunarak ileriye sürmüştür.

Tavşanlı, beylikler döneminde Germiyanogulları'na bağlıdır. Ancak; biz bunun şeklen bir bağlantı olduğu kanaatindeyiz. Germiyan Beyliği 1283'te kurulmaya başlanmıştır. Tavşanlı I. Murad devrinde Şehzade Yıldırım Bayezid'e çeyiz olarak verilmiştir. Germiyan Beyliği döneminden Tavşanlı'da tek bir eser yoktur, o yüzden bu bağlantı şeklen kabul edilebilir. Osmanlı Döneminde ise; Tavşanlı'nın konumu itibarıyla da önemi artar ve değeri bilinir.

1.1.2.2. Osmanlı Dönemi

Tavşanlı, isminin Osmanlı döneminde verildiğine inanılmaktadır. Yıldırım Bayezid, Şehzade iken yabancıları olmadığı bu bölgede lalasıyla birlikte ava çıkarmış ve birçok tavşan avlamış denildiğine göre bu bölgede çok tavşan varmış. Bir gün gene buraya avlanmaya gelir ve lalasına der ki: "Bugün yedi tavşan avlayacağım" fakat

³ Fevzi Coşkun, **Tavşanlı'da Zaman**, Tavşanlı, 1997, s.55.

akşam olur, altı tane avlamıştır tam üzölmeye başlamışken bir tavşan daha çıkar ve mızrağıyla onu da avlar bunun üzerine buranın adı “Tavşanlı” olsun der ve günümüze kadar bu ismin bu hikayeden geldiğine inanılır.

Kaynaklarda Eğrigöz Sübaşısı olarak geçen ve ümerâdan olan Arslan Bey’in Tavşanlı’ya geliş konusunda “Şakaik” adlı eser, Arslan Bey ve sülalesinin Üçüncü Osmanlı Sultanı I. Murad Hüdavendigâr zamanında Horasan’dan Tavşanlı’ya geldiğini yazar. Beceroğlu veya Bicaroğlu sülalesinin Tavşanlı’ya gelişle beraber Tavşanlı ve Emet (Eğrigöz) idare amirliği konumunda Sübaşılık ile yönetilmeye başlanmıştır. Arslan Bey’in ağabeyi olan ve Tokat’ta medfûn bulunan Beceroğlu Hamza Bey, II. Murad’ın lalasıdır.

Hicri 783 / Miladi 1381-1382 yıllarında Tavşanlı Osmanlılara çeyiz olarak verilmiştir. Evlilik 1378’de çeyiz olarak verilme de 1381’de olmuştur. Fakat; Yıldırım Bayezid’in 1402’de Ankara savaşıyla Timur’a yenilmesiyle Osmanlı Fetret dönemine girmiş ve sonrasında hakimiyet altında bulunan beylikler tekrar ayaklanmıştır. Yıldırım’ın vefatından sonra oğlu Çelebi Mehmed tahta geçerek devleti toparlamaya çalışmıştır. Çelebi Mehmed’in de vefatından sonra başa, oğlu II. Murad geçmiştir. İşte bu dönemde 1428’de Germiyan hükümdarı Yakup Çelebi’nin vasiyeti üzerine Germiyan toprakları tekrar Osmanlı’ya verilmiştir. Evliya Çelebi Tavşanlı’dan şu şekilde bahseder: “783’te (m.1381) Germiyanogulları tarafından fethedilmiştir. Elli akçe kazadır. Yetmiş köydür. Kalesi çok sağlam ve kargirdir. Şehir kale eteğinde, bahçeli, akarsulu bir şehirdir. Köy ve sahralarında tavşanı bol olduğundan Tavşanlı denmiştir. Altı mahalle sekiz mihraptır. Han, hamam ve çocuk mektepleri vardır. Tavşanlı ağdası cam kutular içinde diğer memleketlere gönderilir. Baldan tatlıdır. Hatta Simav ve Demirci şehrinden binlerce katır ve deve yükü üzüm kurusu getirip burada pekmez yaparlar. Başka yerde böyle lezzetli olmaz. Bu Tavşanlı’nın su ve havasından mı yoksa bir ulu sultanın nefes tesiri mi, lezzetli ağdası olur.”⁴

Tavşanlı 1841 yılından itibaren Bursa’nın Kütahya Sancağına bağlı bir nahiye olmuştur. Tavşanlı’nın ilk kaymakamı Kamil Bey, bilinen ilk belediye başkanı da Hacı Ahmed Hamdi Efendi’dir. Miladi 1844 yılına ait temettuat defterine göre: Tavşanlı’da Cami-i Kebir, Hatıplar, Hacı Hüseyin Efendi ve Hacı Abbas ismiyle dört mahalle

---

⁴ Çoşkun, a.g.e., s.60.

bulunur. Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerine göre Tavşanlı belediyesi 1885 yılında kurulmuştur. Reis, Hacı Ahmed Hamdi Efendi, Azalar: Hacı Hüseyin Ağa, Hasanoğlu Mehmed Ağa, Mehmed Ağa ve Kirkors Ağa'dır. İlçemizde Cumhuriyet'in ilanı ve meclisin açılması büyük sevinç yaratmış, kutlamalar yapılmıştır.

1.1.2.3. İşgal Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi

Birinci Dünya savaşı sonrasında İzmir'in işgali ve Anadolu'nu Yunan işgaline girmesi ile işgallere karşı çeşitli adlar altında faydalı cemiyetler kurulmuştur. Tavşanlı'da da Doktor Hasan Ferit Cansever, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubelerini açmıştır. Müftü Halil Efendi'de (Zeyrek) bu cemiyetin ilk başkanıdır. İşgallere karşı Redd-i İlhak Cemiyeti oluşturulmuştur. Bu işgal yıllarında belediye başkanı ise; Boyacıoğlu Mehmed Efendi'dir. Tavşanlı 14 Temmuz 1921'de Yunanlıların 3. Kolordusu tarafından işgal edilmiştir. 17 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya, Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş, 18 Temmuz 1921 tarihinde de yapılan Eskişehir muharebeleri sonucunda da Eskişehir düşman işgaline girmiştir. Tavşanlı ve çevre ilçelerinin düşman işgaline girdiği yıllarda Emet'e bağlı Sülye Köyü yakınlarında bir Yunan birliğine karşı Kuvay-i Milliye birlikleri ve Alabardalı Kabakçı Salih Efe Çetesi'nin de katılımıyla Nisan 1922'de Cevizdere Zaferi kazanılmıştır. Tavşanlı 3 Eylül 1922 tarihinde Pazar günü düşman işgalinden kurtulmuştur. İşgal bir yıl, bir ay, on beş gün sürmüştür. Tavşanlı'ya işgal esnasında çok zarar verilmemiştir ancak; nüfus ve tapu kayıtlarının yakıldığı bilinmektedir.⁵ Tüm bunlara rağmen ilçe kısa zamanda kendisini toplamış, eski canlılığını geri kazanmıştır.

1.2. TAVŞANLI'NIN COĞRAFİ YAPISI

1.2.1. Coğrafi Konumu

Kütahya'ya bağlı olan Tavşanlı İlçesi, Ege Bölgesi içinde Kütahya'nın kuzeybatısındadır. Doğusunda Kütahya İli, Kuzeyinde Domaniç İlçesi, Güneyinde Simav ve Emet İlçeleri, Batısında ise; Harmancık İlçeleri bulunur.

Tavşanlı, 39 derece 31.8 Kuzey enlemlerinde ve 29 derece 28.8 Doğu boylamlarında yer alır. Dağların kapladığı alan 241.779 hektardır. Bunun %51'i yani 123.905 hektarı ormanlık alan 81.315 hektarı koruluk, 42.590 hektarı da baltalıktır.

---

⁵ Dinçel, a.g.e., s. 21.

Tavşanlı ormanları 430m. İle 2100 m. Arası yüksekliktedir. İlçenin denizden yüksekliği 860 metredir. Yüzölçümü ise; 1.804 kilometrekaredir. ⁶

1.2.2. Yüzey Şekilleri

İlçenin Güneybatısında 2.181 m. Yüksekliğinde Eğrigöz Dağı, batısında 1.443 m. Yüksekliğinde Okluk Dağı, Güney ve güneybatısında 1.613 m. Yüksekliğinde Boduğan Dağı, Kuzeydoğusunda 1.370 m. Yüksekliğinde Yaylacık Dağı, Kuzeybatısında Tekirdağ bulunur. Yeşildağ ise; Köprüören, Tavşanlı ve Kütahya ovalarının kuzeyindeki en önemli yükseltidir. Yüksekliği 1.533 metredir. Tavşanlı ovası, doğudan batıya 12 km, kuzeyden güneye ise; 5.10 km'dir. Ova alüvyonlarla kaplıdır. İki ile otuz metre kalınlığında toprak tabakasına sahiptir. Ova 7000 hektardır. Genel olarak tepeleri çok olan bir bölgedir. Ovayla oranladığımızda ova daha fazladır. ⁷

1.2.3. İklim

Tavşanlı, Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin ikliminin kesiştiği bir bölgededir. Mayıs ayına kadar soğuk hava etkisini sürdürür, bahar girmesine rağmen hissedilir bir soğuk hakimdir. Yazlar gündüz sıcak olmasına rağmen akşamları serindir. Yağışların büyük çoğunluğu kar şeklinde düşerken son yıllarda yağmur etkisini arttırmış durumdadır. Genellikle iğne yapraklı ağaçlar ormanları oluşturmaktadır ancak; Domaniç Bölgesi'nde Marmara ikliminin etkisinin artmasından dolayı geniş yapraklı ağaçlar görülmektedir. ⁸

1.2.4. Akarsular

İlçenin en önemli akarsuyu, Adırnaz (Adranos) Çayı olarak bilinen Koca Su'dur. Toplam 130 km. uzunluğundadır. Kolları ise; Örencik ovasında birleşen Göçek Dere ve Tavşanlı Ovası yakınlarında birleşen, Güdüllü Çayı'dır. Koca Su, Esadlar Köyü'nden doğarak; Tavşanlı ovasından geçerek Domaniç ilçe topraklarına girer. Kırıkdere ve Ilıcaksu'dan çıkan Sarıkız Suyu'nu da alarak Keles-Orhaneli ilçe sınırlarından geçerek önce Apolyond Gölü'ne oradan da Marmara Denizi'ne ulaşır. ⁹

⁶ Tavşanlı Meteoroloji Müdürlüğü Arşivi.

⁷ Dinçel, a.g.e., s. 21.

⁸ a.g.e., s.22.

⁹ Dinçel, a.g.e., s. 22.

1.2.5. İskân ve Nüfus Hareketleri

19. yüzyılda Bursa Valisi olan Ahmed Vefik Paşa döneminde aşiretlerin iskân edilmesiyle Tavşanlı'nın Üyücek, Çakıllı, Çıkrıcak gibi Yörük köyleri kurulmuş ayrıca; Tavşanlı İlçe merkezinde de yerleşmiş Yörükler bulunmaktadır. Tavşanlı'da Ermeni ve Rumlardan oluşan gayri Müslimlerin de bulunduğu bilinmektedir ancak; I. Dünya Savaşı'nın sonunda olan nüfus değişimi ile bu teba göç etmiştir.

Tavşanlı'nın 2009 yılı itibarıyla 49.248'i erkek, 50.185'i kadın olmak üzere nüfusu 99.433'tür. İlçe merkezinin 55.240'ı erkek, 27.831'i kadın olmak üzere toplam nüfusu 55.240'tır. Köylerin toplam nüfusu ise; 21.839'u erkek, 22.354'ü kadın olmak üzere 44.193'tür.¹⁰

1.3. TAVŞANLI'NIN KÜLTÜREL YAPISI

1.3.1. Antik Eserler

Tavşanlı ve çevresinde yaşamış eski uygarlıkların tarihi M.Ö 4000'li yıllara kadar gitmektedir. Bir başka ifadeyle Tavşanlı'da yerleşim tarihi günümüzden 6007 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Tavşanlı ovasının yapılan araştırma ve arkeolojik kazılar sonucunda İlk Madenler Çağından beri yerleşim sahası olduğu anlaşılmıştır.

Tavşanlı-Tunçbilek'te 1977 yılında Boyalık ve Gevence mevkielelerinden çıkan buluntular Kalkolitik Dönemden (Taş-Maden Devri/4000-3000) kalmadır.

Kalkolitik dönem sonrasında Tunç Devrine (M.Ö.3000-2000) ait kalıntılar Kayı Köyü'nde bulunmuştur. Atatürk,1928 yılında Kayı köy yakınlarındaki höyükte araştırma ve kazı yaptırmıştır.1987 yılında Kayaboğazı Barajındaki ikinci adacıkta toprağın altından Tunç Çağına ait (M.Ö.3000) yanık buğday parçaları çıkmıştır. Çıkan bu yanık buğdaylar, Tavşanlı Müzesinde sergilenmektedir. Yortan Kültürünün (Bakır Çağ) bezekli kaplarının Tavşanlı'da bulunmuş olması çok önemlidir. M.Ö. 2000 dolaylarında, Kaneş ve diğer İç Anadolu yerleşmelerinde çarkta yapılmış tek renkli bir seramik türü görülür; yüzey araştırmalarına göre bu türün ataları, kuzeybatı Anadolu'da, özellikle Tavşanlı'da görülmüştür. Tavşanlı harmanlık yolu arasında 8. Yüzyıldan kalma halkın Delikli taş dediği bir Frig mezarı vardır, bu da zamanında Friglerin bölgede

¹⁰ Tavşanlı Nüfus Müdürlüğü Arşivi.

hakim olduklarını gösterir.¹¹ Kuruçay, Göbel, Çardaklı, Tepecik köylerini kapsayan sahada (halk arasında Palanga adı verilen) antik bir yerleşim yeri bulunur. 2006 yılında Çardaklı Mahallesi yakınlarında ortaya çıkartılan 100 m²lik mozaik, Roma dönemine ait bir evin kalıntılarıdır. Bu mozaığın tahrip olmamış kısmı ise 52 m²dir. Çıkan bu kalıntının en önemli özelliklerinden birisi de üzerinde cam mozaiklerin olmasıdır. Bunların dışında birçok höyük bulunmakta ve hepsi koruma altındadır. Tavşanlı merkezde bulunan Mülayim tepede ise; kale kalıntıları ve eski mezarlar bulunmaktadır. Ayrıca: Dumlupınar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nün Seyitömer'de yaptığı kazılarda 4200 yıllık bir saray, 4000 yıllık tahıl depoları ve tarihi dönemlere ait bulgular ele geçmiştir. Tahıl depolarında bulunan ve yanmış olduğu tespit edilen tohumların arasından bulunan üç adet tohumdan bir tanesinin çimlenmesi ise, bilim dünyasında büyük yankı uyandırmıştır.

1.3.2. Camiler

Tavşanlı'nın en eski camisi Kavaklı Cami'dir. Fakat; orijinal yapı olmayıp birçok defa tamirat görmüştür. Bunun yanı sıra Arslan Bey'in inşa ettirdiği Pazar cami yıkılıp yerine II. Abdülhamid döneminde Ulu Cami inşa edilmiştir. Diğer tarihi cami ve mescidler ise; Kurşunlu Cami, Çavuş Cami, Keşkekçi Cami, Arapzâde Cami ile Boyacıoğlu ve Hacı Bekir mescidleridir.

İlçe merkezinde 46, köylerde 116, beldelerde ise 31 Cami vardır.

1.3.2.1. Ulu Cami

Ulu Cami ilk yapılışı itibarıyla Germiyanogulları dönemi eseri olup, Arslan Bey tarafından yaptırılmıştır. Günümüzdeki Ulu Cami, yıkılan bu eski caminin yerine, II. Abdülhamid döneminde 19. yüzyılda inşa edilmiştir. İç kısımda bulunan bir hat yazısının altında Hicri 1300 tarihi görülür. Bu tarih miladi 1883 yılına tekabül etmektedir.

1.3.2.2. Kavaklı Cami

Kavaklı camisi Tavşanlı'da yapılan ilk cami olma özelliğini taşır. Hayırsever bir Yörük tarafından yaptırılmıştır. Kavaklı caminin duvarında sene 511 tarihi yazılıdır. Bu tarih, miladi 1118'e tekabül etmektedir. Cami, Osmanlı döneminde 1798'de tamir

---

¹¹ Dinçel, **a.g.e.**, s. 1.

görmüştür. En son tamir ise 1946'da yapılmıştır. Ulu Caminin planı murabbadır. Bina kesme taştan ve araları tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Bir büyük kubbesi ile 8 küçük yarım kubbesi bulunur. Son cemaat yeri ahşap olup bu kısımda 5 küçük kubbe bulunur. Caminin üç ayrı kapısı vardır. Caminin duvarları 1.10 metre, iç ölçüsü ise 16.65x16.70'dir.¹²

1.3.2.3. Kurşunlu Cami

Diğer bir adı da Hacı Veliyüddin Cami'dir. Hacı Veliyüddin tarafından önceleri mescid olarak inşa edilmiştir. Mescidin ilk imamı da mescidi yaptıran Hacı Veliyüddin Efendidir. Yapılan bu mescidin yerine yeni bir cami inşa edilmiş ve yapılan bu caminin kubbesi kurşunla kaplandığından dolayı da Kurşunlu Camisi denmiştir. Caminin dış duvarında ki kitabede **Hafız zâde el-hac Mehmed** yazısı ve **Hicri 1151** tarihi okunmaktadır. Buna göre caminin yapım yılı 1738 dir. Caminin ustası Mıh Ahmet'tir. İç kapıdaki kitabeyi ise Tarsus'ta medfûn Afganistanlı Hacı Lenger Han yazmıştır.

Cami içindeki hat yazıları Tavşanlılı hattat Bursalıların İbrahim ve talebelerinden Hacı Kadılar'ın Mehmed Efendi(Özer) tarafından yazılmıştır. Boyamaları ise Şirinler'in Süleyman Efendi ile Kaşıkçı Bostancıoğlu tarafından yapılmıştır. Orta büyük bir kubbe, kenarlarında dört tarafında da yarım küçük kubbeler bulunur. Son cemaat yerinde üç küçük kubbe bulunur. Kesme taş ve aralarında tuğla hatlı kullanılmıştır. Kubbe kurşunla örtülmüştür.¹³

1.3.2.4. Arapzâde Cami

Arapzâde olarak bilinen şahsın asıl ismi Ahmet Ağadır. Bu Caminin adı halk arasında Abdullah Efendiler camisidir. Yapılış yılı 1837'dir. Caminin orijinal yapısında doğu, kuzey ve güney yönlerinden olmak üzere üç ayrı kapıdan girilmekteydi. Batısındaki merdivenlerden hemen yan tarafta bulunan Abdullah Efendiler Medresesine inilmekteydi. Caminin doğu ve batısındaki merdivenler daha sonra kaldırılmıştır.¹⁴

1.3.2.5. Çavuş Cami

Miladi 1813 yılında II. Mahmud zamanında Tavşanlı'da bulunan ve "Çavuş" olarak bilinen şahıs tarafından bir cami ve bir de hamam yaptırılmıştır. Çavuş adı

¹² Dinçel, a.g.e., s. 28.

¹³ a.g.e., s. 28.

¹⁴ a.g.e., s. 28.

verilen şahsın Bursa'ya tayininin çıkması üzerine inşaat yarım kalmış, fakat bıraktığı para ile bu inşaat zamanla tamamlanmıştır. Caminin boyalarının miladi 1822'de bittiği anlaşılmaktadır.1975 yılında eski cami yıkılıp yerine günümüzdeki yeni şekliyle inşa edilmiştir.¹⁵

1.3.2.6. Keşkekçi Cami

Yapılışı itibarıyla mescid tarzında olup 20.yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Mülkiyeti Vakıflara aittir. Mescidin olduğu yerde vaktiyle Emet eşrafından Ömer Keşkekçi'nin evi varmış. Bu şahıs, evini önce mescide çevirmiş, daha sonra bu mescide Keşkekçi adı verilmiştir.¹⁶ Günümüzde bu cami yıkılıp yerine daha büyük bir cami inşa edilmiştir.

1.3.2.7. Moymul Aşağı Cami

Günümüze ulaşamayan ahşap tarzındaki cami 1824 yılında Hacı İbrahim tarafından yaptırılmıştır. Caminin kible kısmında Moymul medresesi bulunmaktaydı. Bugünkü cami ise eski caminin yıkıldığı yerde 1952 yılında inşa edilmiştir. Hacı İbrahim; öz dedemin dedesi olmakla birlikte kendisi ve oğlu Hacı Süleyman ile birlikte medresede Arapça, Farsça gibi derslerin yanı sıra fıkıh, kelim, tefsir gibi dersler vermekteydiler, bugünkü cami yanında bulunan evimizde otuzaya yakın talebenin yatılı olarak kaldığı bilinmektedir.¹⁷

1.3.3. Türbeler

1.3.3.1. Arslan Bey Türbesi

Türbe, 15.yüzyıl eseridir. 6,5 metrelik bir daire-kümbet şeklindedir. Pencerelemi mazgal gibidir. Türbe binası kaba yontma taş ve bazı yerde 1, bazı yerde 2 ve 4 sıra tuğla hatılıdır. Kapı üstünde celi sülüs ile ; **“Ya Hazreti Mehmed Arslan Bey bin Becer Bey. Aşere muharrem sene 836”** yazılı bir kitabesi bulunmaktaydı. Günümüzde bu kitabe kayıptır. Buradan Arslan Bey'in Becer Bey'in oğlu olduğu, 10 Muharrem 836 (6 Eylül 1432) de vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸

¹⁵ Dinçel, a.g.e., s. 29.

¹⁶ a.g.e., s. 29.

¹⁷ a.g.e., s. 30.

¹⁸ a.g.e., s. 30.

1.3.3.2. Dede Bâli (Mülayim Dede) Türbesi

Türbenin Osmanlıca kitabesinde şunlar yazılıdır; “**Sahibü hazihî'l imaretü haccü'l-haram, Dede Bâli bin Resul, erbea ve aşrin ve semane mie**”. Bu ibareden Dede Bâli'nin hicri 824 / miladi 1421 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Dede Bâli (Mülayim Dede) kümbeti (XV.yy İlk çeyreği) dönemi eseri olup sekizgen gövdelidir. İçten kubbe dıştan da külah biçimindedir. Türbe sekizgen bir binadır. Kesme taşlardan inşa edilmiştir. Taşların aralarına tuğla hatıl konmuştur. Kubbe içten yarım küre şeklindedir. Vakıflar idaresi tarafından tamir edilmiştir. Türbe altına kazılmış dört köşe mahzenin üzerine köşeler dışarı gelecek şekilde inşa edilmiştir. Cesetler buralarda gömülüdür. Türbe içindeki beton sandukalar boştur. Türbenin çevresinde havuz ve mezarlık bulunur.¹⁹

1.3.3.3. Sarı İsmail Dede (SULTAN)

Dedeler köyü Tavşanlı'ya üç kilometre uzaklıkta ve tarihi eskilere dayanan bir köydür. Yatır köyün meydanında, caminin yanındadır. Yatırın ilk hali kare şeklindeki yakın zamanda türbedarlar tarafından yıkılarak yedi köşeli dairesel bir yapıda tekrar inşa edilmiştir. Bu yapının içinde üç adet yatır bulunmaktadır, birinci yatır Sarı İsmail Dede'ye, ikinci yatır manevi kızı Dölek Anaya, üçüncü yatır ise Dölek Ananın eşi Ataullah Baba'ya aittir. Kapının sağ tarafındaki duvarda Hacı Bektaş Veli ve Hz. Ali'nin halı üstünde temsili resimleri yer almaktadır. Sağ duvarında Sarı İsmail Dede'nin sancağa sarılı mızrağı ve gelen misafirler tarafından getirilmiş üç adet geyik boynuzu vardır. Karşı duvarında ise Dedenin tesbihleri ve heybesi yer almaktadır. Sarı İsmail dedenin yatır başında kendine ait olan ve on iki dilimden oluşan bir külahı vardır. Sandukanın başucunda tahta kapaklı bir kuyu vardır. Yerde mermer bir taş üzerinde şamdanlar ve mumlar vardır. Yapı geniş pencerelere sahiptir ve tavana asılı büyük bir avize vardır. Yerler tamamen halıyla kaplı durumdadır. Ayrıca; yapı olarak sağlam ve temiz durumdadır.

“Sarı İsmail Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin altıncı postunun sahibi ve onun mürididir. Aynı zamanda Bektaş Veli'nin berberliğini de o yapmıştır. Kendisi mürşitlik makamına erince Şeyhi Hacı Bektaş Veli tarafından Tavşanlı ve civarını irşad için bu topraklara gönderilmiştir”KK6. Bunlar dışında köy halkı dedenin kimliği hakkında

¹⁹ Dinçel, a.g.e., s. 30.

herhangi bir bilgiye sahip değildir, fakat Sarı İsmail Sultan, Alevilik ile bağdaştırılmıştır.

1.3.3.3.1. Anlatılar

Türbe, yörede önemli makamlardan bir tanesidir. Bu yüzden yerli halktan ziyaretçisi çoktur. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz gibi türbe, Alevilik ile bağdaştırıldığı için, şehir dışından da çok ziyaretçi almaktadır. Buraya gelenler özellikle şifa ve çocuk bulmaya gelmektedirler. Türbe, yörede birçok anlatıya da kaynaklık etmektedir bunlardan bazılarını zengin motifler içermesi ve yöre ağzını yansıtmaları bakımından tezimize almayı uygun gördük.

“Hacı Bektaş Veli Perşembe günü vefat etcem deyo,bunu Sarı İsmail’e söyleyo,İsmail ben bugün ahirete göç etcen deyo,filan viladan boz atlı birisi gelecek deyo buradan mihraplı birisi gelecek deyo Hazreti Ali’nin Peygamberimizi götürdüğü gibi, onla tartışman deyo diyo sen deyo benim suyumu dök diyo,o gelen kişi beni yıkacak deyo, yıkadığı zaman yedimi kırkımı hayırımı yap deyo.Yaptıktan sonra Sarı İsmail Sultan Hızır Aleyhisselamı iki sefer görmüş önüne geçyo bu niyaz edyo,buna kimsin deyo ben Hızır Aleyhisselamı iki sefer gördüm deyo bilmem lazımdı seni deyo ,varyo önüne o da onu gıramıyo peçesini galdırdığı vakitte bi bakyo ki Hacı Bektaş-Veli,cenazesini yıkayan kendisi undan sonra İsmail sende deyo bu keramet sende de var deyo.”(KK6) Bu menkıbe Hacı Bektaş Veli ile Sarı İsmail’in ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

“Bursa’nın Keles köyünden bi adam sakat gızını getiryo,bu gızını eyileştir sana hizmet görsün deyo,kızın eyileştiğini gören babası,ben bu gızını götcen deyo dayanamayo,götüryo köyüne vama dan tekrar eski hastalığına dönüşyo, durumuna gelyo, hata yaptını anlayo babası,tekrar getiryo buyur deyo gızım sana hizmet görsün deyo gızını veryo Dölek Anayı veryo.bu onun manevi gızı;vedikten sona bu mülayim vadır, orda su vamiş, oraya suya gid yokana u zamanın gençleri laf atyo buna. Diyokun bana bi su çıkarvesenya burdan deyo, anlayo Sarı İsmail Sultan’da bunun işeysinden bu süngüyü bi varyo olduğu yere çok acayıp su çıkaryo, yatakları yorganları işeyedyola suyu anca durdurabil yola Moymulun suyunu.” (KK6) Bu anlatının bir benzerini de Tavşanlı’da ikamet eden Keles’li bir kişiden de dinlemiştim, bu da anlatıya gerçeklik payı kazandırmaktadır. Anlatı da geçen Moymul mahallesinde Balıklı suyunun Sarı

İsmail tarafından çıkarıldığına inanılmaktadır ve bu suya, içindeki balıklar da dahil olmak üzere saygı gösterilmektedir. Balıkların kurtuluş savaşında gazi olan askerler olduğu inancı da yörede hakimdir.

“Zaman geçyo az gelin çağına gelyo bunu Moymulda gadıya şikayet edyola kadıya şikayet için kadı asker yolloyo biri ermeni asıllımış domuz eti olsada diyo biri çorba diyo biri bişeyle deyo,oturun garnınız açtır deyo,ottu,bostan,buğday çıkaryo bunları deyo atlanıza verin diyo.Kızım diyo çorba çorba,pilav diyo pilav,ermenı asıllı askerde domuz eti dediya İzmir’in.....önünden domuz etini alyo askerın önüne goyveryo fakat bunla keramet şeysini görmüyola unlara yani gözükmüyö,undan sona ünloyola bunla oda siz gidin deyo sabahleyin deyo ben sizden önce deyo uzman unla yayan mı gemişle atla mı gemişle ben sizden önce oraya varın deyo siz beni orda beklen deyo varyola dedikleri gibi sabahleyin yani askerlede inanyola itimat edyola,mesela domuz eti dedi domuz eti getti bu çorba dedi çorba gelyo yani itimat hissediyola askerlede.Varyola sabalen gadı’nın yanına,sen deyo bi gızla berabermişin deyo una Sarı İsmail Sultana.O benim gızım deyo,ateşle pamuk bi araya duramı deyo,o da Sarı İsmail Sultan’da dura deyo goynuna sokyo pamuk açyo içinde kor, duryo mu? Sen deyo göz boyoyon, Sarı İsmail gözün kör osun deyo orda gözü kör olyo, patlayo kor.”(KK6)

“Bide Sarı İsmail Sultanın Emir Sultanla va manisi.Emir Sultanla mesela diyom mesela harmançık yöresinde bi yerde muhabbet edyola bunla.Emir Sultan tesbeğini düşüryo muhabbet edyokana.Sedir ağacı vamiş yanında;ya sedir eğil deyo Sarı İsmail Sultan.Sedir eğilyo dakyo bunu en ucuna sedir şahlanyo.Emir Sultan gitme çıkmış gali sabah omuş sağa sola bakmış tesbek yok yukara bakmış tesbek en yüksek tepesinde ey İsmail’im gene kerametini gösterdin demiş.”(KK6) Bu anlatıda sedir ağacının geçmesi, ağaç kültü ile ilişkilendirilebilir.

“Hacı Bektaş Veli, zamanında ölmeden önce bi iğde oku atyo buna, Moymula gelyo Ünürüstüne gelyo oraya yerleşyo yerleştikten sonra yani vazifesini yaptıktan sonra Moymul’a gelyo burda duasıyla şifa dağıtyo.” (KK6) Ok atarak mevki belirleme ve ocak kurma eski Türk inançları arasındadır. Özellikle tasavvufta irşad için gönderilen müridlerin yerlerini tayin etmek için mürşidleri bu yola başvurmuşlardır. Dede Korkut Kitabı’nda da gerdek çadırı okun düştüğü yerde kurulmuştur. Anlatıda okun iğde ağacından olması da dikkat çeken bir diğer motiftir.

Aşağıya almış olduğumuz metin Fevzi Coşgun'dan derlenmiştir. Metinde tarihî ve sosyolojik bilgiler hikayeleştirilerek aktarılmıştır.

“Bundan tahminen yedi yüz sene kadar önceydi; Horasan erenlerinden el alan, düşünce ve inançlarını yaymak üzere Anadolu'ya gelen Hacı Bektaşî Veli Suluca Karahöyük'te yerleştiğinde sadık müridi Sarı İsmail de yanındaydı. Bir süre sonra sadık erenlerini Anadolu içlerine gönderme zamanının geldiğine karar verdi ve Sarı İsmail'i yanına çağırarak:

- Gel bakalım benim Sadık İsmail'im bak şu yayımın kirişindeki iğne dalı çeliğe, onu fırlatıyorum. Düştüğü yeri bul ki, bu topraklar da seninle gerçek benliğine gerçek yaratıcısına kavuşsun. Dedi ve Ya Allah diyerek güzel kokulu çeliği fırlattı. Ve Sadık İsmail'ine dedi ki:

-Gönlün her zaman feyz dolsun, destur ve himmet üzerine olsun. Gündüzler geceleri, geceler haftaları sürükledi Sadık İsmail, Hocasının ona işaretten fırlattığı çeliği arıyordu. Nihayet bir gün çelik İsmail'i, İsmail de çeliği tanıdı Tavşanlı'nın Dedeler Köyü'nde.

Moymul, Ünürüstü mevki Sadık İsmail'in çevreye en hakim olabileceği yerd, ve buralarda başladı ilk gelen Türkmenlerin çocuklarını okutmaya, maddi ve manevi şifalar dağıtmaya, imparatorluk kuracak nesillere milli değer yargıları aşlamaya. Derman arayan dertliler şifa bulurlar onunla ve etrafı İslam'a hizmet aşkıyla yananlarla dolar taşar. Bursa'nın Keles ilçesinin Oydas Köyü'nden bir baba ümitsizlik içerisindeyken kızının hastalığından, bir ümit der ve varır Sadık İsmail'in yanına ve şifa bulur kızı Dölek. Son derece mutlu olan baba Sadık İsmail'e der ki:-Hocam bende kız çok, Dölek'im burada kalsın sana hizmet etsin, sana evlatlık olsun der. Dölek kız yeni makamında su taşır, yemek yapar, çamaşır yıkar ayrıca kendi de yeni babasından dersler alır; hem sevilir hizmetinden birde güzelliğinden. Ancak Dölek'i su taşımaya giderken gelirken lafla rahatsız ederler, bu durumdan memnun olmayan Sadık İsmail şimdiki balıklı havuzunun olduğu yere vurur esasını; fişkirir yerden pırlantalar gibi sular; kızlar çamaşır yıkarlar, çiftçiler tarla bahçe sularlar, bir kaç ihtiyarda çevirirler suyun önünü mesirelik yer yaparlar. Şimdi her şey anlaşıldı ancak havuzdaki balıklar nerden geldi? Kim attı onları buraya? Neden kutsal kabul ediliyorlar? Ve niçin diğer balıklardan farklılar?

Sadık İsmail'in talebelerinden bir genç aşık olmuş Dölek kıza ama bir türlü açılmamış ona terbiyesine yakıştırmaz belki de Hocasına duyduğu sonsuz sevgiden bunu yapamaz. Havuzun suları çoğaldıkça gencin dergahta içtiği sularla aşkı da çoğalır. Derslerine çalışmaz, notları hep kırık olur çünkü; gönlü kırıktır inanılmaz bir acı içerisindedir ve çok geçmeden gencimize Hocası tarafından bir derman bulunur; onu yeni çıkmış bir sefere nefer olarak gönderir fakat gurbet söndürecekken daha da arttırır gencin acısını. Delikanlımız her zaman yeni arkadaşlarına anlatır Dölek kızını. Duymayan kalmaz bu ümitsiz aşkı ve şöyle başlar onu anlatmaya:

-Ah! dermiş Ah! O şimdi su doldurmaya gitmiştir havuza, ne olur Allah'ım balık olsam şimdi o havuzda da Dölek'imi ölesiye görsem der, söyleyen dinleyen bıkmaz nakarat olur her gün aynı vakitte. Kader onu bu savaşta ayağından vurur, şehit olmadan yanına gelen arkadaşlarına gene aynı nakarat.

O şimdi su doldurmaya geldi, Allah'ım o havuzda balık olsam da Dölek'imi görsem derken ruhunu teslim eder. Arkadaşları bu olaydan fevkalade duygulanır ve harpten sonra Dölek kızını, Sadık İsmail'i görmeye karar verirler, günler sonra gelirler Tavşanlı'ya. Sadık İsmail'e arkadaşlarının nasıl şehit olduğunu anlatırlar, el öperler, himmet alırlar, gelirler havuzun başına ezberledikleri saatte, havuzda birçok balık, içlerinden bir tanesi kuyruğundan yaralıdır. İşte o balık havuz başındaki gençlerin yanına varır, onlar nereye o oraya. Balığın birden hızla başka bir istikamete gidişini gören gençler orada Dölek'i görürler. Balık suyun içinde hızla bir gençlerin yanına bir de Dölek'in yanına gider gelir, sanki daha önce anlatılanları doğrularcasına balığın hareketleri Dölek'in hali şaşkına çevirir gençleri, içlerinden biri sorar oradaki ihtiyarlara.

-Bu balıkları kim koydu havuza?

-Biz de bilmiyoruz kimin koyduğunu, bundan bir kaç ay evvel peyda oldu dediler. O soruyu duyan Dölek balıkların ne zaman geldiğini biliyordu ancak mahrem olduğu için cevap veremez. Ama balıklarla gördüğü rüyayı bir babasına birde yakın bir arkadaşına anlatmıştı. Kendisinin yakından tanıdığı o genç gelmiş rüyasında ona demişti ki:

-Dölek biz yarın kırk arkadaşımızla havuza geleceğiz.

Rüyasının ertesi günü havuz balıklarla dolmuştu. İçlerinden biri kuyruğu yaralı olan devamlı Dölek'i takip ederdi, o nereye o da oraya. O sıralar harplerin arkası kesilmez, her harpte balıkların kayboluşu, harpler bitince tekrar geri dönmeleri sonucu hem havuz hem de balıklar halk arasında kutsallaştı. Herkes saygı içindedir. Balıkların tutulunca uçacağına, götürüldüğü eve hastalık ve uğursuzluk getireceğine inanılır. Sadık İsmail'in balıkları, Dölek kızın aşıkları vatanın gerçek sahipleri olarak nitelenir.

Balıklı havuzunun yanındaki türbede yatan Dede'nin kimliğini Allah'tan başka kimse bilmiyor. Ancak rivayetler Dölek kıza aşık gencin babası Sadık İsmail'e oğlu hizmet edemeyince kendi gelir hizmete. Ona oğlunun Dölek kıza olan aşkından bahsederler ve yaralı balığın onun oğlu olduğunu anlatırlar. Zavallı baba ölene dek Dölek kıza oğlunun birbirlerine nazarlarını seyrederek Dergaha hizmette kusur etmez. Vefat ettiğinde de oğlunun yanına gömerler onu. Onun adı da bundan böyle Balıklı Dede olur.” (KK20)

1.3.3.3.2. İnanç ve Uygulamalar

Sarı İsmail Dede'ye çocuğu olmayanlar dua için gelirler. Yatırın içinde bulunan kuyudan çıkan topraktan ve hayır için getirilen tuzdan bu hastalara yenilmesi için verilir. Bu uygulamayla şifa bulunacağına inanılır. Eğer duadan sonra aile üyelerinden birini rüyasında köpek ısırırsa dualarının kabul olunacağına inanırlar. Dua esnasında yatır etrafında üç sefer dönülür, iki rekat namaz kılınır. Dede'ye ait olduğuna inanılan âsâ ile ziyaretçiler üçer kez asalanır. Asalama esnasında asalayan kişi tarafından Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali! diyerek duada bulunulur. Bu yatırın ziyaretçi çevresi çoktur. Antalya Elmalı'da yapılan Abdal şöleninden sonra genel olarak aleviler buraya ziyarete gelirler. Aynı şekilde İstanbul Karacaahmet'den Şahkulu Sultan'dan ve Mersin'den de ziyarete gelenler olmaktadır. Yatır içerisinde bulunan şamdanlar her Perşembe gecesini yakılır, fakat bu uygulamanın nereye dayandığı bilinmemektedir. Yatırın giriş kapısının arkasında bulunan mermer sütun aynı Ayvalı Köyü'ndeki Ahmet Dede'de olduğu gibi kazınarak şifa için içilir. (KK6-7)

1.3.3.4. Terzi Dede

Terzi Dede'nin, genç yaşta Tavşanlı'da şehit düşmüş bir asker olduğu sanılmaktadır, ayrıca; mensup olduğu ordunun terziliğini yaparmış, bunun içindir ki; ismine Terzi Dede denilmiştir. Halk Terzi Dedenin aslen nereli olduğunu bilmemektedir.

Türbenin yemekhanesiyle birlikte oturduğu alan 45m2 civarındadır. Terzi Dedenin medfûn olduğu kabrin boyu 10 m.dir. Yatır mermerle kaplıdır, başucunda mermer işlemeden bir sarık bulunmaktadır. Yatırın içinde bulunduğu yapı dikdörtgen şeklinde olup, çevresi ağaçlandırılmıştır. Bu özellikler dışında folklorik hiçbir unsur göze çarpmamaktadır.

1.3.3.4.1. Anlatılar

“Boyu uzunmuşmuş şimdi kenini görsen de boyu uzundur,bi uzandımı goca sudan su içe derledi bizim büyülemiz.”(KK1)

“Kerametini en son bak bu sefer eski reis Nazmi Sarı türbesini yeniledi,türbesini yenilekene urda bizim gomşula bakyola,bakanla va,o demişki acık kısaltven demiş boyunu demiş, bu gıda uzun olupta ne lüzum va gibilenden,hadi hemen o gün üryasına gelyo Dedelen Memedeli Ağamın,ben ayaklamı nereye gocen demiş,kısaltven deyola, üryasında ben ayaklamı nereye gocen deyişin hemen sabahına varyo ustalara aynı bunun hizasından bozman deyo.”(KK1) Bu iki anlatı yatırın boyunun uzunluğunu konu almaktadır. Halk arasında bu anlatıların birçok varyantı bulunmaktadır. Yatırın uzunluğunu temellendirmek için oluşturuldukları tahmin edilmektedir ayrıca; yatırın boyunun kişinin kutsallığıyla ilişkilendirildiği de yörede görülmektedir.

1.3.3.4.2. İnanç ve Uygulamalar

Yatırın bulunduğu mevkide halk, her asker uğurlamada asker duasına Terzi Dede'ye giderler, bu uygulamanın amacı askerin sağ salim görevini yapıp gelmesidir. Buna eşdeğer olarak düğün esnasında gelin ve damat yatıra getirilerek dua yapılır bunun yanı sıra düğün konvoyları da buradan geçerler, bu uygulamanın amacı ise; mutlu bir evlilik dilemek içindir. Halk yapılan bu uygulamayı Terzi Dedenin genç ölmesine bağlamaktadır.

Kuraklığın olduğu zamanlarda halk yatıra yağmur duasına gelir. Halk arasında para toplanır, hayvan alınır ve adak yapılır. Öncelerden kazanlarla keşkek pişirilerek halka dağıtılmış ancak bu uygulama kaldırılmış onun yerine adağın etinden yemekler yapılarak faydalanılmaya başlanmıştır. Halk bu merasim sonucunda her zaman dualarının kabul olduğuna inanır ve her defasında yağmurun yağdığını söylemektedirler.

Terzi Dedeye bunların dışında çocuğu olmayan insanlar gelir. Çocuk isteme duası üç Cuma ile Selâ arasında yapılmaktadır. Yatıra adak ise bu dua esnasında yapılmaktadır. Hasta türbedar tarafından yatırın etrafında üç sefer dua ederek dolaştırılır, okunan dualar bilindik sure ve dualardan ibarettir, ayrıca şifa bulmak için buraya gelen hastalar, yatırda bulunan ve Terzi dedeye ait olduğu sanılan iki asa ile âsâlanmaktadırlar, âsâlanan kişiler tüm dert ve kederlerinin bu işlem sonucunda gideceğine inanırlar. (KK1-2)

1.3.3.5. Şaban Dede

Şaban Dedenin aslen nereli olduğu bilinmemektedir, halk arasında Terzi Dedeye kardeş olduğu söylenmektedir. Şaban Dedenin nerden ve nasıl geldiği bilinmemektedir. Eski kaynaklarda da Terzi Dede gibi Şaban Dedenin de ismi geçmemektedir. Halk arasında evliya ünvanıyla nam salmış ulu bir zat olduğuna inanılmaktadır.

Şaban Dede, Çukurköy'e 2 km. Tavşanlı'ya ise 4 km.dir. Yatır bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Yatırın muhafazası sağlanarak restore edilmiştir. Yatır yedi köşeli bir yapıya sahiptir, oldukça iyi durumdadır. Şaban dedenin medfûn olduğu kısım yaklaşık iki metre boyunda ve yeşil renkte boyanmıştır. Yatır, dokuz m2'lik bir alana oturmaktadır. Yatırın çevresi ağaçlandırılmış ve mesire yeri haline getirilmiştir.

1.3.3.5.1. Anlatılar

“Biz her sene böyle ibadete gidioz benim arkadaşlam va, o gün Şaban Dedenin içinde yapam ibadeti dedile kimse yok gali Şaban Dedede biz varız, ibadet edioz orda sadetin güccük kız va yanında gızda böyle yatıra dayandı, gız bi hopladı bağırdı-amanın babanne sırtıma vurvedi kümbüdek-,hana gali bu çocuk omasınnanda Allah ona işeyetti dayanyoya gali katiyen benim yanımdan çekil dedi gali, amanın hopladı bağırdı, düşdü beniz kül oldu çocuğun, sırtıma vurvedi dedi. Kümbüdek hoplamasıyla babannesinin gucağına vaması bir oldu zaten.”(KK1) Bu anlatı kutsal görülen yerlere saygısızlık yapılması sonucunda saygısızlık yapanın mutlaka uyarılacağı dersini vermektedir. Milli benlikte kutsal olana saygı esastır. Bu kural tüm inançlarımızda da tesirini göstermektedir.

“Galender Naciye abanın babası, o temiz galplimişmiş Şaban dededen gali o evliyala ünleme başlamışla içimize ge, içimize ge. Bu saadi geldimi elde işlemişmiş lelebiyi evveli makine yok elle işlenir, o gali saadi geldimi kapatır gidemişmiş, nereye gidyo Şaban dedeye gidyo, hergün gidyo, onlan içine girmiş gali o, evliyala bir devran dönelemişmiş urdan, bi emenen resulü bi inne elzelna öğrende öyle ge demişle gali una. Onuda köse emine yengen, Köselen Memedenın anası, ona öğrettiyo gali, una öğrende gel dedile gali, gelirkene o sora sora çıkattıyo ağzından, söylemiş gali, sölettirmiş. küp vamiş bunu teze duydum, daha eşşek yaşında küp vamiş hazine vamiş orayı deveceklemiş, işte hazineyi bulmak için inne elzeynayı öğren deyola, o da öğrenen derken işi açığa vuryo o zaman vefet etdi gali fazla yaşamadı. Unla urda Şaban dedenin güneyinde eşşek daşı denilen yer vamiş unlan urda tarlaları vamiş sona urdan küpü bulyola emme küple beraber içindekilede kül olyo.” (KK1) Yörede türbelerin iyilik getireceği Allah ile kul arasında vasıta olduklarına inanılmaktadır. Ancak buraların sırlarını bilenlerin başkalarına bu sırrı bildirdiklerinde ya ellerindekilerin gideceğine ya da vefat edeceklerine inanılır bu hikayenin bir varyantı da Ekmekçi Dede içinde anlatılmaktadır.

1.3.3.5.2. İnanç ve Uygulamalar

Şaban dede de her sene halk tarafından kökü asırlara dayanan bir şenlik yapılır, şenliğin zamanı hasat zamanının sonu yani eylül ayının içidir. Önceden her Perşembe bütün halk dedeye duaya gidermiş günümüzde ise bu adet yok denecek kadar azdır. Şenlik zamanı yaşlılar mevlit okurlar gençler ise eğlenirler. Halkın bir tarafta eğlenmesi bir tarafta dualar etmesinin de bir inancı vardır onlar; Şaban dedenin hem eğlenmeyi sevdiğine hem de okumayı sevdiğine inanırlar. Yatır etrafında dua esnasında üç kere dönülür, Şaban dedeye ait olduğuna inanılan asa ile yatıra gelenler asalanır aynen Terzi dedede de olduğu gibi burada da bu uygulamayla dert ve kederlerden kurtulunacağına inanılıyor. Şenlik esnasında adaklar kesilir, oraya gelen insanlara dua eşliğinde yemekler dağıtılır.(KK1,2)

1.3.3.6. Ekmekçi Dede (Somuncu Baba)

“Fırıncılar pîri sayılan Şeyh Hâmîd-i Velî, rivayete göre, Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğmuş, Türkistan'dan Kayseri'ye gelip yerleşmiş Şeyh Şemseddin Musa'nın oğludur. Şam'da ve Erdebil'de tasavvuf feyzi alan Şeyh Hâmîd-i Velî, müridlik

mertebesine eriştikten sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Fakat Şeyh olduğunu halktan gizlemiş, kendi fırınında pişirdiği somunları satarak mütevazi bir şekilde yaşamıştır.” (KK6) Ekmekçi Dede türbesi Tavşanlı'ya ortalama dört kilometre uzaklıkta ve Tunçbilek yolu sağındadır. Yatır bir içerde bir de dışarıda olmak üzere iki adettir. Gerçek yatırın dışarıda ki yatır olduğu bilinmektedir. Yatır küçük ve mütevazi bir yapıdan ibarettir, bunun dışında ayrı bir özelliği yoktur. Yatırın girişi önünde bir çeşme vardır, yatır, türbedar yaşlı bir çift tarafından bakılmaktadır. Yatır alanı içerisinde mesire yerleri birde mescit bulunmaktadır, yatır ve çevresi oldukça temiz durumdadır.

1.3.3.6.1. Anlatılar

“Dedeler - Beyköy de mi çoban durmuş eskiden, hayvan güdenlere çoban derlediya, birinin ineği bi gün gemeyo arama gidyo o şekilde ineğini, arama gideken çobana soryo, inek gemedi benim diyo, ineğin falan yerde otlama galdı deyo, otlama galdınek hem dede gityo hem Ekmekçi Dede gityo arama, garı da arkasından gelyo aha hayvanın deyo sen deyo arkaya galdın deyo sahibin arıyo deyo o da uzman Cenabı Allah dil veryo ona, sahibim yemi az veryo da deyo sütümü hep sağyoda deyo danama yavruma süt az galyo da onun için otlama galdım deyo ,amanın çobannan inek gonusdu deyişin urda galyo gali ,urda sırrı açıklanyo ,hayatı son bulyo.” (KK1-2) Ekmekçi Dede'nin bu olaydan sonra orada vefat ettiğine inanılır ve bugün defnedildiği yer, vefat ettiği yerdir. Ancak; Ekmekçi Dedenin, Şeyh Hâmîd-i Velî olup olmadığı konusunda kesin bir kanıt yoktur, türbede herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

“ Halkın “Somuncu baba” veya “ekmekçi dede” dediği bu kendi halindeki zât, Ulu Caminin açılışından sonra birdenbire meşhur oluvermiştir. Bunun menkıbesi şöyledir:

Sultan Yıldırım Beyazıd, Niğbolu zaferine şükârâne olarak Ulu caminin bir Cuma günü açılmasına karar verir. İlk hutbenin okunmasını ve ilk Cuma namazının kıldırılmasını Emir Sultan'dan rica eder. Fakat Hazret Bursa'da bu şerefli vazifeye kendisinden daha layık birinin bulunduğunu bildirir. Bu zâtın kim olduğu sorulunca da Şeyh Hâmîd-i Velî'nin adını verir.

Nihayet caminin açılacağı gün gelir, Bursalılar bu mesut güne erişebilmiş olmanın sevinci ve heyecanı içinde mabedi doldururlar.

Hutbe vakti gelince bütün nazarlar Emir Sultan üzerinde toplanır. Minbere onun çıkması beklenmektedir. Fakat Hazret bulunduğu yerden cemaate hitaben:”Beldemizde zamanın kutbu bulunurken, benim imamlık etmem münasip olmaz.”deyip orada hazır bulunan Şeyh Hâmîd-i Velî'yi gösterir.

O güne kadar kemalini halktan gizlemiş olan Şeyh Hâmîd-i Velî mahcup bir halde ayağa kalkıp minbere doğru yürür, Emir Sultan’ın yanından geçerken ”Hay Emir, taaccüp! Bizi fâş ettin” der.

Ulu cami’deki o ilk hutbede Şeyh Hâmîd-i Velî Fatıha suresini yedi türlü tefsir eder. Bu ilim zenginliği karşısında hayranlığını gizleyemeyen Molla Fenârî hutbenin sonunda cemaate şöyle der; ”Somuncu Baba bugün burada bize hikmetler saçtı, ululuğunu gösterdi. Fatıha’nın ilk tefsirini hemen herkes anlamıştır. İkinci tefsirini cemaatin bir kısmı anlayabilmiştir. Üçüncü tefsirini anlayan birkaç kişi çıkabilir. Fakat ondan sonraki tefsirler bizim anlayışımızın dışındadır, onları ancak Hazret’in kendisi anlayabilir.”

O gün cemaat dağılırken, Somuncu Baba’nın caminin üç kapısından aynı anda çıktığı rivayet edilir.

Böylece ermişliği âşîkar olan Somuncu Baba, o günden sonra sokağa çıkmamış bir daha ekmek yapmamıştır. Şöhreti kısa zamanda etrafa yayılıp, evi ziyaretçilerle dolup taşmaya başlayınca da bu durum meşrebine uygun olmadığından bir gece kimseye haber vermeden Bursa’yı terk etmiştir.(KK1-2)

1.3.3.6.2. İnanç ve Uygulamalar

Bu yatırın yanından geçerken dua edilir bu sayede kazasız belasız seyahatin tamamlanacağına inanılır. Bu yatıra giden kalbi temiz insanlara Dedenin yatırından ekmek çıkarıverdiğine inanırlar. Yatırın bulunduğu yerin yanındaki virajda şimdiye dek kaza olmamıştır bu durum dedeye bağlanmaktadır. Buraya adak olarak genellikle ekmek adanır, adanan ekmekler halka dağıtılır. Yatırın bulunduğu alanın yol yapımı için yıkılmaya çalışıldığına ancak dedenin buna engel olduğuna inanılmaktadır ayrıca hazine için yatırı kazanların başına büyük felaketler geldiği anlatılır ve o yüzden yatıra saygı duyulur.

1.3.4. Tarihi Hamamlar

İlçe merkezinde tarihi özelliği olan hamamlar; Çavuş Hamamı, Çatal Hamam ve Moymul mahallesindeki Moymul Hamamıdır. Moymul Hamamı, 1858 yılında yapılmıştır. Bu üç hamam da faaliyette değildir. Moymul mahallesindeki hamam hakkında kaynak kişilerin söylediğine göre; hamamı Bursalı zengin bir kimse yaptırmıştır, kendisi Moymul mezarlığında medfundur, mezarlıkta yaptığım araştırmada tarihi okunamayan sadece Bursalı birine ait olduğu anlaşılan bir mezar taşı bulunmuştur, hamamı yaptıran kimsenin burada medfun kişi olabileceği ihtimali vardır.

1.3.5. Çeşmeler

Tavşanlı'da Osmanlı döneminden kalan ve üzerinde kitabeler bulunan çeşmeler bulunur. Örneğin 18.yüzyıl eseri olan Bıtım çeşme, 19.yüzyıl eseri olan Yukarı Çimen çeşmesi ve yine 19. yüzyıl eseri olan Zeyrekler Sokağı çeşmesi Osmanlı döneminde hayırsever bir kişi olan ve Tavşanlı mahallerinden birine adını veren Hacı Hüseyin Efendinin hayratlarıdır. Hacı Hüseyin Efendi çevredekilerin anlattıklarına göre zengin ve hayırsever bir kişiymiş, çeşmelerin kitabeleri tamirat sırasında hasar gördüğü için, tarihlerinin tam okunamamakla birlikte 18. ve 19. yüzyıla ait oldukları bilinmektedir.

1.3.6. Köprüler

Ada köprüsü

Kocasuyun üzerinde Ada mevkiindeki tarihi köprü Tavşanlı Derebeyi olan Koca Mustafaoğlu tarafından inşa ettirilmiştir. Köprünün orijinal yapısında Çardaklı tarafındaki köprü başlangıcının her iki tarafında yolcuların namazlarını kıldıkları namazgâhlar bulunmaktaydı. Bu namazgâhlardan biri yakın zamana kadar sağlam bir şekilde durmaktaydı. Aslı itibarıyla 8 gözden oluşan bu tarihi Ada Köprüsü günümüzde harap ve yıkık bir durumdadır.²⁰

1.3.7. Tavşanlı Müzesi

Tavşanlı Belediyesi bünyesinde Kültür ve Turizm Bakanlığının denetimindedir. İki katlı bir binanın ikinci katındadır. Tavşanlı müzesinde 115 arkeolojik, 139 etnografik ve 109 sikke sergilenmektedir. Sergilenen bu eserler Tavşanlı'nın tarihini yansıtan en güzel görsel malzemelerdir.

²⁰ Dinçel, a.g.e., s. 38.

1.3.8. Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi

Şehzade Yıldırım Bayezid, 1381’de Tavşanlı’yı çeyiz olarak aldığında Tavşanlı sakin ve kendi halinde bir yerdi. Zamanla dericilik, ayakkabı, nal ve nal çivisi yapımı ile tanınmaya başlamıştır. Zaten 18.yy.’da mevcut olan Mevlevihane’nin devamı olarak arka arakaya medreseler açılmıştır. 19.y.y.’ın sonlarında medreselerin sayısı altıya ulaşır. Tavşanlı’da Zeytinlerin Hacı İbrahim Ağa (1822-1906) önceleri yakın kent ve kasabalarda pazarcılık yaparken sonraları ülke çapında ticarete başlamıştır. Tavşanlı’da ki talebelerin daha iyi eğitim alabilmeleri için bugünkü Cami-i Kebir’in bahçesine bir medrese yaptırır. Ancak; çocuklara okutacak kitap yoktur dışarıdan gelen kitaplar da pahalıdır. İbrahim Ağa’nın oğlu Hasan Tahsin, İstanbul’da zamanın alimlerinden dersler almaktadır ve İbrahim Ağa oğluna elli altın verir. Tavşanlı’ya açmış olduğu medresenin yanına tek kubbeli bir kütüphane açar. Açılış 1892’de büyük sevinçle yapılmıştır. Hasan Tahsin Efendi zamanla İstanbul sahaflar çarşısının müdavimlerinden olur. Ve bulabildiği tüm değerli kitapları alarak Tavşanlı’ya sevk eder. Bu iş Hasan Tahsin Efendi 1923’te ölünceye değin sürer. Hasan Efendi’nin ölümünden sonra oğlu Mesud Efendi bu işin sorumluluğunu üstlenir. Mesud Bey 1925 Galatasaray Mektebi mezunlarından bilgili bir kişidir. Kütüphane yetersiz kalınca 1943’te ek bir okuma salonu yapılır. Eskişehir Lisesi, edebiyat Öğretmeni Misbah Hanım Kütüphaneye gelerek tasnif çalışmalarını başlatır. Ancak; Mesud Efendi ticari ilişkileri yüzünden Eskişehir’e yerleşmek durumunda kalmıştır ve kütüphaneye ilgilenecek yakını bulunmadığında dolayı bir süre Ulu Cami imamı Osman Efendi Kütüphaneye ilgilenir. Bu süreçte birkaç kitap kaybolunca kütüphane Milli Eğitim Bakanlığı’na eserlerin Tavşanlı’da kalması koşuluyla devredilir. Kütüphane yeni binasına ise; 1994 yılında geçmiştir. Kütüphanemizde hala 1265 el yazması ve 4264 adet basma kitap bulunmaktadır. Yazma eserlerin 776’sı Arapça, 391’i Türkçe ve 98’i Farsçadır. Sonuç olarak; Zeytinoğlu kütüphanesi önemli eserleri günümüze kadar taşımış ve hizmetimize sunmuştur. Bilim camiasından birçok akademisyen buraya gelerek çalışmalarına katkı sağlamaktadırlar.

1.3.9. Dil – Kültür ve Edebiyat

Yörede üç tip ağız gözlemlenmektedir. Tavşanlı merkezin konuşma şekli ile önceden köy olup ta şimdi Tavşanlı’nın mahalleleri olan Moymul ve Çukurköy’ün konuşma şekli farklılıklar göstermektedir. Üç ağızda da azda olsa farklı kelimeler

bulunmaktadır. Bu ağızları birbirinden ayıran asıl önemli unsur konuşma biçimleridir. Moymul ve Çukurköy mahallerinde sözcükler uzatılarak söylenirken merkezde sadece bazı hecelerde vurgu yapılarak konuşulur. Tavşanlı ağızında kullanılan bazı kelimeleri örnek olarak vermek yerinde olacaktır:

Ağmak: Kaymak, sarkmak

Arık: Zayıf

Bali: Bari

Buymag: Üşümek

Belermeg: Donuk bakmak

Baddig: Küçük

Batır: -ıp durmak

Berenarı: Hemen, şöylece

Cabsınmag: Çekinmek

Conbuldamak: Gürültü

Cavlamak: Çok konuşmak, fark etmek

Curo: sıvı

Çungurgeç: Salıncak

Düleg: Bostan

Dayeşmek: İnatlaşmak

Dene: tane

Enki: O(işaret sıfatı)

Engücü: Nasıl olsa

Etiyar: İhtiyar

Fireng: Elektrikli ocak, kilit

Gülü: Hindi

Gavgımak: Hoplamak

Gabcık: Mısır koçanı

Göze: Güzel

Gurna: Musluk

Gıpreşmek: kaynaşmak, hareket etmek

Hişdanma: Konuşmama

Hanön: salon

Herfene: masrafı paylaşma

Hanandı: Keşke

Ikıldamak: zorlanmak

Langaroz: Çeneli

Lömbüdek: tepeden inmek

Löküs: lamba

Meyesem: Meğerki

Mekirdetmek: Sürüklemek

Numurun: Banane

Osmundan: Gereksiz yere

Össen: Heralde

Patavatsız: Lafını bilmeyen

Sivtinmek: Boşa dolaşmak

Tavatır: Aşırı abartma

Tırıl: İsal

Umsuz: Umursamaz

Yalım: Heralde

Yalabıg: Kaygan

Yammaneyi: İyi olmuş

Zere: Zaten

Zıpır: Sevimsiz

Tavşanlı ağzında kelimeler gibi dikkat çeken bir de deyimler vardır. Tavşanlı halkının mizahi yönünü göstermesi bakımından da bu deyimler önemlidir, örnek verirsek:

Adama bak adama daraba gibi

Ağzına hırsız daşı denk gelmek

Anadan habbesiz babadan takasız

At elin heybe emanet

Benzi çapıt olmak

Daş yimedig enik

Dizleri Cezayir türküsü çığırmaq

Domalanın kökünü yimek: yemeği beğenmeyene denir.

Hela terliği gibi her ayağa denk gelmek

Keçesini sudan çekememek

Neggare beygiri gibi olmak

Bekmez alcek Yörük gibi bakmaq

Don dutmasa düşmek

Tüyün kuruyken gitmek

Yörede hayır dualar ve beddualar da önemli unsurlardandır örnek verecek olursak:

Ayağı pınar başı göl olsun

Allah diplere yatırıp kapılar gözettirmesin

Allah umduğuna nail, korktuğuna emin eylesin

Ömrün uzun devletın gür olsun

Üç gün yatak dördüncü gün toprak

Nurdan kandil gülden döşek ver ya Rab

Yatana utandırma bakanı usandırma Allah
 Dokuz yamalı yorgana bürün
 Ellerin büzülsün
 Ağzına firengile insin
 Yelli günlerde asılasıca
 Uyuz versin de tırnak vermesin
 Alın yeşile dökülsün
 Yedi dönüm darı ektim tanesi başına dert olsun
 Dul evlere duvaksız var
 Bir elinde bulsun bir elinde toz olsun inşallah
 Gavurlar mezarına kon inşallah
 Ekmek tavşan sen tazı ol da koş

Yöre, Mevlevî kültürünü özümsemesinden olsa gerektir, musikî alanında oldukça başarılı sanatkarlar yetiştirmiştir. Ayrıca, hat ve resim konusunda da birçok önemli isme yurt olmuştur. Bu kişilerden biri Ege bölgesinde özellikle Kütahya türkülerini başarıyla derleyen Şeref Canku'dur, vefatı üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen kızı Kumru Canku onun boşluğunu doldurmaya çalışarak türküler üzerindeki çalışmalarını sürdürmektedir. Tavşanlılık olmakla övünen Prof. Dr. Oruç Güvenç aslında beyin hastalıkları uzmanıdır. Orta Asya Türk müziği ile ilgilenmekte ve müzikle tedavi yöntemleri üzerinde çalışmaktadır. Dünyanın dört bir yanında konserler vermekte ve Türk Kültürünü aktarmaktadır. Tavşanlı Musikî Cemiyeti üyelerinden olan Orhan Kasap'ta Tavşanlı'nın sevilen simalarındandır bestelenmiş birçok parçası bulunmaktadır ve ünlü "Çöpçüler" parçasının da sahibidir. Yörede özellikle ud, keman ve ney alanında başarılı sanatçılar vardır. TRT sanatçılarından Emel Örgün'de Tavşanlılıdır. Ressam Abdullah Taktak, Hattat Ali Toy'da yapmış olduğu resim ve hatlarıyla Tavşanlı'nın ismini duyurmuştur. Sonuç olarak: Tavşanlı dil, kültür ve inançlar bakımından kendine has bir yapıya sahiptir. Kültürel yönden zengin olmasını tarihte birçok olaya şahitlik etmesine, Türklerden önce ve Türklerden sonra büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmasına ve manevî duyguları yoğun olarak yaşamasına bağlayabiliriz. Günümüzde de mevcut olan kültür yeni nesillere aktarılmaya devam etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRK DİNLERİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR VE ESKİ TÜRK DİNLERİ

2.1. TÜRKLERİN ESKİ DİNLERİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Türkler, uçsuz bucaksız bozkırlarda özgürce yaşamışlardır. Bozkır Kültürüne sahip olan Türkler Konar-Göçer bir yapıya sahip olduklarından dolayı, onlar hakkında bilgi sahibi olmamız zorlaşmıştır. Batı dünyası bu konuda bizden bir adım öndedir çünkü; ilk araştırmalar onlar vasıtası ile başlamıştır. Dolayısıyla, Türkler hakkında elde edeceğimiz bilgiler ve belgeler daha çok yabancı kaynaklara ait belge ve bilgilerdir.

Türkler hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar, Türklere binlerce yıl komşuluk etmiş ve yakınlık dolayısıyla onlarla ticaret, evlilik vb. gibi birçok sosyal ve ekonomik bağlar oluşturmuş Çinlilere ait kaynaklardır. Bu kaynaklar, tarihi kaydetmede hüner sahibi olan Çinlilerce düzenlenmiş olmakla birlikte hem doğru, çoğu zaman da abartılı yönleriyle Türklerin tarihine ışık tutmuşlardır. Tarihimizle ilgili olarak bizim de kendimize ait önemli kaynaklarımız vardır, bunların başında Orhun Kitabeleri ve Yenisey Abideleri gelir. Özellikle Orhun Kitabeleri; Türk Kültürünün derinliklerinden bize bilgiler verir. Bu kitabelerde sosyal, içtimaî, maddî ve manevî birçok kültürel unsur nasihat hitabetiyle tarihin derinliklerinden günümüze kadar ulaşır.²¹

Türklerin eski inanış ve uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan önemli eserlerden bazıları Divânü Lugati't-Türk²², Kutadgu Bilig²³ ve Dede Korkut Kitabı'dır. Bu üç eser, ihtivâ ettikleri unsurlar bakımından oldukça zengindirler. Divânü Lugati't-Türk, günümüze kadar getirdiği kelimelerimiz, atasözlerimiz ve açıklamalı olarak verdiği uygulamalarla yeri tartışılmayacak bir eserdir. Bu eserin yanı sıra yukarıda da ismini zikrettiğimiz Dede Korkut kitabı da Türk bilim alemi açısından yeri yadsınamayacak bir eserdir. İslâmî dönem eserlerinden olmakla birlikte içerisinde birçok mitolojik unsuru da barındırır. Özellikle eser; olduğu dönemi ve Türklerin eski inanışlarını bağdaştıran ve ihtivâ eden yapısıyla bilim dünyası adına önem taşır. Tarihte Türk ve Arap ilişkileri hem stratejik hem de sosyolojik yönden gelişim göstermiştir. Özellikle; 751 yılındaki Talas savaşı, iki toplum açısından da bir dönüm noktasıdır. Karşılıklı olarak gelişen ilişkiler Türlerin de Arapların da birbirleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Araplara ait belli başlı eserler Türkler hakkında önemli bilgiler içermektedirler. Bu eserler Türklere ait inanış ve uygulamaları ayrıntılı olarak

²¹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1995.

²² Kaşgarlı Mahmut, **Divânü Lugati't- Türk**, (Tercüme Besim Atalay), C. I,II,III,IV, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

²³ Yusuf Has Hacı, **Kutadgu Bilig**, (Tercüme Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara, 1991.

anlatmışlardır. Eserlerden örnek verecek olursak: İbn-i Fadlan Seyahatnamesi²⁴, Mesudî'nin Aca'ib El- Dünya'sı ve Ebu Dülef'in Seyahatnamesi'ni verebiliriz.

Türklerin tarihini Batılı kaynaklardan da öğrenmekteyiz. Özellikle Batılı araştırmacılardan; Wilhelm Barthold²⁵, Wolfram Eberhard²⁶, Mircea Eliade²⁷, Louis Ligeti²⁸, Wilhelm Radloff²⁹, ve Jean Paul Roux'un³⁰ Türklerle ilgili önemli bilgiler içeren çalışmaları mevcuttur. Ayrıca Kumanlara ait olduğu bilinen "Codex Cumanicus" adlı eser de Türklerin eski dinleri ve inanışları hakkında bilgiler vermektedir.

Türklerin bir kısmının Orta Asya'dan ayrılmasıyla yeni devletler kurulmuştur, bunlardan en önemlileri de Anadolu'da kurulmuştur. 13. yüzyıl yani İslâmî dönem eserlerinden sonraki dönemde Türklerle ilgili bilgiler azalmıştır, bunun sebebi olarak da; zayıflayan iktidarlar, Moğol istilası ve doğal şartların olumsuzlukları sayılabilir. Osmanlı Devleti'nin Orta Asya'dan uzak yaşaması bir anlamda sosyolojik açıdan ilişkilerinin azalması da buna bir etken olarak eklenebilir. Zaman içerisinde Orta Asya'nın büyük bir kısmının Rus işgaline uğraması ve Ruslarında Türkleri hem maddî hem de manevî yönden sömürmesi var olan zengin kültürü hapsetmiştir. Ancak; işgal ettikleri topraklar üzerinde yaşayan insanların kültürel özellikleri Rusların da ilgisini çekmiştir ve bazı politikalar güdümünde Türklerin kültürü incelenmeye başlanmıştır, bu incelemeler de Türk tarihi açısından önem taşımaktadır. Türk araştırmacılar, cumhuriyetin beraberinde getirdiği reformlarla dünya bilimine uyum sağlamaya başlamışlar ve bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün teşebbüsleriyle kurulan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Türk Halkevleri bünyesinde ilk çalışmalar başlamıştır. Tabii olarak; cumhuriyet öncesinde de değerli araştırmacılarımız bulunmaktaydı ancak; ülkenin içinde bulunduğu buhran çoğu bilim insanımızın önüne set çekmişti. Yakın tarihimizde Türk dini ve inanışları çerçevesinde önemi bizler için büyük bazı bilim insanlarımız vardır, bunlardan: Bahaeddin Ögel,³¹ Abdülkadir İnan, İbrahim Kafesoğlu, Rıfat Aras, Ahmet Yaşar Ocak ve Yaşar Kalafat'ın isimlerini zikredebiliriz. Ayrıca;

²⁴ İbn-i Fadlan, **Seyahatname**, (Çev. Ramazan Şeşen) , Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.

²⁵ Wilhelm Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Hz. Kazım Yaşar Kopruman, İsmail Aka), Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara, 1995.

²⁶ Wolfram Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara, 1996.

²⁷ Mircea Eliade, **Şamanizm**, (Çev. İsmet Berkan), İmge Yayınları, Ankara, 1999.

²⁸ Louis Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, (Sadrettin Karatay), TDK Yayınları, Ankara, 1998.

²⁹ Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan**, C.1, (Çev. Ahmet Temir), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1947.

³⁰ Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, (Çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yayınları, İst. 2007.

³¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara: 1998.

Arkeoloji, edebiyat, edebiyat tarihi ve etnoloji alanında da kayda değer emeği geçen, birçok bilim insanımızı da unutmamak gerekir.

2.2. TÜRKLERİN GİRDİĞİ BAŞLICA DİNLER

İnsanlık tarihine baktığımızda, tarihin aydınlatılabildiği asırlardan, günümüze kadar, insanın bir inanış çabasında olduğunu görürüz. Avcılık ve toplayıcılık dönemlerinden, günümüz teknolojisinin yaşamımızı yönlendirdiği bu günlere değin birçok kavim birçok dine inanmıştır. Bu dinler bazen, insanlığın kendi yaşam şartlarına göre geliştirdiği bazen de başka bir dini şekillendirdiği biçimde görülebilir. Dinleri temel olarak; Semavî Dinler, Millî Dinler ve İlkel Kabile dinleri olarak ayırabiliriz.³² İlkel kabile dinleri, insanlığın ilk dönemlerinde oluşmuş dinlerdir. Bu dinler daha çok küçük bir kavim, kabile ya da boylar içerisinde teşekkül etmişlerdir. Günümüzde ise birçoğu yok olmuştur. Bu yok oluşu bazı sebeplere bağlayabiliriz, bunlar; değişen ve gelişen dünya karşısında bu dinlerin bir geçerliliğinin kalmayışı kalsa da küçük gruplar içerisinde yaşaması, birde, semavî dinlerin kitleleri kapsayan otoritesi olarak sıralayabiliriz. Milli dinler, bir topluluk veya millete ait dinlerdir. Milli dinlerde ortaklaşa bir kurtuluş ve mutluluğa ulaşma söz konusudur. Bu durum milletin bütün fertlerini de birbirlerine bağlar.³³ Dinler, Budizm’de olduğu gibi milli özelliklerinden sıyrılıp evrenselleşebilir, Yahudîlik’te olduğu gibi evrensel bir dinden milli bir kimliğe bürünebilirler. Evrensel dinler yani dünyada büyük kitlelere hitap eden dinler, tek bir yaratıcıya ve onun gönderdiği elçiye inanmayı esas alan dinlerdir. Bu dinlerde etnik bir ayırım gözetilmez zaten bu yüzden de evrensel özellik arz ederler. Türklerde yaşadıkları coğrafya itibarıyla bu evrensel dinlerin etkisine maruz kalmışlardır.

Diğer bilim dallarının aydınlattığı kadarıyla özellikle de Türklerin yaşadığı bölgelerde yapılan arkeolojik kazılar, çeşitli milletlere ait birçok materyali gözler önüne sermiştir. Türk kurganlarından da birçok yabancı kültüre ait eşya çıkmıştır. Bu durum gösteriyor ki; Türklerin diğer kültürlerle etkileşimi hem çeşitli hem de çok eski tarihlere dayanmaktadır. Türkler tarih boyunca, Zerdüştilik, Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık, Musevîlik ve son olarak ta İslâmiyet’in tesiri altına girmişlerdir. Görüldüğü gibi Türkler çeşitli dinlerin tesirleri altına girmiş ve bir o kadar da bu dinlerin getirisi olan kültürlerin asimilasyonuna maruz kalmışlardır. Fakat; önemli bir husus olarak belirtmeliyiz ki,

³² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 47.

³³ Tümer, Küçük, **a.g.e.**, s. 57.

Türkler hangi dinin etkisi altına girmiş olursa olsun, girdikleri dinin kisvesine bürünerek kendi dinî ve mistik bir o kadar da geleneksel yaşam tarzlarını yaşamayı bilmişlerdir. Günümüzde dahi İslâmiyet'in çok güçlü tesiri altında eski inanç ve uygulamalarını yaşatma konusunda inatçılıklarını sürdürmektedirler. Yani kabul edilen dinlerin etkisi sadece inanma çerçevesinde kalmış, uygulamada ise Türkler geleneksel uygulamalarına devam etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÖK TANRI DİNİ VE İYELER

3.1. TANRI / TÜRK TANRISI / İYELER / KAM / KİŞİOĞLU

3.1.1. Tanrı / Türk Tanrısı

“Tanrı” kavramı ya da “Tenri Kültü”, Türk inanç sistemindeki temel kültlerden biridir. “Gök Tanrı Kültü, vaktiyle göğün kendisi iken daha sonra mücerret bir kavram haline gelerek her şeye hakim, mutlak bir varlık şeklini almıştır.”³⁴ Tanrının ünvanı ise; boydan boya, kavimden kavime ve bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir.

Eski Türk dini ile ilgili araştırma yapan bilim adamlarının çoğu önceleri, Eski Türk dinine Şamanizm, Toyunuzm gibi adlar vermişse de bir kısmı bu dinin Şamanizm olmadığını, bir kısmı da bu dinin Şamanlık, Kamlık gibi isimlerle anılması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bütün bu araştırmacıların bugün için vardığı sonuç: Eski Türk Dini adının Gök Tanrı Dini olması gerektiği yönünde olmuştur. Mesela; Kafesoğlu, Eski Türk Dini isimli makalesinde Eski Türk Dini'nin Atalar Kültü, tabiat kuvvetleri ve Gök Tanrı gibi unsurlardan oluştuğunu dolayısıyla eski Türklerin dinini Gök Tanrı Dini olarak adlandırmanın doğru olacağını söylemektedir.³⁵ Türk dininin merkezinde Tanrı, bu merkezin etrafında da halkalar şeklinde iyi ve kötü ruhlar (Umay, Ayzıt, Ana Maygıl, Ak Ene, Erlik...) bulunmaktadır. Türk Kozmolojisi'nde dünya, yer altı ve yer üstü olarak tasarlanmış, yer altında kötü ruhlar, yer üstünde de iyi ruhlar, ortada ise; kutsal dağlar ve bu dağlardan gökyüzüne ulaşan kutsal ağaç bulunmaktadır, şeklinde bir telâkki var olmuştur. Bütün bunlardan yola çıkarak, Türklerin inanç merkezinde en kutsal şekliyle Gök Tanrı bulunmakta, bunu Atalar Kültü, kutsal yer ve sular sonra da yağız yer (Erlik'in Ülkesi) bunları izlemektedir.³⁶ Göktürk Kitabelerinde bu görüş “Üze Gök Tengri, asra yağız yer kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış...”³⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Abdülkadir İnan'a göre “ Hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, felaketlerden koruyan Türk Tanrısı, “Gök Tanrı'dır. Türklerin büyük başarılarından bahsederken “Tanrının İnyeti ile” demeleri bunu göstermektedir. Yine kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Oğuzların “bir Tanrı” dedikleri ve bunun “Allah” olduğu konusunda görüşler vardır. Bu bağlamda, Oğuzların Gök Tanrısını şahit tutarak yemin

³⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yay. İst. 2000, s.51.

³⁵ Mehmet Çeribaş, **Kadirli ve Çevre Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri**, Yayınlanmamış YLT, Kütahya, 2004 s.50.

³⁶ Çeribaş, **a.g.t.**, s. 51.

³⁷ Ergin, **a.g.e.**, s. 20.

etmeleri bu inancın bir göstergesidir.³⁸ Şamanizm ile ilgili önemli çalışmalara imza atan Eliade göre, “ Türk-Tatar halkları bir büyük Gök Tanrısı tanır ve O’na taparlar. Hatta kimi zaman Büyük Tanrı’nın adı “ Gök” anlamına gelir.³⁹

Eski Türklerin yüce ve tek Tanrısı İslamiyet’teki “Allah” gibi mücerret ve şekilsiz bir güçtü. Göğün katmanlarının resmi yapıldığı halde Tanrı’nın şeklinin çizilmemiş olması bu benzerliğin en iyi somut göstergelerinden biridir.⁴⁰ Çünkü: Allah, İslamiyet’te benzersiz ve şekilsizdir, Vahdet-i Mutlaktır ve O, her yeredir. Eski Türklerde de inanç yönünden bu duruma paralellik hakimdir. Tanrı’nın tek ve benzersiz olması inancı Türk sosyal ve siyasi düzenine de sirâyet etmiştir. Nasıl ki gökyüzünde tek bir Tanrı varsa yeryüzünde de tek bir hükümdar olması gerekir. Hükümdar, Tanrı’dan kut alır ve onun temsilcisidir.⁴¹ Araştırma alnımızda yaptığımız derlemelerde kaynak kişilerden bu inanışlara dair izlere rastladık bunlar: hava şartlarının olumsuzluğunda özellikle de gök gürllediği zaman eller göğşe açılarak “ Allah’ım afatsız ver” (KK1) denmesi, bir anlaşma sonucu edilen yemin üzerine “ Gökte Allah var” (KK1, KK2) diye tanrının göğşe işaret edilerek şahit gösterilmesi hala Gök Tanrı inancının etkisinin sürdüğünü göstermektedir.

Altay Türklerinde Gök Tanrı, mutlak olan ve en güçlü olandır ancak; başka güçler de vardır. Gök Tanrı’dan sonra gelen en önemli güç, yer altının egemeni Erlik’tir.⁴² Altayların inancında en büyük güç olarak “Bay Ülgen” yer almaktadır. Yine Altaylarda Ülgen’den başka Umay, Ak Ene, Ana Maygıl gibi dişi tanrılar da vardır.⁴³ Ak Ene, Yaratılış Efsanesi’nde yaratma gücünü veren Tanrı olarak zikredilir. Yakutlarda ise; dişi Tanrı olarak Ayzıt vardır. Umay’ın yerini Yakutlarda Ayzıt almıştır. Umay adı Göktürk Yazıtlarında da “ Umay gibi anam sayesinde küçük kardeşim Köl Tigin, er – kahraman adını aldı.” cümlesinde açıkça kullanılmaktadır.⁴⁴

³⁸ Salih Uçak, **Ergani’de Eski Türk İnançlarının İzleri ve halk Hekimliği**, Yayımlanmamış YLT, Kütahya, 2007 s.26.

³⁹ Mircea Eliade, **Şamanizm** (Çev. İsmet Birkan) İmge Yay. Ank. 1999 s.27.

⁴⁰ Uçak, **a.g.e.**, s. 27.

⁴¹ Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan) Kabalcı Yay. İst. 2007, s.32.

⁴² Eliade, **a.g.e.**, s.28.

⁴³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK Yay., Ank. 1995, s. 39.

⁴⁴ Çeribaş, **a.g.t.**, s. 52.

Gök Tanrı inancının, İslamiyet'e geçişte büyük rol oynadığı da bir gerçektir. Tek ve güçlü bir Tanrı'nın varoluşunun gösterdiği paralellik ve bununla ilgili olarak oluşan uygulama ve inanışlar eğer İslamî kaidelerle paralellik göstermeseydi, Türklerin İslamiyet'e uyum sağlamasını zorlaştırabilirdi. Dede Korkut'ta Deli Dumrul'un;

“Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin

Görklü Tanrı!

Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister

Sen hud müminlerin gönlündesin,

Daim duran cebbar Tanrı!

Baki kalan settar Tanrı!..

Bu alkışı geçiş dönemi de olsa Gök Tanrı ile “Allah” arasındaki benzerliği veya aynılığı ortaya koymaktadır. Ana kült, temel yapı, “asıl Tanrı budur.”⁴⁵

Sonuç olarak; Tanrı inancı, Eski Türklerde bugünkü Allah inancıyla paralellik göstermektedir. Yörede yaptığımız çalışmalardan da bunu görmekteyiz. Özellikle Dede Korkut Kitabı'nda Tanrı ve Allah kelimelerinin bir arada kullanılması, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli gibi ulularımızın eserlerinde Tanrı ve Allah kelimelerine yer vermesi ayrıca; çalışmamızın geçtiği alanda ve Anadolu'da hala “Yüce Tanrım” “Tanrı misafiri” ve “Yüce Allah'ım” gibi sözlerin kullanılması “Tanrı” sözcüğünün İslamî bir kisveye bürünerek devam ettiğini göstermektedir. Zaten iki sözcük arasında anlamsal bir ilişki bulunmasaydı “Allah” lafzının günümüze dek taşınması ve kullanılması zor olurdu.

3.1.2. İyeler / Kam / Kişioğlu

3.1.2.1. Koruyucu İyeler

3.1.2.1.1. Umay / Umacı / Öcü

Umay, Türk inanç sisteminde önemli iyelerden biridir. Türk inanç sisteminde merkez Tengri olmak üzere çevresinde onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyeler yer

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay. İst. 2003, s.308.

almaktadır.⁴⁶ Bu iyeler dünya üzerindeki canlılara hem yardımcı olmak için hem de onları korumak için vardılar. Türk inanç panteonunda Ülgen'in iyi ruhları: Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı, yanında iyi dişi ruhlar da vardır. Altaylarda Umay, Ana Maygıl, Ak Ene, Yakutlarda Ayzıt bunların başlıcalarındandır.⁴⁷ Bu ruhların isimleri konusunda da birçok tartışma olmakla birlikte çoğu araştırmacı isimlerin yabancı kaynaklara dayandığını ileri sürmektedirler. Konumuz olan Umay'a gelirse; en önemli yazılı kaynaklarımızdan olan Göktürk Kitabelerinde Umay ismi :”Umay'a benzeyen annem hatun”⁴⁸ şeklinde geçmektedir.

Abdülkadir İnan'a göre; “Umay, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi bir Tanrı'dır.”⁴⁹ “Umay, koruyuculuk görevini doğumda, doğum sonrasında, çocuklar ergenlik çağına ulaşır, er adını alıncaya kadar sürdürür.”⁵⁰ “Yakutların inançlarına göre; “Oga İmita” denilen bir ruh vardır. Bu harfi harfine “Çocuk İmısı” demektir. İm, Umaydır. Koruma silahı, tılsım ve muska anlamları da vardır.”⁵¹ A. İnan Kaşgarlı Mahmud'a dayanarak verdiği bilgide “Umay'ın doğumdan sonra çıkan “son” olduğunu; Yakut kadınlarına göre de “son” un Ayısıt'ı temsil ettiğini son'unda kadınlar tarafından bir çukura gömüldüğünü söyler.⁵² Yörede yaptığımız incelemede çocuktan sonra gelen cismin “son” olduğu doğrulanmıştır. Yörede de Altaylılarda olduğu gibi “son”, uygun bir yere gömülür. (KK3,4) Rıfat Araz'ın Elazığ Yöresindeki yaptığı çalışmalarda “Son veya Eş”in yörede çoğalma ve bereket unsurlarıyla ilişkili olduğunu söylemiştir⁵³ ancak; bizim araştırma alanımızda böyle bir ilişki söz konusu değildir ancak; “Son” temiz bir beze sarılarak uygun bir yere gömülür. (KK 3,4) Aslında, yöremizde son'a bir değer verildiğini buradan çıkarabiliriz. Bunun yanı sıra; yeni doğan çocuğun yanaklarına kesilen göbek bağının kanından sürülür ve çocuğun yanaklarının kırmızı olacağına inanılır.(KK3,4) Yöremizde doğum yapan hayvanların da son'ları gömülerek ortadan kaldırılır.(KK5). Ayrıca; yeni doğan çocukların melekler tarafından korunduğu inancı da hakimdir, (KK3,4) bu durum eski ruh inancıyla alakalı olsa gerektir muhtemelen İslâmi etkiyle kaynaşmıştır.

⁴⁶ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları'nın İzleri**, AKM. Yay. Ank. 1995, s. 26.

⁴⁷ İnan, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁹ İnan, **a.g.e.**, s.34.

⁵⁰ Kalafat, **a.g.e.**, s. 27.

⁵¹ İnan, **a.g.e.**, s.35.

⁵² **a.g.e.** s. 38.

⁵³ Rıfat Araz, **Harput'ta Eski Türk inançları ve Halk Hekimliği**, AKM Yay. Ank. 1995 s.29.

Birde Umay'ın, Avar Türklerinde bir kuş olarak tasavvur edilmesi⁵⁴ konusu vardır. Kuş motifi şamanların kuş donuna girmesi ayrıca, menakıbnamelerde din ulularının genellikle kuş şekillerine bürünmesi ve Dede Korkut'ta Azrail'in kuş şekline girmesiyle birlikte önem taşımaktadır. Yaşar Kalafat zikrettiğimiz eserinde⁵⁵ bu konuya Anadolu'da ki talih kuşu anlayışıyla olgunluk kazandırmıştır. Çünkü; insan üzerine kuş pislemesi ve konması uğurlu sayılır, yöremizde de aynı inanış tüm kaynak kişilerce onaylanmıştır.

3.1.2.1.2. Ana Maygıl

Ana Maygıl iyisi, bireylerle değil toplumla yani Bodunla ilgili bir iyedir. Bu yüzdendir ki “Bodun İnlı” olarak nitelendirilir.⁵⁶ A. İnan, Ana Maygıl, ulusu koruyan bir dişi ruhtur, buna “Ulus Anası”⁵⁷ demekle yukarıda zikrettiğimiz bilgiyle paralellik göstermektedir.

“Anan Maygıl” veya “Bodun İnlı” iyisi, bütün halkı ve yurdu korumakla görevlidir. Günümüzde kullanılan “anayurt” “ata yurdu” veya “ata ocağı” söz öbeklerinin bununla ilişkili olduğu söylenebilir.⁵⁸ Yöremizde Ana Maygıl inancıyla ilgili veriye ulaşılamamıştır, ancak; gök kuşağı çıktığında “Ebenin Kuşağı çıktı.” diye kullanımları kendim de işitmişim. Gök kuşağı ile ilgili bazı yörelerde Fatma Ana kuşağı dendiği de olmuştur. Ayrıca; evi, ocağı koruyan meleklerin olduğuna inanılmaktadır, evde uygunsuz şekilde dolaşmanın meleklerin kaçmasına sebep olacağına inanılır ve meleklerin ocağı kötü ruhlardan koruduğuna inanılır (KK3,4,6) ancak; bu inanışın İslamiyet'le daha çok ilgili olması muhtemeldir biz bu inanışın altında yatan unsurları ortaya çıkarmaya çalışmanın uygun olmadığını düşünmekteyiz.

3.1.2.1.3. Ak Ana / Ak Ene

Çeşitli kaynaklar göstermektedir ki; göğün katmanlarının sayısı bazı destanlarda ve belgelerde farklılıklar göstermektedir. Ancak; kainat, Bahaeddin Ögel'in eserinde de geçtiği gibi Gök, Yeryüzü ve Yer altı olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu kısımlar kendi

⁵⁴ Kalafat, a.g.e., s.28.

⁵⁵ a.g.e., s. 29.

⁵⁶ Araz, a.g.e., s. 31.

⁵⁷ İnan, a.g.e., . 39.

⁵⁸ Araz, a.g.e., s. 31.

içinde katmanlara ayrılırlar, gökte iyi ruhlar ve iyi tanrılar yaşarken yer altında kötü ruhlar ve kötü tanrılar yaşar.

Ak Ana, Altay Yaratılış mitinde Tanrı Ülgen'e görünmesi ve ona yaratma ilhamını vermesi ile tanınır. Dolayısıyla Ak Ana yaratılışın sebeplerinden olmasıyla iyi ilahlar arasında yerini almıştır. A. İnan'dan edindiğimiz bilgiye göre ise; bu tanrının artık bir işlevi kalmamıştır. Tanrı Ülgen yaratma kudretini bu tanrıdan almıştır.⁵⁹ Efsane ve destanlarda yaratılışla ilgili birçok motife rastlamaktayız, bu unsurlar içerisinde Tanrı'nın çeşitli şekillerde yaratma kudretini sergilediğini görmekteyiz. Ayrıca "Aynaya baktım Ali'yi gördüm" şeklinde Alevi – Bektaşî inançlarında bir unsura rastlamaktayız bu durumu Alevi – Bektaşî inançlarıyla ilişkilendiren ve Ak Ana ile bağlantısını kuran bilim adamlarımız da vardır.⁶⁰ Yörede bu konuyla ilişkisi olabilecek tek bir inanış vardır, suyun temizleyici ve koruyucu gücüne inanılarak, çeşitli büyülerin ve kötü materyallerin suya atılması oldukça yaygındır. Aynı şekilde Ergani yöresi pratiklerinde suyun yansıtıcı özelliğinden yola çıkarak kötü rüyaların suya atılması meselesinin bu iyeden kalma bir pratik olabileceği düşünülmektedir.⁶¹ Yöremizde Ak Ene ile ilgili başka kayda değer bir bilgiye ulaşılamamıştır. İslami etkinin bu iyenin varlığını ortadan kaldırdığına inanmak yerinde bir uygulama olacaktır, çünkü; İslamiyet'te Tanrı tek başınadır ve Tanrı Ülgen gibi yaratma yetisini başka bir ilaheden almamıştır.

3.1.2.2. Kötü (Kara) İyeler

3.1.2.2.1. Erlik

Semavî dinlerin hemen hemen çoğunda iyi varlıkların karşısında kötü varlıklar vardır. Batının "Dualizm" adını verdiği bu yaklaşım bizde ise "Her şey zıttı ile kaimdir." lafzıyla açıklanabilir. İyi ve kötü her zaman var ola gelmiş zıtlıklardandır. İslamiyet'te de olduğu gibi diğer semavî dinlerde de melek ve şeytan vardır. Biri kişioglunun menfaatine çalışırken diğeri onu kötüye sevk etmeye çalışır. Aynı şekilde Türklerin eski inanışlarında da bu durum hakimdir.

⁵⁹ Çeribaş, a.g.t., s. 58.

⁶⁰ Kalafat, a.g.e., s. 30.

⁶¹ Uçak, a.g.e., s. 31.

Erlık aslında semavî dinlerde ki “Şeytan”ın kendisidir. Yaşar Kalafat: “ Erlık, yağız yer ile ilişkilidir. Yağız yer kavramı Türklerde yeryüzünü değil, yerin altını göstermektedir. Kara toprak altıdır. Türklerin, onu Erlık, yani “yer altında olan” olarak tasvir etmeleri bu yüzdendir.⁶² Anadolu’da olduğu gibi şeytanın ve cehennemın yerin yedi kat altında olduğu inancı yörede de gözlemlenmektedir. “Şeytan yerin yedi kat dibinde yaşarmış.”(KK4) “ Dünya’da kötülük yapanlar yedi kat dipte cehennemde yanarmış.”(KK3) gibi inanışlar aslında Erlık inancıyla bağlantılıdır, çünkü; İslamiyet’te cennet ve cehennemın yeri bilinen bir durum değildir. Erlık inancının İslamiyet’le bağdaşan noktaları da yok değildir. Altay yaratılış mitinde Törüngey ile Eje’yi kandıran Erlık ile Kur’an’da Hz. Adem ile Hz. Havva’yı yasak meyveden yemeleri için ikna eden şeytan misyon olarak aynı şeyi yapar.⁶³

“Erlık, Şamanistlere göre kötü ruhların başkanıdır. İnsanlara her türlü kötülükleri yapar. İnsanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurban ister, istediği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhları gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yeraltındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.”⁶⁴ Zaten şamanlarla ilgili birçok kaynakta ölen kişinin ruhunu kötü ruhlara kaptırmamak ve onu düzgünce uçmağa iletmek şamanın asli görevlerinden sayılmaktadır. Yer altı ve ölüm tanrısı olan Erlık,” Kötülüğün cezasını çekmek üzere Tanrı tarafından üç kat yerin dibine, ay ve güneşi olmayan karanlık dünyaya sürmüştür.⁶⁵ Bu durum bize Adem ve Havva olayından sonra cennetten lanetlenerek atılan şeytanı hatırlatmaktadır bu benzerlik çok ilginçtir. Kötülükler ilahesi Erlık, A. İnan’dan edindiğimiz bilgiye göre: “...atlet vücutlu bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkara, çatal sakalı dizlerine kadar uzanmış, yaban domuzunun azı dişlerine benzeyen bıyığı, kulakları üzerine yerleştirilmiştir. Çenesi tokmağa boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kapkara ve kıvrıkcıktır.”⁶⁶

Çalışmamız esnasında yörede şeytanla (Erlık) ilgili şu tespitlerde bulunduk: Şeytan insanlara kendi kılığında değil de daha çok siyah bir keçi veya kara bir kedi olarak görünür. (KK3,4) Eğer gece birine, kara bir kedi görünürse, kişi kediye

⁶² Kalafat, **a.g.e.**, s.31.

⁶³ Uçak, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁴ İnan, **a.g.e.**, s.39.

⁶⁵ Bilge Seyidoğlu, **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, Dergâh Yay. İst. 2002, s.45

⁶⁶ İnan, **a.g.e.**, s. 40.

dokunmadan oradan uzaklaşmalıdır çünkü; kara kedi uğursuzluktur. (KK8) Erlik hakkında neredeyse çoğu kaynakta “siyah” ve “kara” renk önemli gösterilmiştir. Erlik’in oturduğu yer kimi zaman siyah bir çadır kimi zamanda karanlıkların çukurudur. Siyah renk kötülüğü işaret etmektedir. Şeytan hep karanlık yerlerde, kapı eşiklerinde, küllüklerde, çöplerin bulunduğu yerlerde ve tuvalet gibi uygun olmayan yerlerde gezinir. (KK8,3,4,9) Yörede gece tırnak kesmek ve kesilen tırnakların uygunsuz şekilde atılması bu işi yapan kişinin şeytan ve cinler gibi kötü varlıklar tarafından rahatsız edileceğine işarettir. (KK8,3,4,9) Kor olmuş ateşe su dökmek ve ateşin üzerine işemenin şeytanı ve cinleri kızdıracak hareketlerden olduğuna inanılır. (KK9). Gece ıslak ve su birikintisi olan yerlere yaklaşmamak gerekir oraların şeytan yatağı olduğuna inanılır.(KK3,5). Hatta Emet’e bağlı Kayı Köyü’nde bulunan Kayı Göleti’nde “Su Perisi” olduğuna inanılıyor bizzat görenlerin olduğuna ben de şahitim. Gece ıslık çalmanın tüm kötü varlıkları çağıracağına inanılır. Baykuş’ta keçi ve kedi gibi kötü varlıkların şekline girdiği bir kuş olarak görülür bu yüzden Baykuşu vuranın veya zarar verenin öleceğine, hatta felç olacağına inanılır. Baykuş gece uzun uzun öterse; öttüğü mahalleden ertesi gün ölü çıkacağına inanılır. (KK7,3,4). Kötü ruhların eve girmesini engellemek için evin herhangi bir yerine Kaplumbağa kabuğu, yılan derisi veya nal çakılır. Özellikle Nal’ın demir olması, demirle ilgili olan inanışlarımız açısından önemlidir ve bu inanışın hala devam ettiğinin göstergesidir.

3.1.2.2.2. Alkarısı

“Türk inanç sisteminde Alkarısı, Albis, Almıs, Al, Albız (Osmanlılarda), Abası (Yakutlarda), Alkarısı, Albıs, Al ve Alu (Sümerlerde), Albastı (Türkiye, Kazan, Orta Asya Türkleri), Al karısı (Batı Türkleri), Alacama (Türkiye), Almış (Teleüt), Almış (Altay), Albız (Osmanlı), Albış (Uranha- Tuba), Albası (Yakut), Albasu (Türkiye) olarak geçen kelime, fena, cin (Kırgız, Kazan, Kun, Kırım) loğusaya musallat olan fena ruh (Kırgız, Kırım, Osmanlı, Türkiye), Umacı, Korkutan, Korkunç Peri, (Çağatay, Doğu Türkleri), bir kadının yedi gün yalnız kalmasıyla uğradığı hastalık (Osmanlı) anlamlarında kullanılmıştır.”⁶⁷

Albastı ve Al karısı olarak tarif edilen ruh, loğusa kadınlara musallat olur. Bazen yalnız kalan loğusanın yanına peri kızı suretinde gelerek ciğerini alır, gider ve bu

⁶⁷ Çeribaş, a.g.t., s. 65.

suretle de loğusayı Al basarmış, loğusanın ciğerini suya bırakırsa loğusa ölürmüş.⁶⁸ “ Alkarısı, oldukça esmer, iri yarı, gür ve dağınık kara saçları, ince uzun demirden teşekkül etmiş elleri, lohusanın ciğerini sökmeye yarayan demirden tırnaklarıyla korkunç bir görünüm arz eder.”⁶⁹ Kimi Türk boyları da Albastıyı Kara ve Sarı diye ikiye ayırırlar. Kırgız ve Kazak Türkleri Sarı Albastı’yı sarışın, hoppa bir kadın şeklinde, Kara Albastı’yı ise; ağırbaşlı bir kadın olarak telakki ederlermiş.⁷⁰ Bu konuda önemli kaynaklarımızdan sayılan Ali Rıza Yalğın’ın “Cenup’ta Türkmen Oymakları” isimli eserinde Albastı ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur, bunlara bakarsak:

“Yastığın altına bir orak bir maşa bir kurgu(kilit) veya bir açkı(anahtar) konur; ateşte süpürge yakılır ve külü ile bir küllü su hazırlanarak lohusaya üç yudum içirilir, kurşun dökülür ve eğer obada bulunursa; lohusanın ayağına veya koluna bir zincir baklası takılır.”⁷¹

“Al hastalığı kadın kılıklı bir korkunç yaratıktır. Bu yaratığın elinde bir ciğer vardır. Kendisi dev kadar büyük bir kadındır. Onun gıdasını yalnız lohusaların ciğerlerini koparıp yediğine dair bir inanış vardır. Bu al karasının korktuğu bir şey varsa; o da demir ve ateştir.”⁷²

“Lohusalarımız kırk gün evden çıkmaz, onların adına nefse denir. Yanlarında daima adam bulunur. Erkek çocuğu olan kadın al takar, kızı olan bir şey takmaz fakat seyrek olarak sarı takanlar olur.”⁷³

“Nefselerimizi al basmaması için Şahveli obasında Muharrem Efendi’nin oğlu Ali Ağa’nın ocaklı olması dolayısıyla başına giydiği terliğini lohusanın yastığı altına koymak veya başına giydirmek adettir.”⁷⁴

“...nefsenin evinin kapısına bir orak geçirmek, veya yastığın altına bir çift demiri koymak ve odada bir sarı süpürge bulundurmak adettir.”⁷⁵

⁶⁸ İnan, **a.g.e.**, s.261.

⁶⁹ Araz, **a.g.e.**, s.33.

⁷⁰ Kalafat, **a.g.e.**, s.32.

⁷¹ Ali Rıza Yalğın, **Cenup’ta Türkmen Oymakları** , (Hz. Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1977, C.1 s.282.

⁷² Yalğın, **a.g.e.**, C.1., s.283.

⁷³ **a.g.e.**, C.1, s.28.

⁷⁴ **a.g.e.**, C.1. s.28.

⁷⁵ **a.g.e.**, C.1, s.28.

Tavşanlı yöresinde de yukarıdaki inanışlarla paralellik gösteren inanışlar mevcuttur. Bunlardan bahsederek: Loğusa doğumdan sonra kırk gün yalnız bırakılmaz, eğer bırakılırsa; Albastı gelerek loğusanın aklını alırmış. (KK3,4) Loğusanın odasındaki kapının arkasına çalıdan yapılan süpürgelerden konulur çünkü; Alkarısı'nın ondan korktuğuna inanılır. (KK9,11) Tavşanlı'nın bazı köylerinde loğusanın yatağına erkek ceketi asılır, Albastı böylece o odaya giremezmiş. (KK4) Tavşanlı'da önceden loğusa kırk gün ne kendi ne de çocuğu evden çıkarırmış şimdi kırkı çıkmadan evden çıkılıyormuş. (KK9) Anne olan kadının başına kırmızı renkte eşarp ya da bandaj takılır çünkü; kırmızı rengin nazarı engellemiş. (KK11,4) Loğusanın yanına demir maşa, anahtar, bıçak gibi demirden eşyalar konur, konmasının sebebi; albastının zarar vermesini engellemek için. (KK3,11,6) Loğusanın odasında genellikle ışık hiç kapanmaz çünkü; karanlığın şer olduğuna inanılır. (KK4) Albasan kadın, belli hocalara götürülür, öyle tedavi edilir. (KK6) Anneye ve bebeğine içinde dualar yazan muska takılır. (KK3) Doğumdan sonra kırk gün koca eşine yanaşmaz. (KK3) Anneyle çocuk kırkıncı gün "Kırk Çıkarma" banyosu yaparlar. (KK3,4) Annenin ve çocuğun giysileri dışarı asılmaz oraya buraya atılmaz. (KK11) Çocuğu olmayan kadınlar kırk çıkıncaya kadar loğusayı ve bebeğini görmeye gelemeler, nazar değdirecekleri düşünülür.(KK10)

Gördüğümüz gibi Alkarısı veya Albastı ile ilgili inanışlar hala Anadolu'da olduğu gibi yörede de devam etmektedir. Binlerce yıldan beri kuşaktan kuşağa aktarılan inanışlar, dinî etkiye rağmen devam etmektedir.

3.1.2.3. Gökke İlgili İyeler

3.1.2.3.1. Gök İyesi

İnsanoğlu, tarih boyunca Tanrı'nın veya Tanrıların gökte olduğu inancına çoğunlukla inanmışlardır, çünkü; Tanrılar insanlar gibi ulaşılabilir veya basit olamazlardı mutlaka onların yaratıcı olarak büyük farklılıklar göstermesi gerekiyordu. Dolayısıyla Tanrı yeryüzünde değil insanlar ve diğer canlıların ulaşamayacağı kadar yüksekte bulunmalıydı orası da gökyüzü olmalıydı. Bu yüzden Tanrıya en yakın yerlerde kurbanlar, adaklar kesiliyordu-ki bu yerler yüce dağlar ve doruklarıydı.

Eski Türk lehçelerinde tangrı, tenri, tengere, tangara, ture, tenegere gibi değişik şekillere bürünen Tanrı sözcüğü hem yeri hem de Gök tanrı'yı ifade ediyordu.⁷⁶ A. İnan bu konuda:” Eski Türkçe’de Tengri kelimesi, göze görünen gök ve Allah anlamlarını ifade etmiştir. Gök (sema) ve “En büyük ruh” mefhumları tek bir kelime “tengri” ile ifade edilmiş, gök (mavi) kelimesi ise; bunun sıfatı olarak kullanılmıştır. İslam dinini kabul eden Türkler “gök” kelimesini “sema”; “tengri” kelimesini de “Allah” mefhumuna tahsis etmişlerdir.”⁷⁷ Görüldüğü üzere İslamiyet’in gelişiyle Tanrı kelimesinin yerini Allah kelimesi almıştır, gök kelimesi ise; geçerliliğini kaybederek gökyüzü anlamına gelen sema kelimesini karşılar hale gelmiştir. Türklerde Tanrı’nın gökte olması inancı “Gök” kavramına bir kutsallık veriyordu ve Türkler dünyada Tanrı’nın temsilcileri tarafından yönetildiklerine inanıyorlardı. Yaşar Çoruhlu adı geçen eserinde bu konuda şu cümleleri kaleme almıştır:” Türklerde hükümdar, Gök Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Tanrı ona kut ve güç verir. Türk mitolojisinde ya da destanlarda, gökten gelen ya da Gök Tanrı’nın kızlarıyla evlenen kahramanlar vardır. Bunların başında Oğuz Kağan gelmektedir.” Hükümdar Tanrı’nın temsilcisi olduğu için kutsaldır ve halk ona itaate tabidir.

Türklerde inanç olarak merkezde Tanrı olmak üzere Gök ve Yer bulunur, kişiöğlü bu ikisinin arasında yaşar. Orhun Kitabelerinde de bundan şöyle bahseder: “Üze Kök Tenri, asra yağız yer kılıdukta ikin ara kişi oğlı kılınmış...”⁷⁸ görüldüğü gibi “Gök” hem siyasi hem de sosyal hayatta etkisi büyük bir iyedir. Gök kelimesi bazen felek kelimesi ile anlamsal olarak birlikte kullanılmıştır. Alp Er Tunga Destanında “Felek öcün Aldı mı” dizesindeki kullanım gök ile alakalı bir tabirdir. Bahaeddin ögel felek konusunda: “Durmadan üzerimizde dönen gök kubbesinden başka bir şey değildi.”⁷⁹ demesi, feleğin, gök ile ilgili bir tabir olduğuna açıklık getirmektedir. Ayrıca; feleğin bu dönüşü insan talihiyle ilişkilendirilmiştir. Ögel:” Türklerin İslamiyet’ten sonra da talih ve kaderlerini feleğin dönüşüne bağladıklarını; “kötü kader”, “kahpe felek”, “feleğin bir oyunu” diye bugün de söylenen söz öbekleri buradan kaynaklandığını söyler.”⁸⁰ Yörede de bu inanın kullanımı mevcuttur. Türklerin gökyüzünü, yeryüzünü kaplayan bir çadır olarak gördüğü bilinmektedir. Çadır olan

⁷⁶ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınları, 2000, s. 18.

⁷⁷ İnan, **a.g.e.**, s.28.

⁷⁸ Ergin, **a.g.e.**, s.20.

⁷⁹ Ögel, **a.g.e.**, s. 39.

⁸⁰ **a.g.e.**, s.21.

göge bir de direk olarak kutup yıldızı konmuştur. Bu direğe “Altun Kazuk” denir ki; o, Tanrı'nın yer ile gök arasındaki kapısıdır. Yöremizde gök iyisi ile ilgili olarak belirli inanışlar göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi toprağa dışı, göge ise erkek gözüyle bakılmaktadır, kaynak kişilere toprak ve gök ile ilgili sorularımızı yönelttiğimizde genel olarak; toprağın ana gibi olduğunu her zaman ürettiğini, göğün ise; baba gibi olduğu insanların ona muhtaç olduğu inancı hakimdir. Özellikle “Ay”a, Ay Baba, Ay Dede denmesi, gök gürlendiğinde “Gürgür Dede kızmış gene...” denmesi bize göğün, ata ile alakalı bir durum olduğunu göstermektedir. Ancak; gök kuşağı, göge ait bir kavram olmasına karşın ona: “ebe Kuşağı” “Nenem çıktı” gibi isimler verilmektedir, verilen isimler dışı isimlerdir bu yönden bu inanış biraz çelişkidir. Ayrıca; gök kuşağının altından geçmenin geçen kişiye mutluluk getireceğine, çıktığı yeri bulanın zengin olacağı inancı vardır. (KK.4,8) Toprakla ilgili olarak ta, birkaç kez kendim şahit oldum özellikle yaşlılarda, su veya çay içtikten sonra bardağın dibinde kalanı yere dökerler. Bir gün yaşlının birine niçin döktüğünü sorduğumda: “Yerin de Hakkı” cevabını almıştım. Bu uygulama eski inanışlarımızdan izler taşımaktadır, çünkü; toprak cansız bir varlık değil, canlı bir varlık olarak, bir ruh olarak telakki edilmekteydi, günümüzde de bu inanışın yukarıda ki gibi devam ettiği düşünülebilir. Bunların dışında Anadolu'da da olduğu gibi, dua edilirken ellerin göge doğru açılması ve genellikle “Ey Allah'ım...” diye başlanması Tanrı'nın gökte olduğu inanışından izler taşımaktadır. Şimşek çaktığında, afet derecesinde yağış olduğunda “Allah'ım Afatsız ver” diye eller göge açılır. (KK8,6) Özellikle sel olduğunda dolu yağdığına Allah'ın kızdırıldığına inanılıyor ancak; bu inanışta yaşlılar arasında yaşayan bir inanıştır.

3.1.2.3.2. Güneş İyesi

Güneş, inanışlarımızda olumlu iyeler arasında yer alır, kişiöglunu ve canlıları koruyucu, tedavi edici vasfı ön plandadır. Erlik İyesi'ni anlatırken Erlik'in şeytan olduğunu ve karanlıklar içerisinde yaşadığını, yeryüzünde de karanlık yerlerde canlılara özellikle de kişiögluna kötülükler yapmak için beklediğine değinmiştik. Bu yüzdendir ki aydınlık, şerri ortadan kaldırmakta idi. Buna örnek olarak eski inanç sistemimizde: “Kağan da Güneş de Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin eden unsurlardır.”⁸¹ Bildiğimiz gibi Kağan, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi ve O'nun kutunu taşıyan kimsedir, güneşte, göğün önemli unsurlarından olduğu için

⁸¹ Kalafat, a.g.e., s.37.

Tanrı'dan kut almış varlıklar arasında sayılır. Kut'u alan, insana (kişioğluna) yardım etmeli, kötülüklerden onu korumalıdır.

“ Kök Türk Kağanlarının Gök Tanrısından kut almakla birlikte doğan güneşe taptıkları (yükündükleri) ve güneş ve ateşe benzedikleri”⁸² anlatılır. Güneşle birlikte yönlerde önem kazanmaktadır, özellikle; güneşin doğduğu “Doğu” yönü en önemli yön olmuştur. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilerde şamanlar kapılarını doğuya doğru yaparlarmış, halkın kapısı da genellikle doğuya açılmakla beraber gün ışığını daha çok görmek için kapılarını güneye yapanlarda vardır. Yörede de evlerin sabah güneş alacak şekilde yapılması, yönlerinin ve pencerelerinin doğuya doğru olması uzakta olsa güneş iyisi ile ilgili olabilir. “ Kötü ruhlar, sürekli ay ve güneşle savaş halindedir. Kötü ruhlar bazen güneşi kovalayıp yakaladıkları zaman güneş tutulması olur.”⁸³ Güneş tutulması normal bir doğa olayı olmasına karşın kötü iyelerle ilişkilendirilen bir durum haline gelmişti. Bu nedendir ki: “ güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılması, davul veya tencere çalınması, gürültü çıkarılması, Türk inanç sistemimizdeki kara iyelik ile ilgilidir.”⁸⁴ Yörede güneş tutulması zamanında benzer uygulamalar yapılmaktadır, özellikle köylük kesimlerde büyük bir ateş yakılması ve silah atılması bilinen inanışlardır. Yaşlılar o gün dünyanın sonunun geldiğine inanırlar ve tüm günü dua okuyarak, tesbih çekerek geçirirlermiş. Ayrıca; yörede, Güneş, güzel bir kıza benzetiliyor, ay ise; erkeğe benzetiliyor. Zaten, Ay Baba, Ay Dede, Güneş Ana gibi söz öbekleri yörede canlılığını korumaktadır.

Yörede, merkezde olmamakla birlikte köylük kesimlerde sabahleyin namazdan sonra yatılmaz bu uygulamanın hem İslamî bir vecibe hem de bereket getiren bir uygulama olduğu inancı hakimdir. Bu inanış “Erken kalkan yol alır.” Atasözüyle de ilişkilidir. Üstüne güneş vuran Er'in elinin ekmek tutmayacağına, üstüne güneş vuran kadınınsa evinde bereket olmayacağına inanılır. Doğumla ilgili de bazı inanışlar vardır. Örneğin; kırkı dolmamış çocuğun ve loğusanın çamaşırları gün ışığı vurmuş suyla yıkanmaz. (KK3) Gün ışığıyla ısınan suyla alınan boy abdesti kabul olmaz (KK3) gibi inanışlar güneş değen suya verilen değerden kaynaklanıyor olabilir. “Güneş girmeyen eve doktor girer.” atasözü de bu iyeyi destekler niteliktedir.

⁸² Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 67.

⁸³ Ögel, **a.g.e.**, s. 48.

⁸⁴ Kalafat, **a.g.e.**, s.38.

3.1.2.3.3. Ay ve Yıldızlar İyesi

Eski Türk inançlarına göre Ay, yukarıda bahsettiğimiz güneş gibi koruyucu vasfa sahiptir. İnsanlara iyilik getiren ve kut almış varlıklardan sayılırdı. “Yıldızlar, Türk kesimlerinde daima önemli rol oynamışlardı. Günlük hayatta bile yıldızlardan faydalanmışlardır. İyi bir yıldız bilgisi, atçı ve harpçi bir kavim için hayatî önem taşır. Akınlar, kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış ve kalkışı hepsi yıldızlara göre ayarlanıyordu.”⁸⁵

Türk Tarihi’ne bakıldığında bozkırın sonsuzluğunda yaşamaya çalışan ve ihtiyacı olan bilgiyi gene doğadan sağlayan bir kavimle karşılaşırız. Hayvancılıkta, göçte, önemli günlerde ve bu günleri belirlemede yıldızlardan ve tabiattan yararlandığını görürüz. Durum böyle olunca tabiat, Türk insanın kişiliğinde ve sosyal nizamında da söz sahibi olarak, inanışlardan uygulamalara kadar birçok sosyal olguya etki etmiştir. Yıldız bilimi bizim dışımızda birçok toplumun da ilgilendiği bir bilimdi. Bu bilimi Türkler, yönlerini bulmada ve zaman belirleme de kullanmışlardır. Yörede özellikle çiftçilikle uğraşan kesim hala yıldızlarla ilgili inanışlara sahiptirler. Ay, yöremizde erkek bir cisim olarak görülür. Hatta “Ay Dede, Ay Baba” gibi ata ile ilgili isimlerle kullanılır. Bu inanca bağlı olarak, Gök Han, Ay Han, Yıldız, Yıldız Han, Gün Han ve Ay Ata gibi birçok isim hem günümüzde hem de tarihimizde anılır. Yörede, hamile kadınlar çocukları da ay gibi nurlu olsun diye aya bakarlar. (KK3,4,11,8) Bunun yanı sıra, “Ay Çarpması” dediğimiz bir tür hastalık inancı da vardır, bu yüzden özellikle küçük çocuklar dolunay varken açıkta yatırılmaz, üstlerine bir şey örtülür ya da içeriye alınır, çocukken kendimde bu duruma şahit olmuştum, annem, dolunay olduğu bir gece piknikteyken beni arabaya götürmüştü. Bu hastalıkla ilgili sorular sorduğumda genel olarak aynı cevabı aldım, “dolunayın olduğu gece ay’ın ışığı sihirli olurmuş kimine dert kimine şifa verirmiş.”(KK’lar). Bu inanışla paralellik gösteren bir “ay çarpması” hastalığı da Salih Uçak’ın adı geçen tezinde mevcuttur.⁸⁶ Yalnız hasta olan çocuğun külâhına, ayın şekline uygun bir kuruş kesilerek iğnelenir ve sonra kuruş evde bir ağaç direğe çakılır, çocuğun iyi olacağına inanılır. Ayrıca; yörede, her insanın gökte bir yıldızının olduğuna inanılır ve yıldız kaydığı görüldüğünde bir insanın daha öldüğüne inanılır. (KK12,9) Yıldızlardan en önemlileri Ülker yıldızları ve Kutup yıldızıdır. Y.

⁸⁵ Ögel, a.g.e., s. 55.

⁸⁶ Uçak, a.g.e., s.40.

Çoruhlu bu konuda: “ Ülker yıldızları (iyi yediler) VIII. yüzyılda iyi mevsim getiren yıldızlardır; tersine kötü mevsim getiren yıldız da vardır. Büyük Ayı, yedi hanlar, Jüpiter ya da Terazi burcu uyumlu kahramanlar olarak algılanır. Roux’a göre; özellikle Tanrılarının tanrısı olarak andığı Sirius yıldızına, Satürn (Zühal) gezegenine ve ikizlere zaman zaman tapılmıştır. Ortaçağ İslam yazarlarından Zekâriyyâ b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvini, ünlü Asar’ül- Bilâd ve Ahbarü’l- İbad adlı eserinde kimi Türklerin yıldızlara taptığını belirtirken şunları ekler: Meslekleri, kendi yıldızları Merih’in sanatı olan harp ve darp’tır.”⁸⁷ “ Bazı Türk topluluklarında kutup yıldızı (Kuzey Yıldızı ya da Demir Kazık Yıldızı) göğün direği sayılır ve tanrılarının atlarını bu direğe bağladığına inanılır.”⁸⁸

Yörede, kuyruklu yıldız görüldüğünde bir hafta içinde afet olacağına inanılır.(KK3) ayrıca; kırkı çıkmamış çocuğun yıkanan çamaşırları yıldız görmesin diye hava kararmadan toplanır.(KK3) Bu inanış muhtemelen iyi ve kötü yıldızlar inancına bağlı bir inanıştır, kötü yıldızların kötülük yapacağına inanıldığı için bu uygulama yapılır. Sonuç olarak; yıldızlar ve Ay ile ilgili uygulamalar az da olsa yöremizde biçim değiştirerek devam etmektedir.

3.1.2.4. Yer İyeleri

3.1.2.4.1. Dağ İyesi

Eski Türklerde yer inanışlarıyla ilgili olarak birçok inanç gelişmiştir. Bunlardan bir tanesi de kutsal dağ ve dağlarla ilgilidir. Tanrı’nın gökte olduğu inancı, yüksek yerlere olan inanışı pekiştirmektedir çünkü; buralar Tanrı’ya yakın olan yerlerdir. “Yer-Su ruhlarının en önemli mümessili dağdır, Şamanist Türklerde Dağ Kültü Gök Tanrı Kültüyle doğrudan ilgilidir.”⁸⁹ Sadece; Türklerde değil Yunanlılarda Olympus Dağı Tanrı Zeus’un yeridir. Araplar’da Arafat Dağı, Yahudilerde Tur-ı Sina ve Budistlerce de Himalaya dağları kutsal dağlardır.

Türklerde de yaşadıkları bölge itibarıyla bazı dağlara karşı önemli inanışlar vardı. Bu dağların en önemlisi Ötüken Yış olarak geçen Ötüken ormanı, Ötüken Dağı idi. Öyle ki Göktürk Kitabeleri’nde bu dağın ismi zikredilmekte ve burada yaşayan Türklerin daima güçlü olacağından ve ilinin, töresinin devam edeceği söylenmiştir, ne

⁸⁷ Çoruhlu, a.g.e., s. 26.

⁸⁸ a.g.e., s. 26.

⁸⁹ İnan, a.g.e., s.48.

zaman ki buradan ayrıldılar başlarına her türlü felaketin geleceği vurgulanmıştır. Kitabede “Mukaddes Ötüken Ormanının milleti gittin... beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariye oldu. Amcam Kağan uçtu gitti.”⁹⁰ Türk Kozmolojisi ile ilgili çalışmaları olan E. Esin’de : “Doğuda Ötüken Yış (ormanlık Ötüken Dağı) ile batıda Isık Köl (Isık Gölü) civarındaki bir dağın, Türklerce kutsal sayılan başlıca iki zirve...”⁹¹ olduğunu zikretmektedir. Dağ Kültü ile ilgili olarak “ Anadolu’da özellikle Bektaşî ve Kızılbaş toplumlarında dağların takdis edildiğini”⁹² görmekteyiz. Y. Kalafat’ın zikrettiğimiz eserinde⁹³ ise; Tahtacıların yedi yılda bir Kaz Dağı’na çıkıp orayı ziyaret ettikleri bilgisini görmekteyiz.

Yörede de halkın değer verdiği türbeler dağlık ve tepelik bölgelerdedir, bu durum bir tesadüf olmasa gerektir. Osmanlı’nın Anası sayılan Hayme Ana Türbesi’de bugün kü Domaniç dağında bulunmaktadır ve her sene belirli günlerde halk orada toplanır çeşitli etkinliklerle birlikte ananın ruhuna adaklar adanır, dualar edilir. Ayrıca: ilçemize bağlı Balıköy Beldesi’n de de bir tepede Roma döneminden kalma oturak şeklindeki bir taş Hz. Ali taşı denmekte ve başta kadınlar olmak üzere tepeye çıkıp orada dualar etmektedirler. Türklere ait Ergenekon Destanı’nda da dağın koruyucu bir işlevde olduğunu görmekteyiz ayrıca; bu destanla birlikte kutsal demirinde önemi vurgulanmıştır.

“Yer kültürle ilgili bir efsanede Çinli kıza aşık olan Türk Hakanından söz edilmektedir. Çinliler, kızı Türk hakanına memleketin ortasında bulunan ve kutsal sayılan bir taşı (muhtemelen Yada Taşı veya kayası) kendilerine vermeleri karşılığında verebileceklerini söylerler. Bu taşta saygı gösterildiği zaman (ya da tapınırken) ülkede bolluk ve bereket olurmuş. Hakan taşı vermeye razı olur, Parça parça Çin’e götürülen taşın son parçası da gittikten sonra ülkede felaketler başlar.”⁹⁴

Görüldüğü gibi dağa olan kut’un dışında gene dağa ait taş veya kayanında kutsandığı görülmektedir, yukarıda bahsettiğimiz gibi Kitabelerde Ötüken’den ayrılan yok oluyordu, burada da kutsal taşın gitmesiyle felaketler o kavime musallat oluyor.

⁹⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.24.

⁹¹ Esin, **a.g.e.**, s. 39.

⁹² Ocak, **a.g.e.**, s. 99.

⁹³ Kalafat, **a.g.e.**, s.44.

⁹⁴ Çoruhlu, **a.g.e.**, s.37.

İslamî dönem eserlerimizden olmasına rağmen Dede Korkut Kitabı'nda da dağlara karşı büyük bir sevgi ve saygı görülmektedir.

Akar senin suların Kazılık Dağı

Akar iken akmaz olsun

Biter senin otların biter iken bitmez olsun

Kaçar senin geyiklerin kazılık Dağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taşa dönsün

Oğul aydur:

Kazılık Dağının günahı yoktur.

Biterlide otların karmagıl

Kazılık dağının suçu yoktur

Kaçar geyiklerin karmagıl

Kazılık dağının günahı yoktur.⁹⁵

Görüldüğü üzere Dağ İyesi ile ilgili inanışlar oldukça güçlü inanışlardır ve bu inanışların izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde bu inanış ve uygulamalar İslamî bir kisveye bürünerek devam etmektedir, yukarıda da bahsettiğimiz gibi değer verilen türbe ve yatırların genellikle dağlık ve tepelik yerlerde olması, halkın buralara gelip dualar edip kurbanlar kesmesi, ağaç kültüyle de ilgili olarak dağlardaki büyük ağaçlara kutsal gözüyle bakıp ip veya bez bağlamaları, dileklerde bulunmaları genlere sinmiş olan inanışların hala devam ettiğini göstermektedir. Yörede dağlar genellikle “Dede” ismiyle anılmaktadır, ayrıca; yılın belirli günlerinde şenlik adı altında buralara çıkılmakta ve dualar edilmektedir. Hıdırellez zamanında toprağa şekiller çizmek şekliyle isteklerinin kabul olacağına inanan insanlar özellikle dağlardaki bu türbelere ya da daha yüksek kesimlere çıkmaktadırlar. Sonuç olarak inançlarımızda motifsel değişimler olsa da inançlarımız özü itibarıyla kendini sürdürmektedir bu da Türk halkının bu konuda ki bilincinin farkında olduğunun göstergesidir.

---

⁹⁵ Çeribaş, a.g.t., s. 84.

3.1.2.4.2. Taş ve Kaya İyesi

Çeşitli bölgelerde ve kavimlerde, Türklerde de olduğu gibi taş ve kaya ile ilgili inanışlar ve uygulamalar mevcuttur. Türk inanışlarında taşlar ve kayalar, üzerinde yaşanıldığından dolayı kutsal, kurtarıcı bir araç ve güçlü bir unsur olarak görülmektedir.⁹⁶ Halkımız arasında da anlatıla gelen “arkadaş” hikayesi de bu konumuzla ilgilidir. Bu hikaye ile ilişkili olarak Kutadgu Bilig adlı eserimizde: “Kiming bolsa koldaş adaşı telim / Anıng arkası bek kaya ol yalını”⁹⁷ (Kimin arkadaşı ve dostu çok ise; o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayanmış gibidir.)⁹⁸ özlü sözü dilin ruhuna kadar inmiş taş motifiyle önem arz eder. Çünkü; atasözleri ve deyimler zamanın ve tarihin süzgecinden geçerek oluşurlar.

Taş ve kaya iyesi denince akla Türk topluluklarında önemli yere sahip olan “Yada Taşı” gelir. Yada taşı Türk boyları arasında farklı isimlerle anılmaktadır, bunlara bir göz atarsak: “Caba, Sata, Cada, Yata, Yede veya Cay”⁹⁹ şeklindedir. Bu taşla ilgili olarak A. İnan eserinde: “ Türk kesimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre; büyük Türk tanrısı, Türklerin cediti alasına “Yada” denilen sihirli bir taş armağan etmiş ki; bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu, yağdırır. Fırtına çıkarırmış. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının – kağanlarının- elinde bulunmuş. Şamanlara göre; zamanımızda da büyük Kamların ve yadacıların elinde bulunmaktadır.”¹⁰⁰ Yukarıda da bahsettiğimiz Uygurların yaratılış Efsanelerinde ve Göç Destanlarında iyilik ve talih getiren bir dağdan bahsedilir. Bir gün Uygur Kağanı Çinli bir prensese aşık olur ve Çinliler prensesin karşılığında kutsal dağı isterler. Kağan bu şartı kabul eder ve Çinliler kutsal dağı taşımaya başlarlar, dağın son parçası da gittikten sonra kağanlar arka arkaya ölmeye başlamış kuşlar garip garip ötmeye başlamıştır. Üstlerine gelen felaket sonucunda Uygurlar göç etmeye mecbur kalmışlardır.¹⁰¹ Gördüğümüz gibi milletin refahını hatta doğanın canlı kalmasınının Kutsal dağla bir ilişkisi vardır çünkü; dağlar ve taşlar yere ait birer ruhtular, onların koruyucu ve canlılık verici özellikleri vardı. Nitekim Bilge Seyidoğlu Yada Taşı ile ilgili

⁹⁶ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 40.

⁹⁷ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig**, (metin), TDK. Yayınları, Ankara, 1991, s.187.

⁹⁸ Arat, **a.g.e.**, (Çeviri), TDK Yay. , Ankara, 1998, s. 130.

⁹⁹ Çeribaş, **a.g.t.**, s. 88.

¹⁰⁰ İnan, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁰¹ Ögel, **a.g.e.**, C. 1, s. 82.

olarak: “ bu taşın yağdırdığı yağmurla yaratıklara ve bitkilere hayat verdiğini”¹⁰² söylemesi görüşümüzü kanıtlar niteliktedir.

Yörede taşla ilgili inanış ve uygulamalar doğumla birlikte başlamaktadır. Yirmi günlük olan bir bebek kırkının yarısı olduğu için yarı kırklama töreni yapılır bu törende çevreden küçük temiz kırk bir adet taş toplanır ve bu taşlar bir tasa konarak ıslatılır. Sonra bu tasın suyuyla kovadaki suya ilave yapılır ve daha sonra anne ve bebek bu suyla yıkanır. Bebeğin kırkı çıkacağı gün aynı taşlar gene ıslatılır ve aynı banyo yaptırılır bu uygulamanın niçin yapıldığı hakkında kaynak kişi bilgi sahibi değildir. (KK3) Tavşanlı’da ki dereli kaplıcalarından çıkan küçük, delikli kalker taşlarını küçükken çocukların boyunlarına bağlardı bunu bizzat ben de yaşadım bu uygulamanın amacını; anaannem, nazardan korur, diyerek açıklamıştı.

Tavşanlı Moymul mahallesinin üst kısmında bulunan Zincirli Kaya, taşlarının çok büyük ve dik pozisyonda durmasına rağmen mahallenin üstüne yuvarlanmadan durması halkın yıllardır bu taşta kutsallık izafe etmesiyle sonuçlanmıştır. İki sene önce mahalle muhtarlığı “Zincirli Kaya Dede” diye bir tabela asmıştır. Orada bir yatır olmamakla birlikte halkın taşta olan ilgisi ilginçtir. Ayrıca; taşın altında hazine olduğu ve gece ruhların gezdiği inancı da mahallede hakim durumdadır. Tavşanlı’da “Yılcık olmak” isminde bir hastalık vardır. Bu hastalığın yakın köylerde tedavi edicileri vardır. Asıl konumuzla alakalı kısmı ise; bu hastalığın tedavisinin yılcık taşı denilen renkli taşların vücut üstünde gezdirilerek veya bekletilerek tedavi edilmesidir.(KK4) Tavşanlı’ya 50 km. uzaklıktaki Keles’in girişinde bulunan türbede taşla ilgili bir uygulama vardır. Türbenin duvarına ve bahçesindeki yaşlı ardıç ağacına atılan taşların, atılan yerde durması sonucu dileklerin kabul edileceğine inanılır. Buradan fayda görenler de olmuştur. (KK11,3,9) Ayrıca; Tavşanlı Sorkun Bölgesi’nde gelin kayası vardır bu kaya, gerçektende atın üstünde bir gelini andırmaktadır. Hikayesi ise şöyledir: Bir gün bir köyden diğerine gelin götürülmektedir o zaman gelinler atla götürülmüş, atı da damadın arkadaşı olan sağdıç çekermiş. Sağdıç bir ara geline kötü niyetle dokunmak istemiş o anda gelin de: “Allah’ım beni taş et” demiş ve o anda taş olmuş. (KK12,13) Taş kesilme Anadolu’da da motif haline gelmiştir. Halk hikayelerinde ve anlatılarda bu motiften çokça bahsedilir.

---

¹⁰² Seyidoğlu, a.g.e., s. 48.

A. Rıza Yalğın'da ismini zikrettiğimiz eserinde taşla ilgili şu inanışlara yer vermiştir:

“Yel Baba ziyaretinde ufak taşları okuyup üflemek, birbiri üzerine koymak istenilen murada ermek için birebirdir. Yel Baba hüyüğüne çıkarken ufak taşlarla hüyüğü taşlamak düşmanın kötülüklerinden kurtulmaya iyi gelir.”¹⁰³

“Yel Baba türbesi içindeki delikli taşla vücudunuzu ya da herhangi romatizmalı yerinizi oğuşturmak yelin gitmesine ve şifa bulmaya delildir.”¹⁰⁴

“Bir adam hüyüğün batı eteğinde bulunan küp şeklindeki bir taşın üzerine arka üstü veya yüzükoyun yattıktan sonra birisi tarafından ayağından tutulup taşın üzerinde çevrilirse o adamın o yıl asla hasta olmayacağına inanılır.”¹⁰⁵

“Küçük ve kireçli taşlardan birkaç tane türbeye dönülerek yenilirse; iç hastalıklarına iyi geleceği sanılır.”¹⁰⁶

“Taşa tükürdüm” deyip taşa tükürmek ve sonra bir söz vermek oymaklar arasında yemindir.”¹⁰⁷

Gördüğümüz gibi gerek yöremizde olsun gerekse Anadolu'da olsun Türklerin eski inanışlarının izlerini görmek mümkündür. Bu inanışlar bazen dağ, bazen ateş kültürüyle karışarak gelişimini sürdürmüştür. Ancak; Batı Türklüğünde yani Anadolu'da taş nazarlardan ve kötülüklerden koruyucu bir vasfında ötesinde hastalıklardan korunmayla ilgili bir inanış haline gelmiştir. Özellikle yörede bu inanış hakimdir.

3.1.2.4.3. Orman / Ağaç / Bitki İyeleri

Ormanlar ve ağaçlar günümüzde olduğu gibi ilkel dönemde de insanın ve canlıların yaşam alanı olmuştur. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşanan devirlerde orman ve ağaç kutsal olsa gerekti çünkü; insanoğlunun yaşaması için tüm gereksinimlerini sağlaması orman ve ağaç sayesinde olmaktadır.

Eski Türklerin yaşamında ağaç ve orman iyelerinin mutluluğunun bolluk ve bereket getireceği inanışı hakimdir.¹⁰⁸ Doğa canlılarının kutsallığının ve onlara karşı

¹⁰³ Yalğın, a.g.e., C.1, s.81.

¹⁰⁴ a.g.e., C.1, s.81.

¹⁰⁵ a.g.e., C.1, s.81.

¹⁰⁶ a.g.e., C.1, s.81.

¹⁰⁷ a.g.e., C.1, s.81.

olan saygının yanında diğer ağaçlardan ziyade Kayın ağcının büyük önemi vardı. “Şamanistlerin en çok saydığı ağaç kayındır. Şamanlar kayınsız ayin yapmazlar.”¹⁰⁹ Kayın ağacının kutsal sayıldığına dair pek çok destanda izler vardır. Ayrıca; daha önce bahsettiğimiz Ötüken Ormanı’nın kutsallığı da bu kültle ilgilidir. Tarihte birçok önemli kurultayın ve şenliğin ya Ötüken’de ya da ondan çok uzaklaşmadan yapılması da bu ormanın kutsandığını bir kez daha göstermektedir. Anadolu’da da özellikle Yörük ve tahtacıların ağaçlarla ilgili inanışları dikkat çekicidir.

Tarihte ağaç kültü, devletlerin manevi hayatında da önemli yere sahiptir. Osmanlı’da ki çınar ağacı motifi bu konuda önemlidir. Şeyh Edebalı’nın gördüğü rüya kutsallık kazanmış ve rüya gerçeğe dönüşmüştür, Osmanlı koca bir çınar gibi büyümüştür. Bugün hala Domaniç’te şehzadelerin beşiğinin kurulduğu çınar durmaktadır ve halk tarafından kutsal sayılmaktadır, ağaç yanında dualar edilmektedir. Ağacın bir sonsuzluk sembolü olarak ta fonksiyonları vardır. Dede Korkut Kitabı’nı da: “gölgelice kaba ağacın kesilmesin” ve “Atam adın sorar isen kabaağaçtır.” gibi alkışlar geçmektedir. Dede Korkut Kitabı’na daha dikkatli eğilince ağaç isminin çoğu yerde geçtiğini görmekteyiz, İslamî etkide yazılmış olmasına rağmen ağaçtan bu kadar önemle bahsedilmesi ağaç kültünün köklü ve güçlü bir kült olduğunu göstermektedir.

“Türk kozmolojisinde de ağaç, önemli bir mevkie sahiptir. Türklerin kozmolojik anlayışlarında gök kubbe bir çadır olarak anlaşılmış, çadırı bir direk gibi tutan Kutup yıldızı da bu anlamaya yakın olarak “Demirkazık” olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple, büyük evrende göğün direği olarak görülen Demirkazık Yıldızı küçük evrende, evin ortasında orta direk yerine geçmiştir. Bu amaçla da bu kazıklara mavi, beyaz ve sarı bez parçaları bağlanır, kurban sunumu için dibinde bir sunak bulunur.”¹¹⁰

Görüldüğü üzere ağaç kültünün gökyüzüyle bir bağlantısı vardır. Ağaçlara bez veya çaput bağlama da; ağacın kutsallığı vasıtasıyla göğe dileklerin iletilmesi amacıyla yapılıyor olabilir. Uygurların Oğuz Destanı’nda Oğuz Kağan bir ağaç kovuğunda oturan kızla evlenmiştir. Ve bu kızıdan Gök, Dağ, Deniz isimli çocukları olmuştur. Ağaç, meyve vermesi itibarıyla analık vasfı da yüklenmiş bir varlıktır. Bu yüzdendir ki destanlarda Tanrı’nın ağacın dallarında kişiyi yaratması, ağacın içinden çıkan kızla evlenme ve

¹⁰⁸ Kalafat, **a.g.e.** s.56.

¹⁰⁹ İnan, **a.g.e.** s.64.

¹¹⁰ Çeribaş, **a.g.t.**, s.91.

çoğalma motifleri vardır. Ayrıca; Türk aile sisteminde Kayın ana, kayın baba ve kayın oğlan sıfatları da bu kültle ilgili olsa gerektir. Ancak; bazı kaynaklar meyvesiz ağaçların Türk inanç sisteminde daha kutsal olduğunu yazmaktadırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi başta kayın olmak üzere ardıç ve çam ağaçları önemlidir. Yörede kayından ziyade Ardıç ağacının hastalıklardan koruduğuna inanılıyor özellikle bu ağaçtan bir parça kesilip anahtarlık şeklinde yanında taşınması gerekiyor. (KK14,12) Anadolu’da olduğu gibi yöremizde de belirli bölgelerde ağaçlara çaput bağlayıp dilek tutma uygulaması vardır. Özellikle Birinci bölümde bahsettiğimiz Türbelerde ki sık uygulamalardan biridir. Türbelerde ağaç çeşidi gözetmeksizin bu uygulama yapılır. Yörede mübarek zâtların mezarları yanında selvi ağaçları bulunmaktadır bunun sebebini ise; İslamî bir kökene bağlayıp rüzgar estiğinde bu ağacın Allah’ın sıfatlarından “Hû” sesini çıkarmasına bağlamaktadırlar. (KK16)(KK13) Özellikle yöremizdeki Sarı İsmail Sultan Türbesi’nin çevresinde on iki tane selvi bulunmaktadır, Alevîlik ve Bektaşîlik’le ilgisi bulunan bu türbeye On iki imama itafen bu ağaçların çok önceden dikilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca; meyve veren ağacın kesilmesi çok günah sayılır. (KK16) Evlerin önüne incir ağacı uğursuzluk getirecek diye dikilmez. (KK16) Büyük çınarların kovuklarından gece sakınılır içinde cin-şeytan olacağına inanılır. (KK16,13) Söğüt altında uyumanın insanı felç yapacağı, hastalık getireceği inancı da vardır. (KK11). Mezarlıklardaki bir kabrin başındaki ağacın sulanmasıyla ölünün ruhunun mutlu edileceği inancı da vardır.

Gördüğümüz gibi doğanın ruhlarına karşı olan inanışlar insanlara bazen iyilik bazen de kötülük getirmektedir. Hastalıklar için, çocuk bekleyenler için, dileklerinin kabulü için araç olan ağaçlar ve buna bağlı kült hala canlılığını Anadolu’da olduğu gibi yörede de sürdürmektedir.

3.1.2.4.4. Yer İyesi

Yer’in bolluk ve bereketi temsil etmesi neredeyse her kavimde aynıdır. Çünkü; İduk (kutsal) sayılan dağ, ağaç ve su, yer’in üzerinde bulunan ve yere tabi oluşumlardır. Anadolu’da toprağın ana sıfatıyla anılması onun kişileştirilerek, ona bir ruh izafe edilmesinden başka bir şey değildir. Bunun yanı sıra “Kara Toprak” denmesi de toprağın gücünü pekiştirmek için söylenmiş bir deyimdir. Y. Kalafat’ın dediğine göre; kara renk:

Şiddet, güç, yoğunluk ve gerçeği vurgulamak ¹¹¹için de kullanılmıştır. Toprak veya yer hem iyilik beklenen bir iye hem de kötülüklerin barınabileceği ve insanlara ulaşabileceği düşünülen bir iyedir.

“Eski Türklere göre bütün tabiat, bugün ancak ruh diye ifade edebileceğimiz gizli güçlerle doludur. Dağlar, tepeler, ağaçlar, kayalar hisseden, işiten iyilik ve kötülük yapabilen varlıklardır; daha doğrusu bunları yapan onlardaki gizli güçtür. Bundan dolayıdır ki, eski Türkler bu varlıkların bizzat kendilerine değil, bu gizli güçlere takdis hissi beslemişler ve korku, minnettarlık ve saygılı bir tavır takınmışlardır.”¹¹² Yer-su ruhları, üzerinde yaşanılan yeri temsil eden ruhlar topluluğu olduğu için dağların eteklerinde, nehirlerin kaynaklarında (pınar) denizlerde vs. otururlar¹¹³, ve eski Türklerde pınarlara, deniz ve göllere dair birçok uygulama ve inanış vardır, tabî ki bu uygulamalar da yer-su iyesiyle alakalıdır.” Yer-su ruhları (veya İlahları) insanlarla ilgili pek çok şeyi düzenlerler. Dağ ruhları da bu ruhların içine girer. Hayvanların çoğalması, sağlık, kötülüklerden korunma onların sayesinde olur. Yer-su ruhları da iyi ruhlar zümresinden olup, töz yerine de geçer.”¹¹⁴

“Türklerin yeri ıduk kabul etmeleri, ölülerini toprağa bırakmaları, üzerinde yaşadıkları yeri düşmandan, yabancından korumaya çalışmaları, bu çevreyi koruyan ve onlara yardım ettiğine inandıkları iyeleri kızdırmamak, onların azabını üzerine çekmemek inancından kaynaklanıyor olmalı. Vatan, yurt, anayurt kavramları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.”¹¹⁵ Gerçekte milletimizin toprağa ola aşkı çok farklıdır, Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar bir avuç toprağı için inançla savaşmanın gayesi de bu olsa gerektir. Çünkü; yer hem atalarının mekanı, hem anaları hem de onları koruyan kollayandır.

Yukarıda bahsettiğimiz yörede, köylerde sağımına ilk başlanan hayvanın sütü toprak hakkıdır diye yere dökülür çünkü; toprak koruyan kollayandır. (KK9,14) Tavşanlı ve köylerinde özellikle yaşlılar da içilen suyun ve çayın bardakta kalanı yere dökülür, dökülme sebebini sorduğumuzda onun da canı var cevabını almışızdır. Yörede bazı yerlerde gelin eve sokulurken içerisinde buğday ve toprak dolu testi kırılır, gelinin

¹¹¹ Kalafat, **a.g.e.**, s.188.

¹¹² Ocak, **a.g.e.**, s.48.

¹¹³ Kalafat, **a.g.e.**, s.33.

¹¹⁴ **a.g.e.**, s.34.

¹¹⁵ Uçak, **a.g.t.**, s. 49.

bereketli ve çocuk sahibi olabilmesi için. (KK15) gördüğümüz gibi buğday bereketi, toprak ise; dişiliği, doğurganlığı temsil etmektedir. Anadolu’da olduğu gibi “Yerin kulağı var, Kara topraklara giresice, ayağını sürüdün de mi geldin (gelenin arkasından misafir gelmesiyle denir) gibi devim ve beddualar yöremizde de kullanılmaktadır. Yöremizde bazı tarlalarda kaplumbağa kabuğu, yılan derisi, köpek kafatası ve boynuz gibi şeyler asılı halde görülmektedir. Ayrıca; yılan derisi ufalanarak yemeğin içinde alkolik bir kişiye yedirilirse; onun alkolden uzaklaşacağı inancı da vardır. (KK11) Büyü yaparken yedi yerden ölü toprağının kullanılması, mezarlıktan toprak getirilmesi iyi değildir inancı da yörede hakimdir.(KK16,10,17) dağların çukurluk yerleri, mağaralar, ağaç kovukları ve derelerdeki döneşlerin kötü varlıkların mekanı olarak bilinmesi de inanışlarımız arasındadır.

Görüldüğü üzere; geniş bir iye olan yer-su iyesi geçmişten günümüze pekte değişmeden gelmiştir. Yörede ve Anadolu’da uygulamalar ve inanışlar hala bu iyenin varlığına birer işaretler.

3.1.2.4.5. Su İyesi

Tüm canlılar için hayat demek olan su, Türklerde de en önemli iyelerden sayılmaktadır. Hayatın devamı için gerekli olan su, belki de diğer iyelerden daha da önemli bir yeredir ve bu öneminden dolayı da “İduk” sayılmıştır.

Günümüzde de dinî yönden, temizlik açısından su önemini korumaktadır. İslamiyet’teki abdest uygulaması, Hıristiyanlık’taki vaftiz etme töreni suya bağlı olduğu için oldukça önemlidir. Eski Türk inanışlarında kutsal sayılan nesnelere bir ruhunun olduğu inancı vardı ve suyunda bir ruhu olduğu inancını Y.Kalafat eserinde şöyle dile getirmiştir: “(Talay Kan) Denizlerin hakimi, ölümlerin koruyucusu ve yeryüzündeki bütün suların hükümdarıdır. Altaylılarda bazen Yayık Han olarak ta anılır. Evi on yedi denizin birleştiği yeredir.”¹¹⁶ Görüldüğü gibi suya da bir ruh verilmiştir. “Su, Türkler ve Moğollarda hem saflığı hem de bereket sunucu özelliği ile büyük rol oynamıştır.”¹¹⁷ Suyun, bu özelliğinden dolayı pisletilmediği ve boşa harcanmadığı eskiden günümüze ulaşan uygulamalardandır. Daha önce okuduğum bir yazıda Çin kaynaklı bir olay anlatılıyordu; ticaret için Moğolların bölgelerine giden tacirler kesinlikle onların

¹¹⁶ Kalafat, a.g.e., s.38.

¹¹⁷ Roux, a.g.e., s. 114.

yanında suya giremez, yanlarından uzaklaştıktan sonra yıkanabilirlerdi çünkü; suyu kirletmenin cezası ölümdü. Gene aynı kaynakta suyun kutsallığı yüzünden Moğolların yıkanmadığını belirtiliyordu. “Hunlardan sonra Türk tarihine çıkan Avar Türklerinin de ellerini, elbiselerini yıkamadıkları kayıtlarda mevcuttur.”¹¹⁸ Eliade’nin; suyu bir tohum, yağmuru da er suyu olarak tarif etmesi. Bu inanca bağlı olarak da göğün yeri yağmur aracılığıyla kucaklayıp dölediğini belirtmesi toprağın yörede ve Anadolu’da dışı sıfatıyla görülmesi arasında çarpıcı bir ilişki söz konusudur. Yörede su kaynaklarının ve göllerin cinli(perili) olduğu inancı hakimdir. (KK15) Gece ıslak olan yerlerde oynanmaz ve gezinilmez. (KK3) Yolculuğa çıkanın arkasından su dökülür maksadı gidenin de su gibi yolunu bulmasıdır (KK4) ancak; bunun altında suyun koruyucu gücü yatmaktadır diyebiliriz. Kişilere yapılmış olan büyülerin akarsulara atılması büyüün bozulacağı inancı yüzündendir burada da suyun koruyucu vasfı vardır. Anadolu’da ve yörede şifa veren birçok suyun olduğuna inanılır. Kütahya Altıntaş’ta bulunan bir yatırda orada bulunan suyla boy abdesti almanın altında, insanın manevi yönden arınacağı ve sağlıklı olacağı inancı yatmaktadır. (KK7,9) Yörede, türbeler başlığı altında söz ettiğimiz Sarı İsmail Sultan’ın âsâsı ile Balıklı Suyu’nu çıkardığını söylemiştik ve bu su bir efsanenin de doğmasına kaynaklık etmişti, ayrıca; bu suyun içinde bulunan balıkları yakalayanlar ya da onlara zarar verenlerin felç olduğu inancı hakimdir, (KK9) demek ki; İslamî etkiyle birlikte su ile ilgili inanışlara mübarek ismiyle anılan insanların müdahil olduğu ve efsanelere kaynaklık ettiği görülmektedir. Yöremizde yapıldığı söylenen bir büyüde, büyü yapılan kişi adına bir sabun dereye bırakılır ve o sabun eridikçe kişinin de yavaş yavaş eriyerek öleceğine inanılır. (KK7) Hacc’dan getirilen zemzem suyunun da yöremizde önemi çoktur bu suya karşı saygısızlık yapılmaz, hastalık zamanı şifa için içilir birde ölüm döşeğindeki hastaya şeytanın onu suyla kandırmaması için içirilir. (KK5,9,15) Bu inanış eski Türk inanışlarından, ölünün ruhunun şeytan tarafından kötülükler alemine götürülmesi ve şamanın bu durumu engellemeye çalışması inancıyla da paralellik arz etmektedir. Yörede, gece açıkta suyun bulundurulmaması ve bekletilen suyun içilmemesi de söz konusudur sebebi ise; içine şeytan pisletir inancının olmasıdır. Suyun gece veya gündüz bir yere dökülmesi “destur” denerek yapılır ve bilhassa gece su dökülmemeye çalışılır. (KK17) Önceden evde yıkanan cenazenin suyunun ulu orta yere dökülmemesi ve

---

¹¹⁸ Çeribaş, a.g.t., s. 99.

kırklamak için çocuğa ve loğusaya yaptırılan banyo suyunun da temiz bir yere dökülmesi inancı vardır. (KK3,4,13) Aslında; suya ve eşyaya verilen değeri Mevlevî kültüründe de görmekteyiz birine su dolu bardak uzatılmadan önce öpülür ve suyu içecek olan kişide eline bu bardağı aldığı anda öptükten sonra içmeye başlar bu uygulamaya kendimde Manisa’da şahit olmuşumdur. Sonuç olarak tüm yönleriyle su inancı devam etmektedir. Belki değişik şekillere bürünmüştü, dini etkiler altına girmiştir ancak; milletin kültür genlerinde nesilden nesile saklanmış ve muhafaza edilmiştir.

3.1.2.4.6. Ev / Eşik / Od – Ocak İyesi ve Kültürleri

3.1.2.4.6.1. Ev / Eşik İyesi ve Kültürleri

Türkler, yaşam alanlarına karşı saygılı hayat sürmekteydiler. Gökyüzüne, yeryüzüne, dağlara, sulara, ormanlara ve ağaçlara kısacası asıl çadır yani büyük çadır olan evrene “İduk” sıfatını vererek her nesnenin bir amaç için var olduğunu bilmekteydiler. Dolayısıyla içinde yaşadıkları büyük evrene dayanarak asıl yaşam alanları olan küçük evrenlerine yani evlerine de (eb/çadır) bu saygıyı ve kutsallığı tarih boyunca göstermişlerdir. “Türkler, içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları çadırın/evin bir iyesi olduğuna inanır. Ve bu iyenin onları dış tehlikelerden”¹¹⁹ koruduğuna inanırlardı.

“Türkler arasında ev iyesi (Kiyiz üy) , Volga Türkleri arasında “öy iyesi” olarak adlandırılır. Yakut Türkleri ise; bu iyeye “cie içite” (ev iyesi) veya “balagan içite” (çadır iyesi) adını verirlerdi ve Volga Türklerinde “Abzar Öyesi” denilen birde ahır iyesi vardı.”¹²⁰ Dede Korkut Kitabı’nda evlenme kutsal sayılan bir hadisedir. Dolayısıyla evlenecek olan erkek bir ok atar ve okun düştüğü yere çadırını kurardı, çevresindekiler ona hediyeler verirlerdi. Yörede evin ruhu olarak o evde ömrünü geçiren ve ölen kişilerin ölümden sonra da evin dirliğini ve düzenini olumlu yönde etkilediklerine dair bir inanış vardır hele ölen kişi ihlaslı bir kişi ise; eve “Hoca evi” denir ki, bu kişi ölümden sonra da bu evi korur. (KK18) Ancak köylerde doğa ile daha içli dışlı olduğundan olsa gerek, yılanın ayrı bir önemi vardır. Yılanın evin bir köşesinde yuva yapması ender bir durum olmasına rağmen eğer yaptıysa bu yılanı dokunulmaz mümkün olduğunca uzak durulur. (KK17) Yılanın yavrusunun öldürülmesi ise;

¹¹⁹ Uçak, a.g.t., s. 52

¹²⁰ Çeribaş, a.g.t., s. 106.

felakettir, o yılan öcünü mutlaka alır ve öcünü almadan o yılan öldürülürse; ilk çıkan dolunayda tekrar öcünü almak için; canlanacağı inancı vardır.(KK17,19) Yukarıda da bahsettiğimiz gibi evleri kötü ruhlardan korumak için yılan derisi asılırdı, bu durumun ev-eşik-ocak kültürüyle bir ilişkisi olsa gerektir. Evde bulunan yılanın da böyle bir fonksiyonunun olduğuna inanılmaktadır. (KK19) “Öy iyesi, evi korur, ailenin mutluluk ve refahını sağlamaya çalışır, ancak; memnun olmadığı zaman hastalık getirebilir, bu sebeple ona kurbanlar sunulmalıdır.”¹²¹ Buradan da anlıyoruz ki, diğer iyeleri mutlu etmek ve yardımlarını almak için çabalayan insanlık aynı şekilde bu iye içinde gayret göstermektedir. Günümüzde devam eden inanışlarda özellikle “Eşik” yani evin girişi en önemli unsurdur. Bu konuda M. Çeribaş’ın, Plano Carpini’den naklettiği şu olaya bakalım: “ İki Franciscus keşişi, Tatar Başbuğu’nun kapısına vardıklarında sol dizlerinin üstünde üç defa çökmüşler ve kapıdan girerken ayaklarının kazaen “eşiğe” değmemesine son derece dikkat etmişlerdi, çünkü; Tatarların itikadınca bu temas mukaddesata büyük hakaret sayılırdı.”¹²² Günümüzde kutsal mekanlara girdiğimizde sağ ayakla ve edepli bir şekilde girmek esastır. Aynı şekilde eve girerken sağ ayakla ve besmele çekerek girmek evin bereketini artırır. (KK19) Yörede yeni bir ev yapılacağı zaman temeline mutlaka kan akıtılır, yani kurban kesilir. (KK17,13) Tavşanlı Moymul mahallesinde bazı evlerin eşikleri yanında nal çakılmıştır sebebi ise; eve her ne girerse eşikten geçmek zorundadır iyi geçeni kötü geçeni ayırmak içindir. (KK20,13) Ayrıca; dul bir kadının o evde oturduğunu da simgelermiş bu nal, dolayısıyla demir iyesi de burada etkisini göstermektedir. Düğünlerde kız eşikten eve girerken buğday ve toprak dolu testiler kırılır. (KK20) Gelin eşikten geçerken başı üstünde Kur’an ile içeriye sokulur. (KK20) Eşiklikte oturulmaz, şeytanın en sevdiği yer orası olduğu inancı vardır. (KK20) Bir evin temizliği ve bereketi eşikten başlar diye bir inanış vardır. Evlerin eşik kısımlarında (kapı altlarında) ya nazar boncuğu ya da kaplumbağa kabuğu, yılan derisi gibi şeyler bazı yerlerde asılır. Hatta kendi evimizin giriş kapısında yavru kaplumbağa kabuğu asılıydı. Akşam ezanından sonra evden dışarıya süt ve süt ürünleri, yumurta, tuz ve sarı süpürge verilmez, bunu bizzat ninemde ve teyzelerimde görmüştüm. Loğusa ve çocuğu kırk gün evden çıkarılmaz çünkü; ev onun için kötülüklerden en iyi korunacağı yerdir. (KK 20,3,4) Yörede altında yatan sebep bilinmemektedir, sebebi ev iyесinin koruyuculuk vasfının eşikle sınırlı olması olabilir.

¹²¹ Çoruhlu, a.g.e., s. 52.

¹²² Çeribaş, a.g.t., s.106.

Sonuç olarak: yörede farklı motifler ve uygulamalar altında bu iye devam etmektedir. Bazen farklı iyelerin birlikte işlevselleştiği de gözlemlenmektedir.

3.1.2.4.6.2. Od / Ocak İyesi ve Kültleri (Ateş İyesi ve Kültleri)

“Ateş, insanların yasaması için gerekli olan dört asli unsurdan (Anasır-ı Erbaa) biridir. Bu unsuru insanlara veren Tanrı’dır.”¹²³ İnanç sistemimizde ateşin kaynağı gök olarak gösterilir. Buna bağlı olarak ateş: “Tanrı Bay Ülgen’in kızları tarafından bulunmuş ve insanların hizmetine sunulmuştur.”¹²⁴ Ateş Türklerde tanrısallaşmamış ama tanrının da kullandığı bir iye olarak kabul görmüştür.

Ateş, suyun zıttı olmasına rağmen suyla neredeyse aynı işlevdedir. Temizleyici ve kötülüklerden arındırıcı bir iyedir. Semavî dinlerde de cehennem kavramı ateşle özdeşleşmiş bir kavramdır. “Türkler bilinen ilk Türk Devleti, Hunlardan beri ateş iyesinin varlığına inanıp ateş iyesine yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Köktürlere elçi olarak gönderilen Zemarkhos ve arkadaşları, Kağan’ın karşısına çıkmadan önce Köktürkler büyük bir ateş yakmışlar ve zillerle trampetlerle buradaki kötü ruhları kovmuşlar ve elçileri de ateşten geçirmişlerdir.”¹²⁵ Oğuz Destanı’nda da Oğuz Kağan’ın doğumundan sonraki tasvirinde ağzının ateş kızılığında olduğu gösterilmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda ateşle ilgili olarak : “Ot tekin” yani evin oğlu “Devletlü oğul kopsa ocağının közüdür” gibi cümle ve kelimeler vardır.

“Altay kişinin kutsiyetlerinden olan ateş, evin ortasında olmalıdır. Ateşte yemek pişirilir. Yemek insanın yaşamasını sağlar. Ateş bunun için kutsaldır. Misafirin getirdiklerinden bir kısmı ateşe de ikram edilir. Od sanıldığı gibi ruhsuz değildir. “Od ene” ateşin ruhu demektir. Bilindiği üzere Türkler ateşe büyük bir saygı göstermişlerdir. Gök tanrı dininde hastaların tedavisinde, ateşten faydalanıldığı, ateşin temizleyici ve kötü ruhlardan koruyucu bir iye olarak kabul edildiği bilinmektedir. Kırgızlar ateş iyesinin sınırsız bir kudrete sahip olduğuna inanırlar ve çıkan yangınların ateş iyesinin kızgınlığına bağlarlar. Bütün bu sebeplerden Türklerin od ve ocak iyesine saygı işareti olarak üstüne pis ve kötü şeyleri atmadıkları, bunlardan sakındıkları, su ile söndürmedikleri, küfür ve benzeri galiz sözler söylemedikleri bir gerçektir.”¹²⁶ “Ateş

¹²³ Esin, a.g.e., s. 49.

¹²⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.1, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.55.

¹²⁵ Çeribaş, a.g.t., s.110.

¹²⁶ Uçak, a.g.t., s. 54.

(ocak) yuvanın ve oradaki hayatın sürekliliğinin simgesi”¹²⁷ sayıldığından ocak ailenin temel sembolü kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak “eski Türklerin dini merasimleri, büyük dağ tepelerinde ateş yakılarak, ateş ruhuna et ve süt saçı edilerek yapılmıştır. Bu yüzden Anadolu’da ve yörede ev içinden biri öldüğünde “Ocağım söndü” diye ağıtlar yakılır. Bunun gibi ocağı tütmek, ocağı batacısına, ocağına incir ağacı dikmek gibi bir çok deyimimiz vardır. Yörede ocağı devam ettirmek küçük kardeşin elindedir, genellikle küçük erkek çocuk evlenince de, evde ana ve babanın yanında yaşar. Ayrıca; Ergenekon Destanı’nda ateşle demir dağın eritilmesi günümüzde Nevruz adı altında kutlanmaktadır. Yörede de nevrüz kutlamaları ilk olarak ateş yakılmasıyla başlar.

Yörede, kor olan ateşe su dökülmez biraz geçesi beklenir. (KK18) Ateşe yaş bitki ve hayvan atılmaz aynı şeyin başına geleceğine inanılır. (KK20,18) Hıdırellez’de yakılan ateşin üzerinden atlanır yalnız halk bunu yapmanın bilincinde değildir. Ateşe tükürülmez. (KK13) Ateş üstüne işenmez çünkü; şeytan çarpar. (KK18) Ateşten “tıss” diye ses çıkarsa, misafir geleceği anlaşılırmış bu inanış daha eski zamanlarda varmış.(KK18) yörede verilen söz bazen “Ocağım sönsün ki...” diye devam eder. Ocak başı olan yerlere oturulmaz, gezinilmez bu inanışta küle olan inanışla bir benzerlik vardır, külün döküldüğü yerde gezinilmez kötü varlıkların evi olduğu inancı vardır. (KK17,2,4) Ateşin yedi kat yerin dibinden geldiğine inanılır. (KK4) “Ateşle şaka olmaz” diye her zaman söylenir. Yöremizde bazı yatırlarda Perşembe geceleri mumlar yakılır. Ateşe tuz atılır ancak bunun nedeni hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Gördüğümüz gibi yörede ateş ve ocak iyisi devam etmektedir. Bu iyelerin getirilerini daha iyi uygulayan bölgelerimiz, topluluklarımız mutlaka vardır ancak; yöremizde az fakat önemli uygulamalar varlığını korumaktadır, kısmen de olsa ateşe saygı ve beklenti devam etmektedir.

3.1.2.4.7. Kişioğlu / Ata-Ruh İyesi (Töz / Tös / Arvak / İya Kil / Emeget)

Türk inanışında kainat üç unsur üstüne kurulmuş gibidir. Bunlar Gök, Yer ve Kişioğlu’dur. Göktürk Kitabeleri’nde “yukarıda gök, aşağıda yer yaratıldığında ikisi arasında kişioğlu yaratılmıştır.”¹²⁸ şeklinde bu durum açıklanmıştır. Tanrı’nın yeri ve göğü yaratması kendisine inacak ve kulluk edecek insanın mekanını oluşturmak

¹²⁷ Çoruhlu, a.g.e., s.51.

¹²⁸ Ergin, a.g.e., s.12.

içindir. Yer ve gök insana yardımcı olmak ve onu kollamak için yaratılmışlardı, insan da bu kutsal varlıklar gibi önemli bir yaratıydı.

Eski Türklerde iyeler her şekilde görünecekleri gibi hayvan şekilleriyle de görülebilirlerdi. Doğaya ve hayvana olan saygı da bu çerçeve de gelişmiş olmalıdır. Altay inanışlarında ataların ruhları şamanın bünyesiyle birleşerek ona yardımcı olurlardı, şamanda onların yanında yer almaktaydı. Bu ruhlar koruyuculuk özelliğiyle insanların yanındadırlar. Yakutlar, koruyucu ruhlara İya Kil (Ana hayvan-ongun) adını verirlerdi.¹²⁹ Özellikle Türkler kurt, geyik, kartal gibi doğanın önemli hayvanlarına inanırlardı ve destanlarda kurttan türeme kurtla evlenme gibi motifler bolca bulunmaktadır. Abdal Musa'nın geyik donuna girmesi, Hacı Bektaş Veli'nin turna ve güvercin donuna girmesi menakıbnamelerde geçen motiflerimizdendir. Dede Korkut Kitabı'nda, Azrail'in güvercin şekline girmesi ve Deli Dumrul'a görünmesi, Bamsı Beyrek'in geyik avı sırasında Banu Çiçekle tanışması da bu inanışlarımız çerçevesindedir. Türk inanışlarında "Turna" ongunu önemli yer kaplamaktadır. Hacı Bektaş'ın bu ongunun kılığına girmesi ve zihinlerde, türkülerde masum bir kızı temsil etmesi bu ongunu önemli kılmıştır. Orta Asya'da şamanların özellikle Kartal donuna girerek Tanrı katına çıktığı ve ruhlara yön gösterdiği inancı malumdur. Bizde de evliyaların çeşitli kuş donlarına girerek görünmeleri bu inanışın tekamülünden olsa gerektir. Yörede kırlangıç, güvercin, serçe gibi hayvanlara dokunulmaz, onlar masumdurlar ve eski inanışların hissiyatıyla da bu kuşlar önemlidir.

Eski Türklerde atalara karşı saygı vardı, günümüz toplumunda da bu durum diğer ülkelere nazaran devam etmektedir. Atanın sözü dinlenir tutulurdu, çoğalmanın aile dirlik ve düzeninin anahtarı ataların elindeydi. Devlet mertebesine baktığımızda ata inancı biraz daha genelleşerek milletin atalığı tanrı tarafından kağana verilmiştir.¹³⁰ Kitabelerde "az milleti çok, fakir milleti zengin kıldım" denmesi bundandır. İ. Kafesoğlu bu konuda; büyüklere olan saygı ve tazimin baba hukukunun inanç sahasındaki belirtisi olması da bu durumu açıklar niteliktedir.¹³¹ Ataların ruhunun ocağı ve neslini koruması onun hatırasına olan saygıdan geçmektedir. Eğer bu saygı belirli şekilde gösterilirse ata ruhu memnun edilir. Geçmişten günümüze yapılan mezar ve

¹²⁹ İnan, **a.g.e.**, s.81.

¹³⁰ Kalafat, **a.g.e.**, s. 69.

¹³¹ Kafesoglu, **a.g.e.**, s.204.

türbe ziyaretleri bunu doğrular niteliktedir. Türklerde uykunun “küçük ölüm” olarak adlandırıldığı unutulmamalıdır. Ölüm törenlerine “yuğ” denildiği, ölümün de “uçmaya varmak”, “uçuvermek” veya “kergek bolmak” olarak ifade edildiği malumdur. Ata ruhu için de “anrak, arbak, arvak ya da töz” kavramları kullanılmıştır. Yörede ölen kişinin cennetlik olması onun hem evini hem de kabrini yalnız bırakmayacağı inancını hakim kılmıştır. (KK20) ayrıca yörede atadan kalan mala zarar verilmez kollanır mümkün olduğunca da satılmaz çünkü; o ata, dede yadigarıdır. Zor durumda iken yardıma gelmeleri, rüyada görülmeleri inancı bu inancın belirtilerindedir. Özellikle Çanakkale savaşında pirlerin savaşta yardıma geldiği efsaneleri bu inancın canlılığını kanıtlamaktadır. Bir şey yerken bu yöremizde de gözlemlenir, ölen kişinin sevdiği bir şeyse onun ismi söylenerek ruhuna diye devam edilir. Özellikle Perşembe günleri yatırlarda mum yakılır su dolu testiler konur gelen ruhun abdest alması ve aydınlanması için, gene Perşembe gününde ölmüşlerin ruhuna Yasin-i şerif okunur dua edilir. Ölüm yıl dönümlerinde ruhu kısa da olsa evine geldiğine inanılır ve hatırlanıp hatırlanmadığını merak ettiği söylenir. (KK18) Ölen kişi eğer halk arasında ocaklı diye bilinen mertebede ise; aileye kan bağı ile bu durum geçer ya da ölmeden kişi ailesinden birine el verir. Mezarlıktan geçerken selam verilir, aykırı hareket yapılmaz, arabada müzik açıkken mezarlık yanından geçilirse; müzik kapatılır. (KK20,16,3,4) Sonuç olarak; yörede atalara saygı esastır, hem eski inançlarımız gereği hem de dinimiz gereği bazı uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar İslami etkininde varlığıyla çeşitlilik kazanmış bazen de yok olmak zorunda kalmıştır. Her ne olursa olsun milletimiz sözlü ve pratikte daha doğarken öğrenmeye başladığı milli his ve inanışları günümüze kadar getirmeyi başarmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAYATININ SAFHALARIYLA İLGİLİ KÜTLER VE İNANÇLAR

4.1. GEÇİŞ TÖRENLERİ

4.1.1. Doğum

4.1.1.1. Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekleri

4.1.1.1.1. Kısırlığı Giderme ve Gebe Kalma

İçinde yaşadığımız evren belirli bir döngü içerisinde çalışır. Toprak doğanın bu döngüsünde en büyük etkenlerden biridir. Toprak, ana vasfında olduğu için canlılara bu konuda öncülük etmiştir. Tüm canlılar üreyerek nesillerini devam ettirirler. İnsanoğlu ise; canlıların en şerefli olduğu için onun dünyaya bir nesil bırakması oldukça önemlidir. İnsanlar eskiden beri zürriyetlerini devam ettirmeyi büyük bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Kadın bu konuda oldukça önemli bir yere sahiptir, çünkü; yeni bir canlıyı dünyaya getirmek Tanrı'nın yardımıyla olmasına rağmen dünya canlıları arasında önemli bir olgudur. Bu alandaki pratik ve inanışlar ise; insanlığın başlangıcından günümüze olan bir yekünüdür. Aynı şekilde erkekte de bu durum söz konusudur. İnanç ve pratikler insanlığın başlangıcından beri erkekler içinde bir yekün oluşturmaktadır. Bu her iki tarafta büyük bir sorumluluk altındadırlar.

Erkek egemen toplumumuzda çocuk sahibi olmanın sorumluluğu erkekten çok kadına yüklenir. Ve bu durum kadını, erkekten daha güçlü kılmıştır. Topluma ve erkeğine mahcup olmamak için hamileliği titizlikle yaşamının ve sağlıklı çocuk sahibi olmanın bilgisini kadın özümsemiştir.

Eski Türklerde de bazı inanışlara göz atarsak; Yakutlar tanrıdan çocuk, bilhassa erkek çocuk isterken ak şamana başvururlar. Ak şaman, Ayısıt hatuna yahut ak at sürüleri sahibi olan tanrıya dua eder.¹³² Yakut kadınları, çocuk dilemek için ağaçların altında –kayın ağacı tercih edilir- ak boz at derisi üstünde “yer sahibine” yakarırılar; ağlaya sızlaya dua ederler.¹³³

Manas destanında Yakup Han, hatununun kısırlığından şikâyet ederek diyor ki, “bu Çırıçı’yı alalı on dört sene oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanından geçmiyor.”¹³⁴ Dikkat edilecek mesele kısırlık için kadınların sorumlu tutulmasıdır.

¹³² İnan, a.g.e, s.167.

¹³³ a.g.e, s.167.

¹³⁴ a.g.e, s.168.

Tedavi ise; inanç sistemlidir. Dede Korkut'ta oğlu kızı olmaya kara otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu olan ise; en makamlı olan ak otağa oturtulur. Buradan çocuk sahibi olmanın ya da olmamanın toplum içinde statü farkına sebep olduğunu göstermektedir. Kısırlığı gidermek için ise; aç doyurma, adak adama, kurban kesme, çıplak giydirme ve tanrıya yalvarma gibi uygulamalar yapılmaktadır. Yörede de genellikle; türbelerde bu derde şifa aranır, adaklar adanır, dedenin suyundan içilir, toprağından yenir ve hayırlar yapılır, gördüğümüz gibi inanç merkezli pratikler tıptan önceliklidir. Yörede türbeler dışında Hocalara gidilip muskalar yaptırılır ve onların verdiği okunmuş sulardan şifa beklenir. Bundan elli altmış yıl öncesi bilgili ebelere gidilir onlardan medet umulurdu. (KK3) gebe tavşan eti yemez çünkü; uğursuz olduğuna inanılır. (KK3) Yörede çeşitli otlar kaynatılarak kadın bunun buharına oturtulur ve içerler. (KK3,4) Yörede kısır kadınlara “zürriyetsiz, ocaksız, kesik” gibi sıfatlar takılır. Kısır kadınlar rahimlerine kaynamış soğan sarımsak koyarlarmış (KK3).

4.1.1.1.2. Hamilelik Dönemi İnanç ve Uygulamaları

Yörede hamilelik dönemi, hamileliğin en önemli safhalarından olarak görülmektedir. Çünkü; bu dönemde yapılan şeylerin doğacak çocuğun hem fiziki hem de ruhî durumunu etkileyeceği inancı vardır. Hamile kişi bu dönemde yiyecek seçer ve yergiden uzak kalır. (KK3) Hamile kadının, canının çeşitli yiyecekler istemesi halk arasında “Aşermek veya Aşyermek” şeklinde isimlendirilmiştir. (KK4,3) Ülkemizde hamileye: “gebe, yüklü” gibi isimlerde verilmektedir.

Yörede, gebe kişi, acı ekşi ve baharatlı yiyeceklerden kaçınır, çünkü; zararlı olduğu inancı hakimdir. Gebe, ekşi ve acı yerse çocuğun suratsız olacağına inanılır. (KK1) Yörede gebe kişi tatlıya aşeriyorsa erkek, ekşiye aşeriyorsa kız doğuracağına inanılır. (KK1,3) Çocuğun başına bir şey gelmesin diye bir de tavşan dudak olmasın diye tavşan eti yenmez. (KK4) Gebe kişinin göbeği sivri olursa çocuğun erkek olacağına inanılır, eğer tepik atması çoksa gene erkeğe delalettir. (KK5,3) Kadının adetten kesilmesi, midesinin bulanması ve başının dönmesi hamileliğe işarettir. Hamile olduğu anlaşılan kadın çocuğun cinsiyetini tahmin etmek için rüyaya yatar, çok çocuğu olanlarla görüşür ve fala baktırma gibi şeylere yönelebilir. (KK11,4) Gebe, gebeliği boyunca hayvanlara, cenazeye ve belli renkteki eşyalara bakmaz. Kelle paça, işkembe gibi şeyleri yemez. Gebe, güneşte çok gezinmez çocuğun hasta olacağına inanılır.

Hamileyken balık eti de yenmez çocuk balık ağızlı olur. (KK3,4,11) Gebe kadın hep güzel şeylere bakar, aynada kendine çok bakarsa; çocuk kendine benzer. Eğer gebe eşini çok seviyorsa bebek eşine benzer. Bunun yanı sıra kızın halaya erkeğin dayıya amcaya benzeyeceği inancı da vardır. Gebe tatlı meyveler yerse çocuk hem güzel hem de tatlı olur bu meyveler şeftali, elma, üzüm olabilir. (KK3)(KK4)(KK11) “ Hamile bir kadın devenin altından geçerse çocuğun çok güçlü olacağı inancı vardır.”¹³⁵ “ Doğuma yakın anası eşeğe binen çocuğun aptal ve tembel olacağına inanılır.”¹³⁶ “Doğuma yakın anası ata binen çocuğun yiğit olacağına inanılır.”¹³⁷ “Çocuk oynamaya başladığı zaman anası aya bakarsa çocuk ay yüzlü olur, eğer yüzüne elma sürerse çocuğun yanakları al olur.”¹³⁸ “ Hamile bir kadın rüyasında koyun görürse çocuk uslu olur. Buğday ve at görürse; çocuğun rızkı bol ve yiğit olur.”¹³⁹ “ Hamile kadın rüyasında süs veya boncuk görürse; çocuğu kız, para görürse; erkek olacağına inanılır.”¹⁴⁰

Yörede kız çocuğu isteyenlerin eline kız, erkek isteyenlere de erkek çocuk verilir. Gebe çirkinleşirse kız, güzelleşirse erkek olacağı inancı vardır. (KK’lar) hamile habersizken minder altına yöremizde birine makas birine bıçak konurmuş makasa oturursa erkek, bıçağa oturursa kız olur inancı vardır (KK3).

4.1.1.2. Doğum Sırası İnanç ve Uygulamaları

Doğum, insan neslinin devamı için gerçekleşmesi gereken bir olaydır. Kadın bu yönüyle hem eski Türklerde hem de İslamiyet’te kutsal bir varlıktır. Doğum kadınlarda birçok düşüncüyü ve sakınmayı da beraberinde getirmektedir. Doğum öncesindeki sakınmalar doğum sonrasında da devam etmektedir. Bu sakınmalar gibi doğum sırasında da bazı sakınma ve uygulamalar akla gelmektedir. Doğum sırasında akla ilk gelen doğumun kolay, çocuğun ise; sağlıklı olmasıdır. Önceden bazı köylerde doğuma yardımcı olsun diye türbe ve yatırlara gidilirmiş. (KK4) Altay Türklerinde ve Kırgızlarda doğum saati yaklaşınca oba yahut oymak kadınları lohusanın evine toplanır. Tecrübeli olan kadınlar ebe vazifesini görürler. Çadırın orta yerine bir urgan bağlanır. Bu urganın bir ucu duvara diğer ucu lohusanın koltuklarından geçirilir. Kadın ıstırap çekmesi

¹³⁵ Yalçın, a.g.e., C.1, s. 64.

¹³⁶ a.g.e., C.1, s. 64.

¹³⁷ a.g.e., C.1, s. 64.

¹³⁸ a.g.e., C.1, s. 64.

¹³⁹ a.g.e., C.1, s. 64.

¹⁴⁰ a.g.e., C.1, s. 64.

Albastı yahut al karısının lohusaya musallat olduğuna inanılır. Böyle olunca erkekler havaya ateş eder. Albastı, demircilerden ve ocaklılardan korkar.¹⁴¹

Yörede de sağlık hizmetlerinin sınırlı olduğu yıllarda doğumu mahallelerde bulunan ebeler yaptırırlarmış. Özellikle köylerde bu işi meslek haline getirmiş kadınların olduğu bilinmektedir. Doğum esnasında evde erkek kalmaz ancak; doğum sonunda bir müjdecı babaya, dedeye haber verir ve bunda dolayı para veya altınla ödüllendirilir. (KK,3) Doğumda günümüzde hastaneler etkin olduğu için doğum sonrası inanışlar daha yoğundur, bizim bahsettiğimiz inanışlar evlerde yapılan doğumlarla ilgilidir. Doğum sırasında kadın çömeltilir ve tavana bağlanan ipe tutunur yada yatarak yardımcı kadın ve ebelerin yardımıyla doğurur. (KK3) Doğum esnasında odada bir Kur'an bulundurulur ayrıca; doğum yatağının yanına veya altına demirden herhangi bir cisim bulundurulur. Bazı yörelerde ebe "Fatma Ana'nın eli" diyerek karnı okşar, sıcak su ve sabunla ovalar. Doğan bebeğın göbek bağı makas veya ustura ile kesilir sonra göbek bağı sıkıca bağlanır eğer hava alırsa bebeğın öleceğine inanılır. Kesilen parça beze sarılır okunarak temiz bir yere gömülür. (KK8,11,3) Doğan bebek baş aşağı sallanır eğer ağlayarak doğduysa sağlıklı olduğuna inanılır eğer ağlamazsa bebek sarsılarak ya da uygunca vurularak uyandırılır. (KK4) Bebek hemen yıkanmaz ilk önce yavaşça silinir kanı atılır ve hemen meme de verilmez. Anneye ilk yemek olarak güçlü şeyler yedirilir ki kendini toplasın genellikle, pekmez bal kaymak yumurta sarısı karışımı şeyler yedirilir. (KK3) Bunlar dışında kadının saçları çözülür ev de musluklar akar halde tutulur kapılar bazı köylerde kilitlenmez.

4.1.1.3. Doğum Sonrası İnanç ve Uygulamaları

Yörede doğan çocuğın hemen göbeğı kesilir, göbeğın vücutta kalan kısmı bağlanabilecek şekilde kesilir. Göbek bağından çıkan kan çocuğın yanaklarına sürülür böylece çocuğın kırmızı yanaklı olduğu inancı vardır. (KK,3) Annenin akıntısının kesilmesi beklenir sonra yatağın rahatça yatırılır teri silinir altına yeni çarşaf lar serilir. Bebek hemen yanına verilmez yarım saat bir saat sonra kucağına verilir. (KK3) Üç gün su içirilmez. "Kızaneşi" denilen varlığın bebeğı orda aradığını bulamayınca suyla gebeyi öldüreceğine inanılır. Bebek sağlıklıysa ağlar, ağlamıyorsa uyandırılır ağlatılır bu ciğerleri için iyi bir uygulamadır inancı vardır. Bebek suya değirilmeden bezle

¹⁴¹ Uçak, a.g.t., s. 64.

temizlenir kurulandır sonra yıkanır. Bazen de bebek hemen yıkanır, tuzlanır tekrar yıkanır, tuzlamanın sebebi ise; bebeğin büyüyünce kokmaması içindir. Hatta teri kokan insana “seni tuzlamadılar mı?” diye sorulur. (KK3,4) Başka bir kaynak kişimiz ise; bebeğin tuzlandıktan sonra bir de vücuduna bal sürüldüğünü söylemektedir (KK8) Bunun sebebi ise; büyüdüğünde tatlı bir insan olması içindir. Doğum evine kısır kadın alınmaz, bebeğe dokundurulmaz, renkli gözlü olanlara çocuğa çok baktırılmaz, nazarı degeceğine inanılır. (KK3) Eskiden kesilen göbek bağı çocuk evcimen olsun diye evde bir tahtanın, tuğlanın arasına sokulmuş ya da cami duvarına saklanırmış ki; çocuk dindar olsun diye. (KK11) Loğusanın başına yörede kırmızı bant veya taç takarlar. Önceden 7 gün su içirilmez sadece bal ve pekmez yedirilirmiş günümüzde bu uygulama bir iki gün ile sınırlanmıştır. Doğum yapan kadına hediyeler gelir bunlar altın, para ve çocuk eşyasıdır. Eski Türklerde de hediye adeti vardır, baba çocuğunun adına ziyafet verir halka yedirilir içirilirdi. Yöremizde anne biraz toparlanınca yakın akrabalar eve yemeğe alınırlar. Loğusa ve çocuk kırk gün evden çıkarılmazmış ancak günümüzde bu uygulama pek yapılmaz. (KK4) Kırk çıkmamış anne ve çocuğun eşyaları dışarı asılmaz ortalığa atılmaz. Kırk suyu dışarıya dökülmezmiş. (KK3) Doğum sırasında anne ve çocuk ölürse şehit sayılırlarmış. (KK3) özellikle doğumdan sonra nazardan çok korkulur, nazarın bir katırı dahi yıkacağına inanılır. Eski Türklerde de kişinin bünyesinde bazı güçlerin olduğuna inanılırdı, günümüzde de nazar inancı bununla bağlantılı olsa gerektir. Renkli gözlülerden çocuk kaçırılır. Kısır olan kadının aklı kalmasın diye eve çağrılmaz, fesatlığıyla bilinenler eve sokulmaz, çenesi düşük olan kadınlar orada burada anlatır diye yanında çocuk övülmez. (KK8,3,4,11) Ciğer duvara asılır ve üç gün kalır böylece annenin sütü iner inancı vardır. Lohusanın kırk gün mezarı kazılır inancı vardır, evden çıkmaz, kömürlüğe girmez, banyo tuvalette eğlenmez. (KK3) Yörede altı ay kınası inancı vardır, çocuğun eline altı ayı doldurunca kına yakılır dedesinin cebinden para aldırılır o parayla da şeker alınıp mahalleye dağıtılır. (KK3) Kırklı bebekle misafiriğe gidersen o evden albasmasın diye üç tane çiğ yumurta verilir. (KK3) Kötülüklerden çocuğu korumak için gök bezin içine çörek otu, tuz, şeker, soğan, sarımsak kabuğu birde leylek kemiği konarak kundağa iğnelenir (KK3).

3.1.1.3.1. Ad Koyma

Türklerde ad vermek önemli bir yere sahiptir. Özellikle destanlarımız, efsanelerimiz, masallarımız bu inanışlardan çok izler taşır. İsimler gelişi güzel verilmez, çocuğun doğum zamanı, doğum zamanı yaşanan olaylar, bazı kişilere hayranlık, atalara duyulan saygı, yaşamayan kardeş faktörü gibi sebepler ad vermeyi etkiler.

Eski Türklerde ve aslında toplumların genelinde isimlerin dini ve mitolojik unsurlarla örülü bir zemine dayanarak verildiğini görüyoruz. Özellikle, kainat ruhlarına uyularak onların hoşuna gidebilecek isimler yani ongunların, tözlerin isimleri de bu konuda belirleyici olabiliyordu. Doğum esnasındaki sosyolojik olaylarda ad verme de etkilidir. Eski Türklerde düşman saldırısında doğan çocuklara: “Yağıbastı, Yağı geldi, kurtulmuş” gibi isimler verilirdi. Bu sebepten kaynaklanmalıdır ki: “ II. KökTürk Devleti'nin kurucusu İdad Şad'a, devlet kuran anlamında Kutluk Kağan ve İlteriş ünvanı verilmiştir.”¹⁴²

Eski Türklerde çocukların büyüdükten sonra gösterdikleri marifete göre ad almaları da vardır. Dede Korkut'taki Boğaç Han adını bir boğayı devirerek almıştır. Aynı zamanda Dede Korkut'ta : “ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlar idi.” Denmesi bu konuda önemli bir olgudur. Gene aynı eserde çocuğa ad bulma telaşına giren ana babanın imdadına aksakallı Dedem Korkut yetişerek: “adını ben verdim yaşını Allah versin der.” Ve ortadan kaybolur. Aksakallı dede ve Hızır inancı da ad koyma da etkili bir motiftir.

Yörede ad koyma daha çok aile büyüklerine kalmıştır. Soyun ve sopun takip edilmesi için; kıza ninenin, oğlanaysa dedenin ismi konur. Aileler isimleri verirken; Kur'an'da da isimin geçmesine özen gösterirler, bu durum bazen yanlış sonuçlara yol açarak anlamsız bazı isimler verilebilmektedir. Hayvan ve doğa unsuru isimleri yöremizde pek tercih edilmez. Çocuğa isim takdir edildikten sonra sağ kulağına ezan sol kulağına kamet okunur ve üçer defa isim bağırlır. Bu arada ağzına tatlı bir şey çalınır. Sonra ismi koyan kişi çocuğun anaya, babaya, vana hayırlı olması için dua eder. Çocuğun ismi konmuş sıra namaza gelmiştir. Kaç sene yaşarsa yaşasın mutlaka bir gün namazı kılınacaktır. Hatta büyüdüğünde kötü işler yapan evlatlarına anneler “namazın kılındı, ezanın okundu niye hala yola girmiyorsun?” diye söylenirler. Özellikle kadınlar

¹⁴² Çeribaş, a.g.t., s.145.

arasında rahatsız bir çocuk gördüklerinde çocuğun ismi eğer Muhammet ya da peygamber, halife isimlerindense ismin ağır geldiği inancı hakimdir. Böyle durumlarda eğer geç değilse isim değiştirilmelidir (KK3,4,11,16).

4.1.1.3.2. Diş Hediği (Fediği)

Yörede diş çıkarmaya başlamaya “Dişlemek” denir. Bulgurluk buğdayın adı da hediktir. Dişler buğdaya benzetildiğinden bu isimle diş hediği bağdaşmış olabilir. Yöremizde çocuktan diş çıkmaya başladığı zaman hedik kaynatılıp komşulara gönderilirdi. Günümüzde bu âdet sadece bir iki komşuyla sınırlanmıştır. Hediğin üstüne şeker de ekilir. Dişi görenler çocuğa kıyafet alırlar.

Bu konuyla ilgili olarak A. Rıza Yalgın en eski bilgileri aktarmaktadır.

“Doğan çocuğun ağzında diş olursa; babasının başını yiyeceğine inanılır.”¹⁴³

“Çocuğun diş çıkarma zamanı komşulara kaynamış buğday gönderilir, diş çıkaran çocuk kız ise; komşulardan hediye boncuk, erkek ise; para gelir.” Diş çıkaran çocuk için buğday kaynatmak, süt dağıtmak adeti vardır. Birinci diş çıkınca anası küçük bir çakıl taşıyla üç defa dokunur ve üç defa şu duayı okur: Taşdan diş, taşdan diş, taşdan diş.”¹⁴⁴ Yörede de süt dağıtma adeti görülmektedir. Hedik genellikle Perşembe ve Cuma günleri yapılır. Çıkan diş rastgele atılmaz duvar örüğü varsa bu duvardaki taşların arasına konur. Çünkü dişlerinde taş gibi sağlam olması inancı varmış.(KK11,4)

4.1.2. Evlilik ve Evliliğe Bağlı İnanç ve Uygulamalar

4.1.2.1. Evlilik ve Evliliğe Bağlı İnanç ve Uygulamalar

Türklerde evlilik, kutsal olan ailenin oluşum aşaması olduğundan dolayı üzerine titrenilen önemli bir olaydır. Evlilik, hem eski dönem inançlarından hem de günümüzdeki dini etkilerden etkilenmiş ve bu yüzden de incelenmesi karmaşık bir yapıdadır.

Türk toplumunda çok eski tarihlerden beri “kişi, ev-bark sahibi olunca, bulunduğu toplumda itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da bu itibarı yükselir.”¹⁴⁵ Anadolu’da evlenmek isteyip de evlenemeyen kızlar ve erkekler özellikle de kızlar

¹⁴³ Yalgın, a.g.e., C.1, s. 65.

¹⁴⁴ a.g.e., C.1, s. 65.

¹⁴⁵ Kalafat, a.g.e., s.101.

türbelere giderek oralarda kismetlerini açmaya çalışırlar. Adak ve büyü gibi yollara başvururlar. Cami ve yatırlar etrafında 3 veya 7 kez dönerek bahtlarının açılacağına inanırlar. Yörede gelin kayası denilen yere gidip Perşembe günü orada dua edilir. Özellikle Hıdırellez'de sabaha karşı kalkılarak kızlar gelinlik ve damat çizerler ki istekleri o yıl içinde gerçekleşsin. (KK1)(KK3)(KK20) Cuma vakti selâ verilirken dua etmekte yöremizde kismetini kapalıların yaptığı uygulamalardandır.

4.1.2.2. Yörede Evlilik ve Aile Sistemi

Yörede gelinin eve bereket getirmesi için buğday ve toprak dolu testi kırılır, gelin eve girerken başının üstüne kimi yerlerde Kur'an konur. Daha eski zamanlarda yörede, gelin eve girmeden önce bir kaşık bal yedirilirmiş sebebi ise dili tatlı olsun diye (KK3,20).

Gelin eve girdikten sonra evin bazı camları, bardaklar ve köylerde ise; tüfeklerle bacalar göçürülür bunu nedeni olarak ise; varsa nazarın çatlamasıdır. (KK20) Yörede evlilik önemli bir unsurdur, aile büyüklerine saygı ve onların neslini devam ettirme sorumluluğu böylece yerine getirilmiş olur, o yüzden bazen aşırıya kaçan uygulamalar da yapılmaktadır kısacası çok özen gösterilen bir tören olması ona bu ayrıcalıkları vermektedir. Köylük kesimlerimizde küçük yaşta evlilikler maalesef hala yaşanmaktadır. Merkezde bu durum artık yoktur. Akraba evlilikleri bilinçlenen aileler sayesinde artık kalmamıştır.

4.1.2.2.1. Kız Görme ve Kız isteme

İlçede, oğlan için münasip olan kızı genellikle anne ve baba belirler. Beğenilen kız farkına vardırılmadan oğlana gösterilir. Ebeveyn isteme kararını kesinleştirmek için aile büyüklerini toplar ve kararı kesinleştirir. Damat aydınının babası yakın akraba komşulardan birilerini yanına alarak kız evine randevu almaya gider. Günümüzde bunu kadınlar üstlenmişlerdir. Konuşmalardan sonra Allah'ın emri Peygamberin kavliyle kızınıza dünürlüğe geldik denir. Kız evi uygun bir dille nasipse olur cevabını verir. Kız evi soruşturmak için biraz zaman ister. Ve bir hafta sonraki Perşembe günü cevap hayırlıysa erkek ev kız evine davet edilir ve isteğiniz münasip görüldü denir. Perşembe günü olmasının sebebi ise; işin hayırlı olması içindir. (KK20) Eğer cevap olumlu değilse kızımız daha küçük, nasibinizi başka yerde arayın gibi haberler gönderilir ve kız evine erkek evi çağrılmaz.

Günümüzde eğitim seviyesinin de artması ayrıca; sosyal hayatta kadınların daha çok yer alması sebebiyle kız ve erkek tanışarak hayatlarını birleştirme kararlarını almaktadırlar tabi bunu yaparken de ebeveynlerin sözleri dikkate alınır, uygulanır. Yörede başlık parası uygulaması yoktur. Sadece gidilip gelindiğinde kız evine bolca hediye götürülür.

4.1.2.2.2. Nişan

Yörede nişandan önce söz kesimi yapılır. Kadınlar kız evine giderek söz kesim merasiminin nasıl olacağına karar verirler. Sözün nişanla beraber olup olmayacağı da bugün kararlaştırılır. Oğlan evinden 20 kadar kadın genellikle Perşembe günü kız evine gider. Çerçeveli bir altın, şalvarlık, iç çamaşırı, ayakkabı, bir sini baklava, bir sini çerez, bir çörek, çikolata ve çay şeker götürülür. Kız evinde misafirlere bunlar tutulur ve bir kadının isteği ile gelin kız çağrılır kadınların elleri öpülür. Kıza burada altın para gibi şeyler takılır. Hayır dua edilir dualarla söz kesilir ve nişan günü belirlenir. Kız evi oğlan evine bir bohça verir bu bohçada çitili yazmalar, erkeklere çorap, damada gömlek, kravat ve ipekli mendil, iç çamaşırı gibi şeyler bulunur. Bu uygulamaya mendil verme de denir.

Nişan merasiminde oğlan evinden biraz daha çok insan gelir genellikle nişan öncesi kız evinde yemek verilir. Sözdeki yiyecekler aynen getirilmekle birlikte 4 veya 5 bilezik, ince bir set altın gibi düğünde takılacak eşyalar da getirilir. Kız evi de 13-15 çitili yazma ve damada içlerinden gelen hediyeği alırlar. Nişanda evin büyüğü yüzükleri takar kısa bir konuşma yapar ve dua edilir sonra kadınlar oynar damatta bu oyuna ara sıra katılır. Nişanın ertesi günü oğlan evine ayrı kız evine ayrı misafirler gelir ve kahvaltı ikram edilir. Kız evi ve oğlan evi misafirlerine gelen eşyaları sergilerler. Ayrıca; mayaya karışma dediğimiz uygulama da vardır iki ailenin birbirine karışmasını sağlamak içindir bu uygulama birbirlerinin getirdikleri yiyecekleri birlikte yeme ve dua ile yapılır (KK1,3,4,20).

4.1.2.2.3. Düğün / Gelin Çıkarma

Nişandan bir süre sonra düğün tarihi belirlenir. Yörede en fazla bir yıl nişanlı kalmak makbuldür. Arayı açınca şeytan girer inancı vardır. (KK3) Yörede iki tür düğün yapılmaktadır birincisi; geleneksel düğündür, ikincisi ise; salon düğünüdür. Birincisinde, cumartesi günü erkeklere eğlence verilir, geç saatlere kadar eğlenilir. Pazar

günü öğlen namazdan sonra dualarla bir grup yürür birde konvoy çıkartılır. Daha sonra kız evine gidilir. Gelinin bulunduğu odanın kapısı kilitlidir para almadan kapı açılmaz, Damadın babası ve sağdıç kız evine girer, Allah'ın emriyle kızınızı almaya geldik derler bu sırada oğlanın arkadaşları kapıda bir iki tur oynarlar. Kıza evde babası veya abisi kırmızı kuşağını bağlar sonra kız kayınbabasının koluna girerek evden çıkarılır, gelinin etrafı battaniyeyle örtülür kimse görmez ve arabaya bindirilir. Sonra dua edilir ve kızınız bize emanet denilerek konvoyla ayrılır. Çukurköy mahallesinde gelin ve damat mutlaka Terzi Dede türbesi'nde iner ve dua ederler. Gelin kız evinden çıkarken koltuğuna ekme verilir gittiği yere maya salsın inancı vardır o ekme oğlan evinde misafirlere verilir. (KK3) Sonra şehirde turu atıldıktan sonra kız oğlan evine indirilir. Erkekler daha sonra yemeğe giderler yemekte Düğün (Yoğurtlu) Çorba, et, pilav ve tatlı ikram edilir. Daha sonra damat yatsı namazını bekler namaz kılınır damat bir grup eşliğinde evine getirilir dua edilir. Ve biraz tartaklandıktan sonra gerdeğe salınır. Damat gerdeğe girerken oda kapısını önünde bir tas su olur damat ona teper, tasta kalan su hastalara ve korkanlara içirilir (KK3).

Salon düğünü sadece bir gecedir genellikle cumartesi akşamları yapılır, geleneksel düğünden daha az masraflı ve temiz olduğu için günümüzde tercih edilmektedir. Yemekli yapılır. Düğünden önce kız evi Pazartesi çeyizleri sergiler, Çarşamba kızlar ve yengeler gelir kız hamamına gidilir, günümüzde bu ortadan kalkmıştır. Perşembe günü ise; kına gecesi yapılır. Kınada gelin kız şalvarlı ve başında duvağı örtülü olarak oğlan evinin yengeleri tarafından salona getirilir. Arkalarında ilahi söyleyen bir kadın bulunmaktadır.

Hep melekler kınalamış elini

Fatma ana ile Meryem gelini

Bu sultana düğün olur uçmakta

Gelin dostlar gelin bizde varalım

Bu sultana düğün olur uçmakta.(KK11)

Gelin gelir ortadaki sandalyeye oturur. Gelin kızın önüne çökerek ellerine kına yakmak isterler ancak; kız elini açmaz böylece kaynana avuçlarının içine altın koyar ve

kına yakılır. Ellerini ipekli mendillerle sararlar. Sonra çerez ve paralar serpilerek bekarlarda darısı başımıza diyerek oynanmaya başlanır.

Yörede, damat giydirilirken küçük bir çocuk baş aşağı tutularak damadın düşmanları baş aşağıya denir (KK4).

Ayrıca; Salı ve Cuma günleri damat kız evine gider eşi sabahtan orya gider damat akşam yemeğe gider, yemekte en iyi şeyler hazırlanır damat beğenmezse kızı göndermez bir daha. Bu uygulama yeni evlilere maddi destek vermek ve kaynaşmak amacıyla yapılmaktadır. Türkiye’de başka bir yöre de daha görülmemiştir. Ancak; bu uygulama evlilik yaşlandıkça sadece; Cuma günlerine düşer.

İlçede, Moymul Mahallesi’nde damadı gerdeğe salmak için toplanan grup eve varıncaya kadar “VÜ” diye bağırarak gider. (KK21) Bunun sebebi ise hala belirlenememiştir. Düğünden bir gün sonra yeni çift oğlan evine kahvaltıya gider ve yakın akrabalarında toplanmasıyla “Gelin Çayı Merasimi” yapılır, amaç gelini kontrol etmektir.

Yörede kadın erkek düğün salonu dışında aynı yerde oynamaz. Düğünlerde ise; Gediz Pazarı, Kar mı da yağdı Kütahya’nın dağına, Hereke, Rahime, Değirmenin Oluğu gibi yöresel türküler elektro bağlama ile seslendirilerek oynanır. Tavşanlı’nın kendine has oyunu vardır, özellikle yaşlılar grup halinde daha güzel oynamaktadırlar.

4.1.3. Ölüm / Mezar / Yas Törenleri

4.1.3.1. Eski Türklerde Ölüm, Mezar ve Yas Törenleri

Ölüm, doğuştan olmasa da en azından insan aklının ölümü kavramaya başladığı andan itibaren tüm insanlığı meşgul eden bir konu olmuştur. Bazen engellenmesi için önlemler alınmış, bazen de ölüm bir kurtuluş olarak görülmüştür. Ölüm aynı zamanda hayatın öbür dünyada devam etmesi gibi bir umut ya da en azından bir teselli de taşımaktadır. Altay dünyasının hayatı her şeyden daha çok ön plana aldığını ve bu konuda hiç bir ruhsal rahatsızlık belirtisi göstermediğini saptamak anlamlı olacaktır.¹⁴⁶

---

¹⁴⁶ Uçak, a.g.e., s.83.

Eski Türklerde ölüm bir takım pratiklerle çevrelenmişti, ölüm mutlak kötü bir şeydi. Ancak; ölenin gideceği bir yerin varlığı biraz da olsa bu acıyı yatıştırıyordu. Türkler ölümü, karşılayan “uçmak” fiilini kullanıyorlardı. “uçup ketti” demek o kişinin ruhunun bedeninden göğe uçtuğunu bize bildirmektedir. Ölüm aslında Türklerde bedenden sıyrılma hafifleme anlamı kazanmış olabilir. Ölen eğer bir savaşçı, kahraman ve iyi biriye onun tanrı katına çıkacağına, eğer kötü biri ise; yerin kötü ruhlarına teslim olacağına inanıyorlardı. Aslında bu inanış günümüzde de devam etmektedir. Yörede, iyi kişinin Allah’ın yanına kötünün ise; yedi kat cehennem çukuruna gideceği inancı vardır. (KK21) dolayısıyla, öte dünya da yaşam çeşitli pratikleri de yanında getirmişti. Mesela; Orta Asya Hun Türkleri, ölen atlarını, boy beylerini mezara gömerken altın sırmalı elbiseler giydirip tabuta koyarlardı. Tabut daha sonra bir sanduka içine yerleştirildikten sonra mezara yerleştirildi. iki katlı olan Hun mezarlarında bir oda bulunurdu. Ve bu oda da tabut güney – kuzey istikametine göre yerleştirilirdi.¹⁴⁷ Ölüm burada pratiklerinde gösterdiği gibi somutlaştırılmıştır. Orta Asya’da yapılan arkeolojik kazılarda bu durumu doğrulamaktadır. Türkler ölen kişiye muhtemelen Ata kültü ile ilgili olarak saygı gösterirler mezarlara da büyük önem verirlerdi. Ölen kişi bazı Türk topluluklarında çadıra konur, atlarla etrafında yedi veya üç sefer dönülür, yas tutanlar yüzlerini keser, üstlerini parçalar, saçlarını keser ve yıkanmaz ve tıraş olmazlardı. Tobalar ise; atalar mabedi makamı için bir taş oyarlar. Taş ev içinde, yere, göğe ve hakanın soyuna kurban keserler, sonra da kayın ağaçları dikerlerdi. Bu ağaçlardan tanrısal ve kutsal ormanlar meydana gelirdi.¹⁴⁸ Günümüzde de mezarlıkların yeşillendirilmesi, mezar başlarına ağaçlar dikilmesinin sebebi de bu olsa gerektir.

Batı Hun Türklerinin efsanevi kağanı Atilla, ölümünden sonra altın gümüş ve demirden bir tabut içine yatırıldıktan sonra geceleyin gizlice bir yere gömülmüştür. Onu gömen köleler de mezara herhangi bir zarar gelmemesi için hemen öldürülmüştür.¹⁴⁹ Moğolların Hükümdarı olan Cengiz Han’ın da mezarı hala bulunamamıştır, onu gömen kölelerde öldürülmüştür, çünkü; mezarda bulunan kıymetli eşyalar yüzünden hükümdar rahatsız edilebilir ve bu yüzden milletini cezalandırabilirdi. Ata mağaraları, ata mezarları, yani ölenlerin defnedildiği yerler, Türkler için mukaddestir. Oralar

¹⁴⁷ Kalafat, **a.g.e.**, s.118.

¹⁴⁸ Çeribaş, **a.g.e.**, s.174.

¹⁴⁹ Kalafat, **a.g.e.**, s.118.

kirletilemez, yabancıların ayak basmasına izin verilmez.¹⁵⁰ Asya Hunları ise; öleni eşyaları ile yakarlardı, bunun sebebi ateşin temizleyici bir etkiye sahip olmasına inanılmasıydı. Türklerde kaçınılmaz bir son olan ölümün bilincine çok erken dönemlerde varılmıştır. Kül Tigin'nin mezar taşında yazılan, “kararı zaman tanrısı verir, tüm insanoğlu ölümlü olarak doğar” ifadesi ile Kur'an'da ki “ her canlı ölümü tadacaktır.” (Ali İmran Suresi 185) ayetinin anlam olarak bu kadar yakın olması oldukça şaşırtıcıdır.¹⁵¹ Zaten Türk düşüncesinin, İslam düşüncesi ile paralellik göstermesi Türklerin bu dine hoşgörü ile bakmasını da sağlamıştır.

Türklerde yas'ta önemli pratiklerden biridir, bir düzeni ve uygulaması vardır. Geçmişten günümüze bu uygulama devam etmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Beyrek'in ölümü üzerine Kazan, odasına girerek yedi gün oradan çıkmaz. Yörede de bu uygulama üç ile yedi gün arasındadır.(KK18) yöremizde insanlar kendilerini parçalamadan sadece; ağlayarak, ölenin iyiliklerinden bahsederek kendilerini avuturlar. Eski Türklerde bu acı daha derinden hissediliyor olmalı ki, yüzler bıçaklanır, börtler atılır, elbiseler parçalanır.

A. Rıza Yalgın eserinde:” “ Ölünün mezarı başında ateş yakmak Türkmenlerde eskiden kalma bir adettir. Türkmenler genç ölmüş bir adamı gömdükten sonra onun atını süslerler ve ölünün üstünden çıkarılan elbiseyi bir ağaca giydirirler. Köyün kadınları donatılmış bu at ve giydirilmiş ağacın karşısına geçerek ağıtlar okur ve ağlarlar. Ölü gömüldükten sonra bir kurban kesmek adettir. Bir evden ölü çıkınca, o evde üç gün ocak yakmak ayıptır. Ev sahibinin yiyeceğini komşular ve dostlar sağlar.”¹⁵² “Ölünün yıkandığı yerde gece bir ateş yakılır. Bazen mezarın başında da ateş yakmak adet sayılır. Ölünün canı için yedi gün sonra çörek dağıtmak, helva dökmek adettir. Ölü çıkan eve ertesi gün ekmek ve yemek göndermek adettir. Ölünün üstünden çıkanları fakirlere dağıtmak iyi sayılır.”¹⁵³ “İlk gün mezarı kazanlara yemek yedirilir. Yedi gün sonra ölünün canı için tuz dağıtılır. Üç ay geçince ölünün canı için helva yapıp köylüye dağıtılır. Aradan sene geçince kurban kesmek adettir.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ Kalafat, a.g.e., s.121.

¹⁵¹ Uçak, a.g.e., s.83.

¹⁵² Yalgın, a.g.e., C.1, s. 61.

¹⁵³ a.g.e., C.1, ss. 268-269.

¹⁵⁴ a.g.e., C.1, s.31.

Ölü evinde yemek pişirilmez bunun dinen kötü olduğu bilinir. Komşular ve eş dost yemek ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Sadece; ölünün yedisi geldiğinde helva yapıp ailesi dağıtır.

4.1.3.2. Yörede Ölüm, Mezar ve Yas Törenleri

4.1.3.2.1. Ölüm Öncesi İnanç ve Törenleri

Hastalıklar ölümün habercisidirler. Ve ağır olan hastalara bir süre sonra ölü gözüyle bakılır. Ve hastaya o gözle davranılır. Hastanın başında ağlayıp sızlanmanın ona daha fazla ıstırap vereceği bir gerçektir, dolayısıyla yöremizde ölümden sonra da yas'ta aşırıya kaçılmaz çünkü, ölenin kemikleri sızlar. (KK'lar) aslında burada ince bir ayrıntı söz konusudur. Ölümden sonra sanki ölenin ruhu ailesinin yanında gibidir, bu durum da atalar kültü ile ilişkilendirilebilir.

Yörede sezgiler ölüm öncesi inanışların temelini oluşturmaktadır. Örneğin; hasta yatağında olan kişi ailesinden ölenlerin isimlerini sayıklamaya başlarsa, artık o ölecektir çünkü; çağrılıyordur. (KK20,17) Birçok hastayken aniden eski haline dönerse “ölüm iyisi” olduğuna inanılır, bu kişi de kısa zamanda ölür. (KK3) Bir kişinin benzi sararmış, avurtları çökmüşse ve konuşmak için zorlanıyorsa bu kişi yakında ölecektir. (KK3) Hasta kişi ölene kadar başında Yasin okunur (KK4).

Ölümü ve felaketleri sezmeleri açısından hayvanlar yöremizde oldukça önemsenir. Baykuş bir mahallenin başında öterse o sabah o yerden ölü çıkar inancı vardır. Ayrıca; baykuşa zarar verilmez taş atılmaz, vurulmaz ve kovalanmaz. (KK22,4) Eğer köpek bir insana doğru ya da eve doğru acı acı ulursa; orada kötü bir şey olacak demektir, böyle zamanlarda “Git kendi başını ye” diye köpek kovalanır. (KK3,22) hayvanların gözlerinde perde olmayacağı ve bizim göremeyeceklerimizi gördükleri inancı vardır. (KK4) Gök iyisi bölümümüzde bahsettiğimiz her insanın bir yıldızının olması ve yıldız kaydığı görüldüğünde birinin öleceği inancı da yörede hakimdir. Eğer hastanın tam ölüm anındayken gözünün birinin açık olması evlatlarını beklemesi o yüzden ölememesine yorulur. Atanın en zor anında dahi evladını düşünmesi inancı Türk aile sisteminin ne kadar güçlü olduğunun bir göstergesi olabilir, bu bağlamda ölümden sonra bile koruyuculuğuna inanılan atalar kültü de bu inançla ilgili olabilir.

4.1.3.2.2. Ölüm Sırası İnanç ve Törenleri

Hastanın, gözlerinin kaymasıyla, başının yana düşmesiyle, ayaklarının soğumasıyla ölümün gerçekleştiğine inanılır. Ayakların soğuması inancı ruhun ilk ayaklardan çekilmesi inancına bağlanmaktadır, ve sonra ruhun ağızdan çıkıp uçup gitmesiyle de ölüm gerçekleşir, ruh sadece bir nefestir inancı burada hakimdir. (KK3,4) eski Türklerde ruhun bir kuş şeklinde uçarak göğe yükselmesi inancı hem Gök Tanrı ile ilgili inançları hem de şamanların ruha refakat ederken yaptığı uygulamaları çağrıştırmaktadır. Yöre de ruhun bedenden ayrılmasıyla birlikte şeytanın ona musallat olacağı inancı vardır, eski Türk inançlarında da kötü iyelerin bedenden ayrılan ruhu yakalayıp yerin karanlıklarına götüreceği inancı vardı ancak; şaman ruha eşlik ederek onun düzgünce gideceği yere varmasını sağlamaktaydı. Tüm bu eski Türk inanışları günümüzdeki ruhun bedenden ayrılması inancıyla ilgili olsa gerektir.

Hastanın başında hemen temiz ve mümkünse hacı olanlara Yasin okutulmaya başlanır. Birisi Ezan okumaya başlar çünkü; ilk ezanı doğarken okunmuştur. Yani insanın iki ezan arası kadar yaşadığına inanılır. Ölünün gözleri yavaşça kapanır, ağız açık kalmasın diye başından bağlanır, ayak başparmakları birleştirilerek bağlanır. Kolları yanına alınır parmakları düzeltilir, sonra ağızına kaşık ile zezem suyu verilir ki bu da ölünün şeytanın eline düşmemesi içindir çünkü şeytan hararetli olan ruha imanını ver bende su vereyim dermiş. (KK16,4,19) Ölünün üstü temiz bir çarşafı örtülür. Ve çarşafın üstüne büyük kurban bıçaklarından ölü şişmesin diye konur. Eğer akşam öldüyse; öğleye gömülür, gelecek akrabalar varsa bekletilir, yöremizde cenaze bozulmayacak gibi ise evinde son kez geceletilir, bizzat kendi dedem de de bu uygulamaların hepsi yapılmıştı. Ev de hemen feryat figan başlar, yas anı artık başlamış olur, önceden haber verilen ve ölüm haberini bekleyen yakınlar aranır, anons sistemi ile duyuru yapılır. Bir saat içinde tüm yakınlar ve sevenler evde olurlar acıyı paylaşmaya gelirler.

4.1.3.2.3. Ölüm Sonrası İnanç ve Uygulamaları

Ölü yıkanınca kadar Kur'an okunmaz, çünkü, cenabet sayılır. (KK3) Erkek bazen evinde çoğunlukla da gusülhanelerde yıkanır. Yıkanırken cenazenin mahrem bölgesi örtülür. Yıkanan kadın ise; kadın, erkekse erkek hoca gelir. Akrabalarında yardımıyla yıkanır. Elbiseler bıçakla kesilerek çıkartılır. Bu elbiseler yakılır veya dereye

atılır bu uygulama ateş ve su kültüyle yakından alakalıdır. Ölü yıkanan sabun güvenilir bir kişiye verilir, kimsenin görmeyeceği bir yere gömülür çünkü bu sabundan büyü yapılır. Cenaze kadın ise ellerine kına yakılır. Yıkamada en son abdest aldırılırken herkes birer tas su döker ve helalleşir. Kurulanma işleminden sonra pamuk beyaz hasa kumaştan bıçakla kesilip yırtılarak yapılır ve sarılır. Gözlere, ağzına, kulaklarına pamuk konarak sarılır baş ne ayakucundan bağlanır. Kefenin içine çörek otu, üzerlik, kafirun tohumları atılır ve gül suyu dökülerek bağlanır. Ölü ya toprak üstünde yıkanır ya da suyu biriktirilerek duvar köşesine dökülür. Cenaze tabuta konarak evine getirilerek helallik aldırılır sonra camiye götürülür. Cenaze evden çıkınca Kur'an okunmaya başlar cenaze mezara girmeden arkasından 41 adet Yasin okunur ve mezara yollanır bu inaniş kabir cenazeyi sıkmasın diye yaparlar. Namazı kılınan ölü omuzlarda erkekler tarafından mezarlığa getirilir ve mezarlık selamlanır. Yakın köylerde kadınlarda mezara kadar cenazeyi geçirirler. Cenaze evden çıkınca devir kefarete adına evde kadınlara mezarda da çocuklara demir para dağıtılır. Mezara yakını iner ve ölü yerleştirilir sonra dua ile gömülür ve başı kıbleye gelecek şekilde konulur. Sonra herkes bir kürek toprak atarak defin işlemi gerçekleştirilir. Cenaze evinden ölünün sırtı yere gelsin diye birkaç parça eşya fakirlere gönderilir. Eşyaların hemen gönderilmesi ruhun evden artık ayrıldığını anlaması için olmalıdır çünkü Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bu durumla ilgili çeşitli inanişlar vardır. Ölü evinde yedi gün yemek pişmez, eş dost bunu sağlar. Yedi gün akşamla yatsı arası tebareke okunur. Yedinci gün cenazenin hayırı olur, yemekler pişer, helva kavrulur, Kur'an okunur, bazen de ekmek dağıtılır, buna cenazenin hayırı denir. Eşyaları haftasına fakirlere dağıtılır. Giyilmeyecek durumda ise; yakılır. Ölünün kırkında gözleme yapılır, saçlar vurulur dağıtılır. Elli ikinci gecesinde camide mevlit okutulur. Yasin Kitaplarının içindeki Burun duası okunur çünkü ölünün bu gün burnunun düşeceğine inanılır. Ve camide akide şekerlerden cemaate dağıtılır. Cenaze evinde kırk gün süslenilmez, takı takılmaz, televizyon açılmaz, çarşıya ve düğünlere gidilmez. Evde gülünmez. Düğün dernek varsa ertelenir. Cenazenin senesinde cüzler dağıtılarak hatim edilir ve duası yapılarak yemekler dağıtılır. Düğünlerin ve eğlencelerin iptal edilmesi ruha saygının bir göstergesidir.

SONUÇ

Çalışmada, Kütahya/Tavşanlı'da yaşamakta olan eski Türk inanç ve uygulamalarını tespit etmeye çalışarak, Tavşanlı yöresinin inanç haritasını ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu alanı seçmemizin sebebi alanı tanıyor olmak ve Tavşanlı'nın folklorik çalışmalar yönünden bakir bir saha olmasındandır.

Belirli bir plan ve yöntem dahilinde hazırlanan bu çalışma, inanış ve uygulamalara bağlı kalarak eski hayat tarzımızla günümüz yaşayışımızın ve ritüellerimizin ne kadar bağlantılı olduğunu belirleme amacındadır. Çalışmada kaynak kişilerin anlattıklarını var olan kitabî bilgiyle harmanlayıp mümkün olduğunca yoruma girmeden objektif bir şekilde vermeyi amaç edindik. Bir yörenin folkloru o yöreyi en iyi yansıtan unsurlardandır bu yüzden ki çalışmamız esnasında bu yansımayı bozacak ifade ve bilgilerden kaçınmaya çalıştık. İlçenin günümüz dünyasının hızlı değişimlerine ve artan şehirleşmeye rağmen hala kendini muhafaza ettiği söylenebilir. Hedefimiz bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunmak ve Türk inanç sisteminin ortaya konarak unutulmamasını ve bizi biz yapan mirasın iyi değerlendirilmesini sağlamaktır. Çünkü inançlar insanlığı her devirde yönlendiren önemli unsurlardır, insana kimlik ve kişilik kazandıran en önemli unsurda bu inançlarla varlığını devam ettiren bir toplumdur.

Hayatımızı şekillendiren unsurlardan beklide en önemlisi dindir. Geçmişten günümüze kabul edilen dinlerinde inanışlarımız üzerindeki etkisi muhakkaktır. Belki de bu inanışlarımızın günümüze taşınması da bu dinler, ritüeller sayesinde. Gök Tanrı Dini ve İyeler başlığı altında inanç ve dini temellendirmeye çalışarak günümüz inanışlarının tarihsel zeminini yakalamaya çalıştık, Eski Türk inanışlarıyla günümüz Türk inanışlarının paralellliğini bu şekilde sağlayabileceğimizi düşündük. Hayatın geçiş dönemlerini, yöredeki inanç ve pratikler çerçevesinde değerlendirerek eski inançlarımızla benzerliklerini bulabildiğimiz kadarıyla tespiti çalıştık. İnançların bir takım fonksiyon ve motifleri değişime uğrasa bile kendisine şekil vererek günümüze kadar ulaşması onların en güçlü yanlarındandır. Bu yüzden inançların Orta Asya'dan izler taşınması şaşırtıcı olmamalıdır. Ayrıca: eski insanların yaşamlarını göz önünde bulundurursak inançların, batıl ve hurafe olarak nitelendirilmesinin de önüne geçmiş oluruz.

Yörede eski inançlarımızla ilişkili pek çok pratiğin bulunması bize yörenin Orta Asya'dan kendileriyle birlikte birçok kültürel ögeyi de beraberinde getirdiklerini gösteriyor. Bu anlamda Tavşanlı özünden çok fazla ödün vermeden, kimliğini koruyan bir yapıdadır diyebiliriz. Tavşanlı'nın oldukça zengin ve önemli bir şekilde eskiyle bağlantılı olması, eski inançlarla, kimliğiyle ve kültürüyle kurduğu sağlam yapının ne denli güçlü olduğunun da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

A) Yazılı Kaynaklar

- ARAS, Rıfat (1995), **Harput'ta Eski Türk inançları ve Halk Hekimliği**, AKM Yay. Ank.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991), **Kutadgu Bilig**, (metin), TDK. Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, Wilhelm (1995), **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Hz. Kazım Yaşar KOPRAMAN, İsmail AKA), Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1995), **100 Soruda Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- _____ (1997), **100 Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994), **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- COŞGUN, Fevzi (1997), **Tavşanlı'da Zaman**, Tavşanlı.
- ÇELİK, Ali (1995), **İslam'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları**, (Hicaz Bölgesi), Beyan Yayınları İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002), **Türk Halk Kültüründe Memorantlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları. Ankara.
- ÇERİBAŞ, Mehmet (2004), **Kadirli ve Çevre Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri**, Yayınlanmamış YLT, Kütahya.
- ÇORUHLU, Yaşar (2000), **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- DİNÇEL, Ömer Faruk (2009), **Tavşanlı**.
- EBERHARD, Wolfram (1996), **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet ULUĞTUĞ), TTK Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1998), **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ELİADE, Mircea (1999), **Şamanizm**, (Çev. İsmet Berkan), İmge Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1995), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, Ankara.

- _____ (1997), **Dede Korkut Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1987), **Anadolu İnançları**, Geçit Kitabevi, İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman, TORUN Ali (2003), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Erol (1997), **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- İBN-İ FADLAN (1995), **Seyahatname**, (Çev. Ramazan ŞEŞEN), Bedir Yayınevi, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1995), **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, T.T.Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1998), **Makaleler ve İncelemeler**, I. Cilt, T.T.Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1998), **Makaleler ve İncelemeler**, II. Cilt, T.T. Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2003), **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar (1998), **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, AKM Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- KAŞGARLI, Mahmut (1998), **Divanü Lugati't- Türk**, (Tercüme Besim ATALAY), C. I, II, III, IV, TDK Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1999), **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara.
- LİGETİ, Louis (1998), **Bilinmeyen İç Asya**, (Sadrettin KARATAY), TDK Yayınları, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000), **Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yay. İst.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), **Türk Mitolojisi**, C.1, TTK Basımevi, Ankara.
- _____ (1995), **Türk Mitolojisi**, C. II, TTK Yayınları, Ankara.
- _____ (1991), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 9 Cilt, Kültür Bakanlığı 638, Kültür Eserleri 46, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000), **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

RALOFF, Wilhelm (1998), **Sibirya'dan**, (Çev. Ahmet TEMİR), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ROUX, Jean Paul (2007), **Türklerin Tarihi**, (Çev. Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL, Lale ARSLAN-ÖZCAN), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Bilge (2002), **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, Dergâh Yay. İst.

SÜMER, Faruk (1999), **Oğuzlar (Türkmenler)- Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destanları**, TDAV Yayınları İstanbul.

TANYU, Hikmet (1987), **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları., Ankara.

Tavşanlı Meteoroloji Müdürlüğü Arşivi

Tavşanlı Nüfus Müdürlüğü Arşivi

TURAN, Osman (2000), **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman (1997), **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara.

UÇAK, Salih (2007), **Ergani'de Eski Türk İnançlarının İzleri ve Halk Hekimliği**, Yayınlanmamış YLT, Kütahya.

YALGIN (YALMAN), Ali Rıza (1977), **Cenup'ta Türkmen Oymakları** , C.I, C.II, (Hz. Sabahat Emir), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YUSUF HAS HACİP (1991), **Kutadgu Bilig**, (Tercüme: Reşit Rahmeti ARAT), TDK Yayınları, Ankara.

_____ (1998), **Kutadgu Bilig**, II , (Tercüme: Reşit Rahmeti ARAT), TTK Yayınları Ankara.

B) Sözlü Kaynaklar

KK1: Zeliha DİNGİL, 78 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu

KK2: Ahmet DİNGİL, 79 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu

KK3: Mediha YÜCEL, 41 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu

- KK4: Zinet YÜCEL, 78 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK5: Ayşe ELYAK, 45 yaşında, Tavşanlı, Ortaokul Mezunu
- KK6: Nazik YÜCEL, 81 yaşında, Tavşanlı, Okuma, yazma yok
- KK7: Emine DEMİR, 38 yaşında, Tavşanlı, Okuma, yazma yok
- KK8: Rahmi DENİZ, 53 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK9: Muhammet ÇALIŞKAN, 58 yaşında, Tavşanlı, Ortaokul Mezunu
- KK10: Zeliha KARAGÖZ, 36 yaşında, Tavşanlı, Lise Mezunu
- KK11: Nebiye ÖZYURT, 38 yaşında, Tavşanlı, Lise Mezunu
- KK12: Yaşar ZOR, 55 yaşında, Tavşanlı, Lise Mezunu
- KK13: Halim BAŞ, 59 yaşında, Tavşanlı, ilkokul Mezunu
- KK14: Metin DOĞAN, 51 Yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK15: Emel UZUN, 43 yaşında, Tavşanlı, Ortaokul Mezunu
- KK16: Mehmet GÜNEŞ, 62 yaşında, Tavşanlı, Ortaokul Mezunu
- KK17: Ahmet KALIN, 58 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK18: Hatice SARIKAYA, 75 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK19: Halime TAŞ, 43 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK20: İhsan GİRGİN, 47 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK21: Hasan KÜLCÜ, 54 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu
- KK22: Celal KARA, 41 yaşında, Tavşanlı, İlkokul Mezunu

DİZİN

A

Abdullah Taktak.....	29
Abdülkadir İnan	32, 36, 37, 39
Ad Koyma.....	ix, 73
Adırnaz (Adranos).....	8
Ahmet Yaşar Ocak.....	32, 36
Ak Ana / Ak Ene.....	viii, 40
Al karısı.....	43
Alayuntlar.....	5
Albastı.....	43, 45, 71
Altun Kazuk.....	47
Ana Maygıl.....	viii, 36, 37, 39, 40
Arapzâde Cami.....	vii, 10, 11
Arslan Bey Türbesi	vii, 12
Avşarlar.....	5

B

Bahaeddin Ögel.....	32, 40, 63
Bayatlar	5
Boduğan Dağı	8

C

Cami-i Kebir	6, 25
--------------------	-------

Ç

Çakıllı.....	9
Çardaklı.....	4, 10, 24
Çardaklı Mahallesi	4, 10
Çavuş Cami.....	vii, 10, 11
Çıkrıcak.....	9

D

Dede Bâli (Mülayim Dede) Türbesi.....	vii, 13
Dede Korkut... 15, 31, 38, 40, 52, 56, 61, 63, 65, 69, 73, 80, 87	
Değirmenin Oluğu.....	78
Diş Hediği (Fediği).....	ix, 74
Divânü Lugati't-Türk.....	31
Dodurgalar	5

E

Eğrigöz Dağı	8
Ekmekçi Dede (Somuncu Baba)	viii, 21

G

Gediz Pazarı.....	78
Germiyanoğulları	5, 6, 10
Göbel.....	4, 10

H

Hacı Abbas.....	6
Hacı Bektaş Veli	13, 14, 15, 38, 65
Hacı Hüseyin Efendi.....	6, 24
Hatıplar	6
Hayme Ana.....	51
Hereke.....	78

İ

İbrahim Kafesoğlu	32, 38
-------------------------	--------

K

Kar mı da yağdı Kütahya'nın dağına	78
Karakeçili.....	5
Karluklar	5
Kavaklı Cami	vii, 5, 10
Kayı Boyu.....	5
Keşkekçi Cami.....	vii, 10, 12
Kınıklar	5
Kızaneşi	71
Kızıklar	5
Kızıl keçili	5
Koca Su.....	8
Kurşunlu Cami.....	vii, 10, 11
Kuruçay	4, 10
Kutadgu Bilig.....	31, 53, 86, 88
Kütahya Sancağı	6

M

Moymul vii, 4, 12, 14, 15, 16, 24, 25, 54, 62, 78	
Moymul Aşağı Cami.....	vii, 12
Moymul Mahallesi.....	4, 78

O

Okluk Dağı.....	8
-----------------	---

R

Rahime.....	78
Rıfat Aras.....	32, 39

S

Sarı İsmail Dede (SULTAN)	vii, 13
Sarı keçili	5

Ş

Şaban Dede.....	viii, 20
Şeyh Edebali	56

T

Tavşanlı.....	ii, iii, v, vi, viii, 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 25, 28, 29, 45, 54, 58, 62, 78, 84, 85, 86, 88, 89
Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi	viii, 25
Tekirdağ	8
Tepecik.....	4, 10
Terzi Dede.....	viii, 18, 19, 20, 77

U

Ulu Cami	vii, 10, 11, 22, 25
----------------	---------------------

Ü

Üyücek.....	9
-------------	---

Y

Yaşar Kalafat	2, 32, 39, 40, 42
Yaylacık Dağı	8
Yeşildağ	8